

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANA BİLİM DALI

DOM TOPLUMUNDA TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISININ DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZÜHAL GEZİCİER

GAZİANTEP
ARALIK 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANA BİLİM DALI

**DOM TOPLUMUNDA
TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISININ DÖNÜŞÜMÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZÜHAL GEZİCİER

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN

GAZİANTEP
ARALIK 2019

ONAY SAYFASI

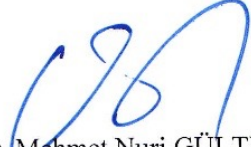
T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

DOM TOPLUMUNDA TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISININ DÖNÜŞÜMÜ

ZÜHAL GEZİCİER

Tez Savunma Tarihi: 02.12.2019

Göç Enstitüsü Onayı

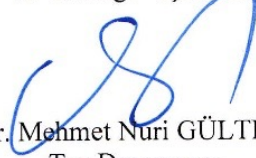

Prof. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN
Göç Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/~~Doktora~~-tezi olarak gerekli şartları sağladığımı onaylarım.

Dr. Öğr.Ü. Şenay LEYLA KUZU
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/~~Doktora~~ tezi olarak kabul edilmiştir.

(Unvanı, Adı ve SOYADI)
İkinci Tez Danışmanı (varsa)

Prof. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Sedat BENEK

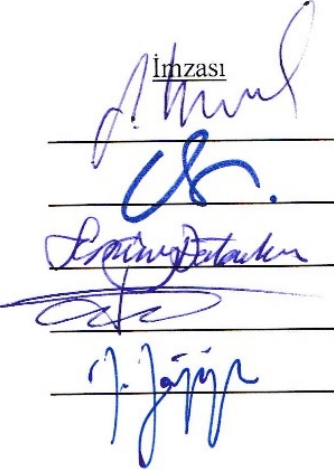
.....
Prof.Dr.Mehmet Nuri GÜLTEKİN

.....
Dr.Öğr.Ü. Semiray YÜCEBAŞ

.....
Dr.Öğr.Ü. Muhsin SOYUDOĞAN

.....
Dr.Öğr.Ü. Mustafa DOĞANOĞLU

.....

İmzası

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Zühal GEZİCİER

10.12.2019

ÖZET

DOM TOPLUMUNDA TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISININ DÖNÜŞÜMÜ

GEZİCİER, Zühal

Yüksek Lisans Tezi, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Nuri GÜLTEKİN

Aralık 2019, 76 sayfa

Bu çalışma, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan Çingenerlerin bir alt grubu olan Domların, göçebe, yarı göçebe ve yerleşik yaşamlarının tarihsel süreç içinde değişen ve dönüşen geçim şekillerini ve buna bağlı olarak değişen ve dönüşen toplumsal cinsiyet algısını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın yöneldiği soru; Dom toplumunun göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçiş süreçlerinde geçim şekillerinin değişmesiyle birlikte toplumsal cinsiyet algısının nasıl ve neden dönüşmeye başladığıdır.

Çalışmada göçebe yaşam ve yerleşik yaşam üzerine, geçim şekilleri, gündelik yaşam pratikleri, cinsiyet rolleri, çocukluk oyunları, aile yaşamları ile ilgili açık uçlu sorular sorulmuş ve yerel topluluklarla iletişimleri irdelenmiştir. Ayrıca sahadan gözlemler de eklenerek topluluğun kapitalizmle tanışıp yerleşik yaşam düzenine geçişte toplumsal cinsiyet algısının dönüşümünü izlemek hedeflenmiştir.

Bu çalışmada tespit edilen en önemli bulgu, Dom toplumunda toplumsal cinsiyet rolleri, kamusal ve özel alan, gündelik yaşam pratikleri, iktidar ilişkileri; Dom topluluğunun yaşam koşullarına ve geçim şekillerine bağlı olarak göçebe yaşamdan yerleşik yaşama doğru 'emek ve iletişim' üzerinden deneyimlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çingenerler, Dom, Abdal, Göçebe yaşam, Yarı Göçebe Yaşam, Dom kökenli kadınlar, Değişen Gündelik Yaşam, Toplumsal cinsiyet.

ABSTRACT**TRANSFORMATION OF GENDER PERCEPTION IN DOM SOCIETY**

GEZICIER, Zühal

M. A. Thesis, Department of Institute for Migration

Supervisor: Prof. Dr. M. Nuri GULTEKIN

December 2019, 76 pages

This study shall analyze changing and transforming livelihoods and gender perceptions among the Dome community, which is a sub-group of Gypsies living in Turkey's Southeast Anatolia region, during the course of historical alterations. The research question of this study is structured around how and why gender perceptions have started to be transformed in relation to changes on the livelihoods during the change of living conditions from nomadic to sedentary.

In this study open-ended questions about livelihoods, everyday life practices, sex roles, child games and family lives were asked to analyze the relations with the local communities. Moreover, with the inclusion of field observations it has been aimed to observe the transformation of gender perception in the process of change in the living conditions from nomadic to sedentary.

The most significant finding of this study is that gender roles, public and private space, everyday life practices, and power relations have been experienced through 'labor and communication' in the process of change in the living conditions and livelihoods from nomadic to sedentary among the Dome community.

Key words: Gypsies, Dome, Dervish, nomadic life, women of Dome origin, Changing Everyday Life, Gender.

ÖNSÖZ

Bu konuda bana araştırmalarım ve tezimin yazımı süresince yol gösteren ve desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Mehmet Nuri Gültekin'e, jüri üyesi olarak tezimi değerlendiren saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Sedat Benek, Dr. Öğr. Ü. Semiray Yücebaş, Dr. Öğr. Ü. Mustafa Doğanoğlu ve Dr. Öğr. Ü. Muhsin Soyudoğan'a, saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Tezimin hazırlanması sırasında bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım Kırkayak Kültür Sanat ve Doğa Derneği Yön. Kur. Başk. aktivist Kemal Vural Tarlan'a ve manevi olarak bana büyük destek veren çok değerli kıymetli dostlarım Kırkayak Kültür Sanat ve Doğa Derneği ekibine, tez yazım aşamasında bilfiil yanımda olarak bana en büyük desteği veren iş arkadaşım Sosyolog Fatma Coşkun Caymaz'a en içten dileklerle teşekkürlerimi sunarım.

Bütün öğrenim hayatım boyunca maddi, manevi yanımda olan ve beni destekleyen, iş ve akademik hayatım nedeniyle birlikte olma fırsatını kaçırdığım zamanlar için sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Saha görüşmelerimde bana destek veren bütün görüşmecilerime teşekkür ederek; bu çalışmayı, bir süre önce vefat eden bir görüşmecim ve yerleşik yaşama geçmeden evvel vefat etmiş, mezar yerleri dahi kaybolan bütün göçebe Çingenelerin ruhuna ithaf ediyorum.

Aralık 2019

Zühal GEZİCİER

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ŞEKİLLER LİSTESİ	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1. ÇİNGENELER	6
1.1. ÇİNGENELERİN DİL VE KÖKENLERİ	6
1.1.1. Çingenelerin Kökeni	6
1.1.2. Kelime Anlamı Olarak ‘Çingene’ Kavramına Bakış	6
1.2. TARİHSEL OLARAK ÇİNGENELER	7
1.3. PERİPATETİK GRUPLAR OLARAK ÇİNGENELER.....	8
1.4. DÜNYADA ÇİNGENELERİN DAĞILIMI	10
1.4.1. Avrupa’da Çingeneler.....	11
1.4.2. Türkiye’de Çingeneler	13
1.4.2.1. Osmanlı döneminde Çingeneler	13
1.4.2.2. Cumhuriyet döneminde Çingeneler	14
1.4.3. Ortadoğu’nun Çingeneleri: Domlar	15
1.4.3.1. Türkiye’de Domlar.....	16
1.5. ABDALLAR VE İLGİLİ TARTIŞMALAR.....	18
1.6. GÖÇEBE YAŞAM VE ZANAATLARIYLA TÜRKİYE’DEKİ DOMLAR. 20	
1.7. DOM TOPLULUKLARINDA KOMÜNAL YAŞAM.....	29

1.8. YARI GÖÇEBELİK VE YERLEŞİK YAŞAMA GEÇİŞ SÜRECİ	30
1.9. YERLEŞİK YAŞAMIN SANCILI SÜRECİ	32
İKİNCİ BÖLÜM	35
2. KİMLİK VE GELENEKSELLİK	35
2.1. DAMGALANMA VE KİMLİK.....	35
2.1.1. Damgalanma	35
2.1.2. Sosyal Kimlik.....	36
2.1.3. Sosyal Dışlanma.....	37
2.1.4. Domlar ve Sosyal Dışlanma.....	38
2.1.5. Dom Topluluklarının Yerel Halkla İlişkileri ve Sosyal Dışlanma.....	42
2.2. ETNİSİTE, ETNİK KÖKEN VE GELENEKSELLİK	43
2.3. EMEK VE İKTİDAR İLİŞKİLERİ.....	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	47
3. TOPLUMSAL CİNSİYET	47
3.1. TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMI VE CİNSİYET ROLLERİ.....	47
3.2. GELENEKSEL TOPLUMLARDA TOPLUMSAL CİNSİYET	48
3.3. DOM TOPLUMUNDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE CİNSİYET ROLLERİ	50
3.3.1. Dom Toplumunda ‘Aile’	55
3.3.2. Dom Toplumunda ‘Evlilik’	60
3.3.3. Dom Toplumunda ‘Kadın’	61
3.3.4. Dom Toplumunda ‘Erkek’	63
SONUÇ	67
KAYNAKLAR	70
EKLER	77
ÖZGEÇMİŞ	80
VITAE.....	81

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Suriye’de Dom Topluluklarında Meslekler ve Zanaatlar21

GİRİŞ

“Bu ırkın bütün tarihi dilinde saklıdır” (Paspatis, 1863:149).¹

Çingenerler göçebe yaşamda, ‘anaerkil’ yapıya en yakın topluluklardandır. Toplulukta emeği erkek bireylerle birlikte üreten, dönüştüren ve emeğin karşılığını getiren kadındır. Peki göçebe yaşamda etkin olan Dom kadını, yerleşik yaşama geçince etkinliğini kaybetti mi, kaybettiyse bunun belirleyicileri nelerdi?.. Ya da göçebe yaşamda kadın, erkekten daha mı etkin ve iktidardı?.. Göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçerken toplumsal cinsiyet algısı nasıl değişti?.. Geçim kaynaklarının ve emek piyasasının değişimi topluluklardaki toplumsal cinsiyet algısını da değiştirdi mi? Bunlar hangi aşamalarla oldu?..

Çingenerler, yüzyıllar boyunca dünyanın en hareketli toplulukları olmuşlardır. Dünyanın her yerinde farklı adlandırmalarla, benzer geçim koşullarıyla toplumsal yaşam içinde var olmaya çalışmışlardır. Değişen sosyo-ekonomik, kültürel, politik süreçler Çingenerlerin geçim şekillerine bağlı olarak yaşam tarzlarında da önemli değişikliklere neden olmuştur.

Göçebe yaşam, Çingenerler için zanaatları dolayısıyla yaşamlarını idame ettirdikleri, geleneksel kimliklerini ‘her nerede olurlarsa olsunlar’ devam ettirdikleri ve bu kimliklerini korudukları ve kendilerini daha güvende hissettikleri bir yaşam şekli olmuştur. Dünyanın hiçbir ülkesinde Çingenerler, yerleşik yaşama geçmek istedikleri için yerleşik olmamış, bu devlet politikalarıyla ya da sanayileşmenin etkisiyle olmuştur.

¹ Adrian Marsh’a göre Paspatis’in bu sözü, bu tarihten sonra Çingenerlerle ilgili yapılan bütün çalışmaları şekillendirmiştir.

Türkiye’deki Dom toplulukları özellikle 1970’lerden sonra çeşitli nedenlerle yerleşik yaşama geçmek zorunda kalmışlardır. Ancak yerleşik yaşama geçmek Dom topluluklarının tercih ettikleri veya istedikleri bir yaşam tarzı değildir. Çünkü yerleşik yaşama geçmek, Domlar için ‘üretim ve pazarlama alanlarını daralması ve yeni geçim şekilleri bulmak zorunda olmak’ demektir. Nitekim bu süreç, Domlar için oldukça yeni yaşam pratikleri deneyimlemeye başladıkları bir süreç olmuştur.

Domlar, her ne kadar göçebe yaşamda yerel halkla etkileşim içerisine girmiş, yerleşik halkın yaşam koşullarını, değerlerini, gelenek ve göreneklerini öğrenmiş ve bir nebze etkilenip benzer davranışlar edinmeye başlamış olsalar da bu etkileşim ve iletişimler yüzeysel kalmıştır. Fakat yerleşik yaşam, temelde değişimi ve yeni bir kimlik inşa sürecini dayatmıştır. Bu süreçte Domlar, hem yerleşik yaşam şekillerini hem yerleşik yaşamın gündelik hayatını hem de yerel kitlelerin değerlerini benimsemeye çalışmışlardır. Burada belirtmelidir ki Domlara dayatılan bu yeni yaşam şekli, Domların pek alışık olmadığı ‘erillik’ üzerine kurulu bir yaşam şeklidir.

Göçebe Dom topluluklarının yerleşik halka uyma çabası, yerleşik halkla etkileşimleri sonucu ‘ataerkil’ bir yapıya bürünmeye başlamasına neden olmuştur. Dom kadınları erilliğin hakim olduğu yerel halkla çoğu zaman mücadele etmek zorunda kalmış ya da ‘ataerkilliği’ kabul etmiştir. Yerleşik yaşamla geçim stratejilerinin ve emeği yöneten aktörlerin değişmesiyle birlikte ‘ataerkillik’ Domların yaşam biçimlerine daha çok girmiş ve bu, Dom topluluklarında ‘kadın’a fazlasıyla sorumluluk yüklemiştir.

Göçebe yaşamda Dom kadınları hem emeği üreten hem de emeğin karşılığını alan, kamusal alanda etkin bireyken; yerleşik yaşamda, Dom kadınları hem çalışan hem de eve kapatılan, getto dışına tek başına çıkmayan, ev içi emekte başrol olan ve bütün sorumluluğu omuzlayan birey olmuştur. Bu, Dom topluluklarınca isteyerek olmamış, daha geniş topluluk olan yerel halka uymak zorunda olmak ya da yerel halkın gündelik hayatına bağlı olarak gündelik yaşamın akışkanlığına bağlı olarak değişmeye başlamıştır.

Bu çalışmada kullanılan veriler 2017 Temmuz ayı ile 2018 Ekim tarihlerini kapsamaktadır. Diyarbakır ve ilçesi olan Ergani'de Aşık² ve Kareçi³ (yerel literatürde Qereçi) Dom toplulukları ile yaklaşık 35 yıl önce Ergani'den İzmir'in Bayındır ilçesine göç eden mevsimlik tarım işçisi Kareçi Dom topluluğu, Elazığ'da yaşayan Aşık topluluğu ve Gaziantep'te yaşayan Gurbet⁴ (yerel literatürde Qurbet) ve Abdal⁵ toplulukları ile görüşülmüştür. Çalışmada Niteliksel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Otuz kişiyle derinlemesine görüşmeler ve odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış soru kağıtları ile Dom topluluklarının değişen gündelik yaşam pratikleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Sorulan sorular çalışmanın amacına uygun olarak hem Dom topluluklarının değişen toplumsal yapılarını hem de Dom toplulukları içerisinde toplumsal cinsiyet algısının ve cinsiyet rollerinin nasıl dönüştüğünü anlamaya yönelik olarak hazırlanmıştır.

Daha erken dönemlerde sanayileşmiş büyük kentler (Gaziantep örneği) ile daha az ve daha geç sanayileşmiş küçük kentlerdeki (Ergani ve Elazığ) Dom topluluklarının birbirine benzemeyen birçok farklılıklarının olması, grupların dinamik yapılarının olması risklendirdi. Kareçi topluluğu dışındaki bireylerin beni kendilerinden görmedikleri için grup dışında kaldığım ve Kareçilerin de 'onlardan biri' olduğum için bana yabancı olarak bakamadıkları, bazı özel şeyleri anlatmadıkları ya da çarpıttıkları ya da üsteleyerek sorduğumda 'sen bilmiyor musun' diyerek beni azarladıkları çeşitli sorunlar yaşamaktan kaynaklı fark ettiğimiz; sadece Kareçi toplumunu anlatarak bütün Dom gruplarını anlatamayacağımızdı. Ayrıca farklı

² Aşık: Diyarbakır, Elazığ ve çevresinde yaşayan, Domların bir alt grubu olan, müzisyenlik yaptıkları için bu ismin verildiği Çingene topluluğu. Yerleşik yaşam meslekleri ise müzisyenlik, hurdacılık, yardım toplama ve mevsimlik tarım işçiliği vb. görünmeyen emekler.

³ Kareçi: Diyarbakır ve çevresinde yaşayan, Domların bir alt grubu olan, Pakistan'ın Kareçi şehrinde gelen (Altınöz, 2013:88) anlamında isimlendirilmiş olan, göçebe yaşam mesleği kalburculuk, sepetçilik olan yerleşik yaşamda da mevsimlik tarım işçiliği, hurdacılık ve yardım toplama vs. görünmeyen emek işlerinde çalışan Çingene topluluğu.

⁴ Gurbet: Özellikle Gaziantep bölgesinde yaşayan Dom topluluklarına verilen isim.

⁵ Abdal: Domların alt grubu olup olmadıkları tartışmalı olan, Türkçe konuşan genellikle müzisyenlik yapan Çingene topluluğu.

şehirlerde, ilçelerde yaşayan farklı Dom topluluklarıyla çalışarak, farklı gündelik yaşam pratiklerini incelemek daha ilgi çekici gelmiştir.

Bunun üzerine çok daha kolay erişebileceğimiz Diyarbakır merkez ve ilçesi Ergani (ayrıca yaşadığım yer ve topluluğum Kareçilerin yaşadığı yer), Elazığ (akrabalarımın bir kısmının yaşadığı ama dedemin tarafı Kareçi olduğu için onlardan olmadığım ‘Aşık’ grubunun bir kısmının yaşadığı yer), 35 yıl önce Ergani’den İzmir’in Bayındır ilçesine göç etmiş akrabalarımın bir kısmı olan Kareçi topluluğu ve Gaziantep’te yaşayan Domları da çalışmamıza katarak daha farklı sonuçlar elde etmeye çalıştık.

Diyarbakır merkezi ve Elazığ’da yaşayan görüştüğümüz Domlar, ‘Kareçi’ değillerdi, ‘Aşık’ denilen müzisyen Domlardı. Göçebe yaşamlarında Diyarbakır ve Elazığ’daki Aşık ve Kareçi Dom grupları aynı göç mekânlarını kullanmaktaydı. Fakat Gaziantep’te saha yaparken çok daha önemli bir ayrıntıyı fark ettik: Gaziantep’te yaşayan bazı Çingene toplulukları, kendilerine Dom demiyorlardı. Gaziantep’te Abdallar Mahallesinde bulunan Çingene halkı kendilerine Abdal diyorlardı. Onlar için Domlar, elek, sepet, kalbur yapan, dişçilik ve demircilikle uğraşan Gaziantep ve yöresinde ‘Gurbet’ dedikleri Çingene topluluklarıdır. Ünalda’da yaşayan Çingene halkı ise Abdal ismini damga olarak gören kendilerine ‘Abdal’ dahi demeyen ‘Aşiret’ olarak tanımlayan ‘Abdal’ gruplardandı, Şirinevler mahallesinde ise hem kendilerine Dom diyorlardı hem de Abdal ve Aşiret ismine de tepkisizlerdi, yani ikisini de kabul ediyor gibi görünüyorlardı, Güneş Mahallesinde yaşayan Çingene halkı ise dışçı Dom halkından oluşuyordu. Tabii bu mahallelerde iç içe girmiş Çingene grupları, diğer etnik halklar, mülteciler ve sığınmacılar da yaşamaktadır. Fakat genellikle Çingene halkı ile en çok, Suriye’den gelen Çingene toplulukları birlikte yaşıyorlar.

Abdal ve diğer peripatetik grupları; benzer yaşam koşulları, geçimleri, coğrafi alanları ve tarihsellikleri aynı olan bu toplulukları, her ne kadar gruplar kendilerini farklı tanımlasalar da, hiçbir kaynakta farklı olduklarına dair hiçbir bilgiye ulaşılmamıştır, kaldı ki Osmanlı arşivlerinden bu yana Abdal grupları da diğer Dom grupları içerisinde ele alınmıştır. Osmanlı döneminde yerel halkın bu grupları tanımladığı şekli de ele alınmıştır.

Bu çalışmada en çok zorluk çektiğimiz yerler, Çingenelerle ilgili akademik çalışmalar olmasına rağmen Dom toplumuyla ilgili çalışmaların yetersiz olmasıdır.

Ayrıca Osmanlı arşivlerine bakıldığında Çingenerle ilgili yeterli olmamakla birlikte özellikle Roman toplumuyla ilgili daha fazla veri mevcutken Dom toplumuyla ilgili çok az veriye rastlanmıştır.

Ayrıca Dom toplumunda, her bir alt topluluk kapalı bir yaşam alanına sahip olup yaşam koşulları ve pratikleri grubun yaşadığı mekânla sınırlıdır. Sadece dış topluluklara değil, kendi iç topluluğuna karşı da sert çizgilerin olması özellikle aynı yaşam koşullarına sahip olduğum Kareçi-Dom topluluklarının gündelik yaşam pratiklerini bütün gerçekliğiyle, kendi topluluğundan biri olan bana, anlatmaktan çekinmeleri de araştırmamızın sınırlılıklarını oluşturmuştur. Kareçi olmayan diğer Dom toplulukları ise kendi topluluğu dışındaki diğer bir Çingene topluluğunu dışlamaktan kaynaklı kendini daha üstün görme ve mahremiyetini diğer Dom topluluklarına karşı gizlemekten kaynaklı sınırlılıklar ve doğru bilgilerin verilmemesinden veya çarpıtılmasından kaynaklı riskler vardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇİNGENELER

1.1. Çingenelerin Dil ve Kökenleri

1.1.1. Çingenelerin Kökeni

Çingeneler, çeşitli kaynaklarda (Tarlan ve Foggo, 2016:34) özellikle 7. ve 10. yy. 'lar arasında Hindistan ve Pakistan'dan savaş, kıtlık, kast sistemi, hızlı nüfus artışı vb. nedenlerle 'Büyük Yürüyüş' adını verdikleri göç dalgalarıyla başlayan ve bu göç dalgalarının yüzyıllarca devam etmesiyle dünyaya dağılmış olan Hintli göçmen toplulukları olarak geçmektedir. Kenrick ise (2006:18) Çingene halkının bu yüzyıllarda Hindistan sınırları içinde değil de Hindistan dışında ortaya çıktığını savunur. Ona göre bu; İran'da Hintli göçmenler ile yerli halkın evlilikleri sonucu toplulukların birbirine karıştıkları ve Dom (sonradan Rom)⁶ halkını meydana getirdiği ve bu halkın çoğu sonradan Avrupa'ya göçmüş olmakla birlikte günümüz Çingene topluluklarını oluşturduğu yönündedir.

1.1.2. Kelime Anlamı Olarak 'Çingene' Kavramına Bakış

Hint dilinde 'erkek, adam, insan' anlamına gelen ve hâlâ da Hindistan'da bir kastın adı olan Dom, Rom ve Lom sözcükleri, bu toplulukların kendilerine verdikleri

⁶ Çingene uzmanı Jan Kochanowski'ye göre (1966-1965) anavatanları kuzey-batı Hindistan'ı terkeden 'Romane Chave (Rama oğlu)' adı verilen ve Rajputs'dan gelen bir grup Çingene; Afganistan üzerinden Avrupa'ya geçerken 300 bin atlı süvari askerin başında bulunan Mohammed Ghori tarafından 12. yy.'da katliama uğramıştır. Bu olay sonunda, yüzbinlerce Çingene yaşamını yitirmiştir. Bunun yanında, Kuzey- Batı Hindistan'ın Sind ve Tafta bölgelerinden gelen Çingeneler; Anadolu ve İstanbul üzerinden geçerek ilk önce Yunanistan'a ve oradan da Avrupa'nın değişik ülkelerine varmıştır (Arayıcı, 2008:28).

isimler olarak kalmıştır (Tarlan ve Foggo, 2016:36). Hindistan bölgesinden çıkışta ‘Drom’ olan bu sözcük, farklı göç yollarından farklı yerlere giden topluluklarda bu ismin gidilen coğrafyalardaki dilin gramer yapısı nedeniyle değişikliğe uğrayıp Rom ve Lom olarak kullanıldığını görmekteyiz (Kenrick, 2006:20).

‘Çingene/Gypsy’ adlandırması ise kamusal söylemde önyargıyı ve ötekileştirici birçok damgayı barındırarak kullanılmaktadır. Her ülkede ‘Çingene/Gypsy’ ismine karşılık gelen, farklı isimler kullanılmıştır. Hırvatçada Tsigani, Romencede Tigan, İsveçcede Zigenare, Almancada Zigeuner, Fransızcada Tsiganes, Mısırda Cingana, Macarcada Czigany, Kıpçakçada Çığan, Kırgızcada Siğan, Kumancada Sigan, Kazakçada Tsigan, Farsçada Çingane adlandırmaları esasında aynı sözcüğün farklı dillerdeki söylenişleridir (Mezarcıoğlu, 2010:16).

‘Çingene/Gypsy’ adlandırması, sıfat olarak kullanılıp bu grupların ötekileştirilmesine neden olduğu için Çingeneler, yerel toplulukta kullanılan ya da yaptıkları zanaatlara dair çağrışım uyandıran adlarla anılmayı tercih etmişlerdir (Tarlan, 2017:15).

1.2. Tarihsel Olarak Çingeneler

Göçebeler (savaşçı- çoban topluluklar), eski dönemlerden beri yerleşik olan halkın (çiftçi toplulukların) korktukları ve her zaman çatıştıkları topluluklar olmuşlardır (Düvenci, 2018:80). Yerleşik halkın eski dönemlerden beri çatıştığı göçebe savaşçı- çoban topluluklarla aynı yaşam biçimini benimseyen Çingeneler de geçim koşulları nedeniyle geniş iş alanlarına ihtiyaç duydukları için göçebe yaşayan peripatetik topluluklardır. Yerleşik halkın Çingene topluluklarla çatışmalarının çeşitli nedenleri vardır; birincisi, yerleşik olan toplulukların tarlalarda ekili ürünleri, yaylalarda sürüleri vardır ama göçebe Çingene topluluklarının bütün mal varlıkları sırtlarında ve geçim kaynakları ellerindedir. İstedikleri zaman başka yerlere gidebilir, bir doğa felaketi, savaş ya da bir karışıklık ortamında konakladıkları mekânlardan ayrılabilirler. Yaşam alanını terk edebilmek için mal varlıklarını, geçim uğraşlarını da terk etmek zorunda kalabilecek olan yerleşik ya da yarı yerleşik çiftçi- çoban göçebe topluluklar için bu çok daha büyük bir sorun demektir. Yani, yerleşim alanlarını terk etmek çiftçi-çoban halk için korkulan bir durum iken göçebe Dom toplulukları için bu her zaman deneyimledikleri ve deneyimlemeye devam edecekleri bir yaşam pratiğidir. İkincisi ise; yerleşik halkın ya da çoban- göçebe yarı yerleşik halkın oturmuş bir

düzeni, kendilerine ait kültürel, ekonomik, toplumsal, ahlaki kuralları vardır ve sürekli göç halindeki bu topluluklarının kendi yaşam alanlarına kadar girip bu kurallara uymadan kendi geleneksel kurallarına göre hareket etmeleri, yerleşik halkın önceden oluşturduğu toplumsal kurallarının ihlal edilmesi demektir. Fraser'e göre (2005:45) aslında özellikle İran'da 20. yy.'la kadar Çingenelele birlikte bazı topluluklar da göçebe olarak yaşamaktaydılar, aradaki fark diğer topluluklar tarım ve hayvancılık için göçerken ve bir yerde konaklayınca uzun süre orada bulunmaları gerekirken Çingene grupları genellikle günlük yaşamı kolaylaştırıcı, sürdürülebilir zanaatlarla uğraşıp yerel toplulukların ürettikleri gıdaya yönelik hizmet götürdükleri için istedikleri an istedikleri yere göç edebiliyorlardı.

Dolayısıyla yerleşik halk, her zaman 'yabancı' olarak gördükleri bu göçebe topluluklardan korkmuşlardır ve 'lanetli' (Yumul, 2018:239) kavramı 'uzak durulması gereken' anlamında, yerleşik halk tarafından sürekli farklı efsanelere dayatılıp yeniden üretilerek, Çingenelele için kullanılmış bir damgadır.

1.3. Peripatetik Gruplar Olarak Çingenelele

"Peripatetik kavramını ilgili yazın alanına kazandıran Berland, pastoral göçebelerin hayvan sürüleri ile gıda üreticisi konumunda olup kendi geçim kaynakları üzerinde belli bir kontrole sahip olduklarını söyler. Buna karşılık, onun önerdiği terimle peripatetik göçebeler bu imkandan yoksundur. Yaygın bir biçimde gıda üretmemektedirler" (Yılgür, 2015:217) .

Mekânsal hareketliliği simgeleyen 'peripatetik' kelimesini kullanan Joseph Berland (Yılgür, 2016:24), kelimenin daha az yüklü olması ve Pakistan'daki yerel muadili olan Paryatan'la uyumlu olmasıyla açıklar.

"Peripatetik topluluklar şu veya bu ölçüde endogamik, geçimlerini çeşitli zanaat ve hizmetlerin sunumu üzerinden sağlayan ve mekânsal hareketlilik seviyeleri komşu topluluklara göre daha yüksek olan toplumsal gruplardır" (Yılgür, 2015:214).

Türkiye'de Çingene toplumu için peripatetiklik ve zanaat göçebeleri kavramlarını kullanan Yılgür (2015: 215) ise, avcı- toplayıcılıktan tarımsal üretime ve çoban göçebe örgütlenmeye geçişle birlikte avcı- toplayıcı grupların peripatetik gruplara dönüşümünün altını çizmekte, bu alanda yeni tartışmaları mümkün kılacak bir olguya atıfta bulunduğunu belirtmektedir.

Yani peripatetiklik, göçebelikle ya da mesleklerine dayalı mekânsal hareketlilikle geçimlerini karşılayan besin üretmeyen, besin üreten topluluklara hizmet götüren ve karşılığında bu topluluklardan besin alan grupları tanımlamak için kullanılmıştır. Peripatetik topluluklar, sadece Çingene gruplarını değil, geçim şekilleri nedeniyle göçebe yaşayan, belli alanlarda mekânsal hareketliliği olan bütün toplulukları kapsamaktadır. Akdeniz bölgesinde Toroslarda yaşayan Tahtacılar örneğinde olduğu gibi, farklı coğrafyalarda farklı geçim şekillerine sahip ve bu yüzden kalıcı bir yerleşikliği olmayan mikro grupları da peripatetik gruplar olarak adlandırabiliriz.

Çoban- göçebe ve tarımcı gruplar, hızlı nüfus artışıyla kaynakların yetersiz kalmasından dolayı avcı- toplayıcı olan diğer grupları kaynakların sınırlı olduğu kurak bölgelere sürmüşlerdir. Kurak bölgelere sürülmüş, geçim kaynakları ellerinden alınmış önceleri avcı- toplayıcı olan bu peripatetik gruplar geçim stratejilerini değiştirmek zorunda kalmışlardır.

“Peripatetik gruplar ile çoban göçebe ve tarımcı topluluklar arasındaki ilişki sınıfsal bir tabakalaşma ilişkisidir. Avcı- toplayıcı grupların doğal kaynaklara erişimini kısıtlayan çoban-göçebe veya tarımcı gruplar, kendi gıdalarını üretme avantajına sahip topluluklar olarak üstün bir pozisyondadır” (Yalgür, 2015:230).

Çingeneler, göçebe yaşamda, istisnaları olmakla birlikte genel olarak hayvancılıkla ve tarımla uğraşmamışlardır. Fakat, Çingene toplumunun yarı yerleşik döneme geçerken geçim stratejilerinin değişkenlik gösterebildiğini ekleyerek, aslında uzun vadede değil de daha kısa vadede kazanç elde etmek için hayvan sürülerine sahip olduklarını ve bunu sadece birkaç defaya mahsus olmak üzere ticari olarak yaptıklarını söyleyebiliriz. Fakat, göçebelik dönemlerinde de yerleşik yaşama geçtikten sonraki dönemlerde de çobanlık yapmışlardır. Ayrıca yerleşik yaşamla birlikte mevsimlik işçiliğin yanı sıra kısa süreli tarla kiralama ya da yıllık tarla icar edip gıda üretimine de başladıklarını görüşmelerimiz neticesinde görmekteyiz.

“Hayvanları olanlar vardı, onlar çok dolaşmazlardı hayvanlarla uğraşırlardı. Kışın köylerde evlerinde yaşarlardı, yazın da sürüyü alıp yaylalara çıkarlardı, köylere giderlerdi. Düğünlere giderlerdi köylerde, hatta bazen düğün olmasa bile köylere gidip davul çalarlardı, insanlar toplanınca da bize yiyecek verin deyip yiyecek toplarlardı... Kocamın babasının sürüleri vardı, sonra o sürüleri satmış bir ev parası bırakmamış, akrabalarına yedirmiş hep.

Biz de yıllarca evsiz kaldık, sonra kocam bu evi yaptı.” (F. Kadın, 50 yaşında, Ergani, Aşık-Dom)

Göçebe yaşamda, Çingene grupların mobilite seviyeleri, genellikle besin üreten yerel topluluklara göre daha yüksektir. Fakat sanayileşme ile birlikte fabrikasyon ürünlerin ortaya çıkması, bu grupların mesleklerini icra etmesini olanaksız hale getirmiş ve yaşam standartları düşmeye başlamıştır. Geçim koşullarının kötüleşmesi ve zanaatlarının darlaşması, bu toplulukların yerleşik yaşama geçerek farklı geçim stratejileri arayışına girmelerine neden olmuştur.

“...göçebe zamanlarda yiyecek sıkıntısı yoktu, o zaman yiyecekler daha güzeldi, bereket vardı. Göçebeyken temiz hava vardı, kahr yoktu, mutluyduk. Konakladığımız yerde ot toplayıp yerdik yani, o kadar güzel ve temiz yerlere giderdik. Genellikle çimlik yerleri tercih ederdik, konakladığımız yerde mutlaka çeşme, kaynak su, ırmak olurdu. En güzel yerlere giderdik. Biz ağaç gölgelerinde dinlenirken köylüler tarlalara gidip çalışırlardı. Ne güzel siz hep gölgede oturuyorsunuz derlerdi, şimdi de onlar gölgede oturuyor biz çalışıyoruz.” (Q. Kadın, 68 yaşında, Ergani, Kareçi-Dom)

1.4. Dünyada Çingenelerin Dağılımı

Anavatanları ve ilk çıkış noktası Hindistan olarak kabul edilen Çingeneler, bugün dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır. Dünyadaki Çingene nüfusu ile ilgili net bir sayı vermek olanaksız olsa da, bazı uzmanlara, araştırmacılara, Çingene derneklerine ve Çingene aktivistlere göre dünyadaki toplam sayıları, asimilasyona uğramış olanlarla birlikte 40 - 45 milyon arasında değişmekte olup 30 milyonu, anavatanları kabul edilen Hindistan bölgesinde Penjap, Rajasthan ve Banjara⁷

⁷ 1. Ali Arayıcı, Avrupa'nın Vatansızları adlı kitabında Banjara eyaleti olarak bahsetmektedir (2008:18).

2. 'Hindistan'ın her yerinde rastlanılabilen Banjara'lar, Avrupalı Çingenelerle benzer uğraşlara sahip olan yarı göçebe bir kabiledir. İleride göreceğimiz gibi, Banjara'lar 1978 yılında Cenevre'de toplanan İkinci Dünya Çingene Kongresi'ne etkin bir şekilde katıldılar. Bu kongre sonrasında, Çingene Meclisi adına sekreterlik ve öğretmenlik yapan Linda Shampın, Hindistan'da uzun bir araştırma gezisi yaptı. Bu gezi sırasında Banjara yerleşim yerinde bir kuyu inşa ettirdi ve aralarında Shymala Devi'nin de bulunduğu Banjara eylemcileriyle tanıştı' (Kenrick, 2006:92).

eyaletlerinde yaşamakta; 10 - 13 milyon arasında değişen kısmı da Avrupa'da ve geri kalanı ise dünyanın dört bir yanına dağılmıştır (Arayıcı, 2008: 18).

1.4.1. Avrupa'da Çingener

Tahminen Çingenerler Avrupa'ya 15. yy.'ın ilk çeyreğinde geçmişlerdir. Hindistan'dan göç eden Çingene grupları arasından küçük bir kesimi Rusya'ya ve oradan da Sibirya'ya göç etmiştir. Büyük bir kesimi ise (Arayıcı, 2008: 29). Kafkaslardan, Ermenistan ve Güneydoğu Anadolu üzerinden iki kola ayrılarak Avrupa'ya dağılmışlardır. Birinci kolu; 1150 yılında İstanbul'a gelmiş, bir kısmı İstanbul'da kalırken büyük bir kısmı ise İstanbul'dan Avrupa'ya geçmiştir. Diğer ikinci kolu ise; Güneydoğu Anadolu üzerinden Irak, Suriye ve Filistin'i geçerek Mısır'a gelmişlerdir. Oradan da Afrika'nın çeşitli bölgelerine dağılmışlardır.

Avrupa'da yaşayan Çingenerlerin yaklaşık olarak 10 - 13 milyon arası olduğu bazı Çingene uzmanları tarafından belirtilmektedir. Çingene nüfusunun en yoğun olduğu ülkeler: Başta Romanya olmak üzere bunu sırasıyla Bulgaristan, İspanya, Macaristan, eski- Çekoslovakya (Slovakya ve Çek Cumhuriyeti), eski- SSCB (ülkeleri), Türkiye ve eski- Yugoslavya (ülkeleri) izlemektedir (a.g.e, 2008:35).

Nitekim 14. yy.'da (Gümüş, 2011: 140), Avrupa'da 'kara ölüm' denilen veba salgınlarının olduğu, nüfusun ciddi boyutta azaldığı bilinmektedir. Nüfustaki bu azalma Çingenerlerin de Avrupa'ya göç etmesinde önemli bir etkidir. Fakat bu dönemin vermiş olduğu buhran; Çingenerlerin de veba hastalığı mikrobunu taşıyıp her tarafa yaydıkları gerekçesiyle, belli dönemlerde dışlanmış, öldürülmüş, soy kırma uğramış, yerleşik yaşama ve tarıma geçmeye zorlanılmış ve sürülmüşlerdir (a.g.e, 2008:21).

Dolayısıyla Avrupa'da Çingenerlere karşı önyargı çok daha şiddetli olmuştur. Ötekileştirme, aşağılama, zorunlu göçler ve zorla yerleşik yaşama geçirme, kısırlaştırma politikaları uygulanmış, hatta soykırımı varan işkenceler 15. yy'dan sonra 20. yy.' da Hitler dönemi soykırımına kadar devam etmiştir. 1937'de Nazi Almanya'sında Çingenerler de Yahudilerle birlikte toplama kamplarında ve gaz odalarında yakılarak soykırımı uğramışlardır (a.g.e, 2008:93).

Çingenerler, İspanya'da da 15. ve 18. yy.'lar arası Çingene soyunun yok edilmesi amacıyla 'kısırlaştırılma' politikalarına maruz bırakılmış, geçimlerini

sağlayamayacakları, yerel halk tarafından terk edilmiş banliyölere yerleşmeye zorlanmış, asimilasyona uğramışlardır. 18. ve 19. yy.'larda ise Çingene imajına yönelik çeşitli yasa tasarıları hazırlanmış, 1783 yılında çıkarılan bir kanunla (a.g.e, 2008:71) İspanya'da yaşayan Çingene toplumunun güvenliği ile birlikte diğer birçok gereksinimleri karşılanmıştır.

Fransa'da ise Çingeneleşmeye karşı baskı ve şiddet hep devam etmiş, 1990 Besson Kanunu ile yerleşik yaşama zorlanmış, 1980 yılından sonra 5- 10 yıl arası geçerli olmak üzere Çingeneleşmeye kimlik ve pasaport dışında bir belge; 'Serbest Dolaşım' belgesi verilmiştir. 16 yaş ve üzeri her Çingene bireyi bu 'Özel Dolaşım Belgesi'ni üzerinde taşımak zorundaydı (a.g.e, 2008:103).

İngiltere'de ise 16. yy.'larda Çingene toplumuna karşı 'sıkı yönetim' ilan edilmiş, Çingene toplumu baskı ve şiddete maruz kalmıştır. 1530, 1554 ve 1562 yıllarında Çingene toplumunun ' kötü yaşam, işsizlik ve aymazlık' gibi durumları derhal bırakmaları ve meslek edinmeleri aksi takdirde ülkeyi terk etmeleri gerektiğine dair kanunlar çıkarılmış ve Çingeneleşmelerin bir kısmı gemilere bindirilerek Fransa'ya zorla sürülmüştür. 1720- 65 yılları arasında da Amerika ve Avusturalya'ya sistemli bir şekilde sürülmüş, aynı şekilde 20. yy.'da da Çingeneleşmeye yönelik ırkçı saldırılar yapılmıştır (a.g.e, 2008:118).

1971 yılında Londra'da yapılan, Hindistan hükümeti tarafından da desteklenmiş olan I. Dünya Çingeneleşmeler Kongresi (Akgül, 2010:214) ile etnik Roman kimliğinin inşası siyasal temsil noktasına sıçramış, kongre; Romanların bir ulus olarak tanınması talebini dile getirmiş ve Çingeneleşmeye (Gypsy) adlandırması yerine Rom, Roman adlandırmasının kullanılması kararlaştırılmıştır. Böylelikle Roman ismi uluslaşma yolunda etnik bir aidiyeti dile getirirken Çingeneleşmenin dışlayıcılığından da kurtulmuş olunacaktı. Fakat Romanlar, Çingeneleşmelerin bir alt grubunu temsil etmektedir. Bununla birlikte farklı coğrafyalarda farklı yaşam koşullarına sahip birçok Çingene toplulukları vardır. Bütün Çingeneleşmelerinin Roman olarak adlandırılması diğer bütün peripatetik Çingeneleşmelerini yok saymak demektir. Genel olarak bütün grupları içine alan Çingeneleşmeye adlandırması yerine Roman adlandırılmasının kullanılması eksik kalır. Çingeneleşmesini sahiplenen Mustafa Aksu da (Akgül, 2010:219); '...bu sözcükten vazgeçmek yerine, onu temizlemek konusunda ısrar edilmelidir.' der.

Sadece tek bir grubu ya da grupların bir kısmını içinde barındıran bir isim kullanılması diğer Çingene gruplarını isimsiz bırakmak demektir. Aynı zamanda tarihte hiçbir topluluk kendine verdiği isimle anılmamıştır, komşu topluluklar tarafından kendilerine verilen isimlerle anılmışlardır (Tarlan, 2017:15). Dolayısıyla Çingene isminin sıfatlaştırılmadan, önyargılardan ayrıştırılarak bu toplulukları belirtmek için kullanılması daha uygundur. Aksi takdirde Çingene isminin ‘dışlayıcı’ nitelenmesi hiçbir zaman değişmeyecek ve her zaman ‘damga’ olarak karşımıza çıkacaktır.

1.4.2. Türkiye’de Çingeneler

Türkiye’de Çingeneler, Dom, Rom ve Lom olarak üç büyük gruba ayrılmaktadır. Genel olarak Rom, yani Romanlar Türkiye’nin batı kısımları ve Avrupa yakası ve Akdeniz Bölgesi’nde; Lomlar, Kafkasya, Doğu Anadolu ve Karadeniz’in doğu kısmında; Domlar ise Güneydoğu Anadolu bölgesi, İç Anadolu’nun bazı yerleri (Kırşehir bölgesi ve çevresi) ve Doğu Anadolu bölgesinin doğu ve güney kısımlarında yaşamaktadırlar (Tarlan, 2019:36-37).

Türkiye’de Anadolu’da Cingan, Çingane, Abdal, Poşa, Kıpti, Roman, Pırpır, Karaoğlan, Todi, Mango; Mezopotamya bölgesinde ise Kürtler arasında ‘Mıtrırb, Mıtrırb, Qereçi, Aşık, Gevende’ gibi çoğunlukla aşağılama yüklü isimler de aldıklarını görmekteyiz (Keskin, 2016:71).

1.4.2.1. Osmanlı döneminde Çingeneler

Osmanlı döneminde özellikle Rumeli’de Çingenelerin yoğun yaşadıkları, tahrir defterlerinden ve Çingenelerle ilgili kanunnamelerden anlaşılmaktadır. Anadolu’da ise arşivlerde çok bilgi olmamakla birlikte Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran seferine giderken Erzurum yakınlarında konakladığı yerin adı ‘Kara-Çingene’ olarak geçmektedir (Altınöz, 2013:87). Gökbilgin, bu durumla ilgili Çingenelerin 16. yy.’ın sonlarına doğru yerleşik olabileceğine dikkat çekmektedir (a.g.e, 2013:87). Aynı şekilde Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde ‘Abdal’ adını taşıyan grupların olduğu ve kendileri Çingene adlandırmasını kabul etmeseler de halk tarafından Çingene olarak adlandırıldıkları kaynaklarda geçmektedir (a.g.e, 2013:89). Osmanlı döneminde Diyarbakır bölgesinde ‘Cema’at-i Karacıyan’ olarak kaydedilen Çingeneler de ‘Kareçi’ topluluğunu ifade etmektedir (a.g.e, 2013:89).

Rumeli’de bir Çingene Sancağı olduğu ve Çeribaşı atıldığı ve bu Çeribaşının Çingene topluluğunun dışındaki bir kişiyi ifade ettiği Kanun-u Seraskeran-ı Liva-i Cingane adlı kanunnamede yazılmaktadır. Osmanlıda millet sistemi olarak geçen, inanç sistemi üzerine kurulu idare yöntemi, yönetimde bütün tebaayı eşit göstermiştir. İnanç sistemi üzerine kurulu olduğu için gayrimüslim Çingeneleleri diğer Müslüman Çingenelelerden ayırmıştır. Bu ayırım, özellikle vergilendirmede kendini göstermiş, Rumeli Vilayeti Kıptileri Kanunnamesi’nde Müslüman olmayan Çingeneleler yirmi beş akçe vergi ile yükümlüken Müslüman olan Çingeneleler yirmi iki akçe vergi ile yükümlü kılınmıştır. Ayrıca gayrimüslim ve Müslüman Çingenelelerin karışık yaşamalarına da izin verilmemektedir (Şanlıer, 2013:13).

Osmanlı Döneminde bazı mesleklerin Çingenelelerin tekeline olması ve bu meslekleri icra eden Çingene grupların vergiden muaf olması bu mesleklerin günümüze kadar varlıklarını devam ettirip gelmesini sağlamıştır. Çingene Kanunnamelerinde geçen bu düzenleme özellikle bazı el işleri, demircilik, gemi yapımında bazı malzemelerin temini ve savaş döneminde orduyla birlikte savaşa giden Çingene topluluklarının zanaatlarıyla ilgilidir (Altınöz, 2013:274- 275).

1.4.2.2. Cumhuriyet döneminde Çingeneleler

Osmanlı döneminde Çingenelelerin çoğu göçebe yaşıyordu. İttihat ve Terakki hükümeti, bu Çingene toplulukların hepsinin yerleşik yaşama geçirilip çiftçilikle uğraşmalarını istiyor ve bu yönde iskân politikaları geliştiriyordu.

Özellikle 1913- 1918 yılları arası İttihat ve Terakki dönemi iskân politikaları zamanında Rumeli’den göç eden Müslüman tebaa içinde Balkanlardan kovulan Çingeneleler de vardı. Bu Çingeneleler arasında sadece Müslüman Çingeneleler değil, Müslüman olmayan Çingene toplulukları da vardı. İttihat ve Terakki yönetimi, ilk başlarda Balkanlardan gelen Çingenelelerin de iskânını gerçekleştirmeye çalışmış, fakat yoğun Çingene nüfusu ile karşılaşınca Çingene göçünün durdurulmasını istemiştir. Bu yüzden Sırbistan’dan gönderilmiş muhacirler içinden sadece Türklerin kabul edilip Çingene sevkini durdurulması ve önceden gelenlerin iadesi yönünde bir şifreli telgraf 25 Aralık 1917’de, IAMM⁸ tarafından Edirne Vilayeti ’ne gönderilmiştir. 18 Aralık

⁸ İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti

1917 tarihinde Bulgaristan'dan gelmiş olan 38 vagon muhacirden 34'ünün kabulü, kalanın ise iadesi, Edirne Vilayetinden istenmiştir.

“15 Ocak 1918 tarihinde Bakanlar Kuruluna görüşülmek üzere sunulan Aşâir ve Muhacirin Kanun taslağının 3. maddesinde, Memalik-i Osmaniye'ye muhacir olarak kabul edilmeyecekler arasında fahişe, kumarbaz, dilenci, anarşist ve casusların yanı sıra Çingener de sayılmıştır. Burada din birliği göz önüne alınmadan Çingenerin Osmanlı sınırlarına alınmayacağı belirtilmiştir ” (Dündar, 2007:129).

14 Haziran 1934 yılında yürürlüğe giren 2510 sayılı ‘İskan Yasası’nın 4. maddesinde ise şöyle bir ibare geçmektedir: ‘Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, göçebe Çingener, casuslar ve memleket dışına çıkartılmış olanlar, Türkiye’ye ‘muhacir’ göçmen olarak kabul edilemezler’ (Arayıcı, 2008:244).

1.4.3. Ortadoğu’nun Çingeneri: Domlar

Ortadoğu’da Çingenerlere özellikle; Nawar, Zott, Ghajar, Bareke, Beni Murra, Gaodari, Krismal, Qarabana, Karaçi, Abdal, Aşiret, Qurbet, Mıtrıb, Gewende, Poşa, Tanjirliyah, Haddadin, Hacıye, Hadjiye, Arnavut, Halebi, Haramshe ve Kaoli gibi jenerik adlandırmalar yapılmıştır (Tarlan, 2018:35).

Dom⁹ ismi ise Ortadoğu’daki Çingene gruplarca kendi dillerinde kendilerine verdikleri bir adlandırmadır. Konuştukları dile ise Domari denilmektedir. Tarihsel olarak da bakılacak olunursa Hindistan’da en yoksul ve en altta bir kastın ismi olan ‘Dom’, Çingene toplumunun Hindistan’dan çıkışta Ortadoğu’ya kadar kullandıkları, Rom ve Lom isminin de atası olan en eski adlandırmadır (Kenrick, 2006:41).

Domlar, bugün İran, Irak, Türkiye, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve Mısır başta olmak üzere pek çok Ortadoğu ülkesinde yaşayan ve Domari dilini konuşan Çingene topluluklarıdır. Domlar Türkiye’de, kendi içlerinde Mıtrıp, Gewende, Aşık, Kareçi, Nalbantcı, Kalburcu, Tilkici, Arabacı vb. isimlerle ya yaptıkları meslek adları

⁹ Bilim adamı Hutton’un 1949’da yaptığı ‘Hindistan’ın tabakaları veya sınıfları- Les castes de l’inde başlığını taşıyan çalışmasında (POTTINGER, 1818), Baloutchistan’da bulunan Louri Çingene grubuyla Kuzey Hindistan’daki Dom Çingene grubu arasında, konuşulan dil ve yaşam biçimleri bakımından önemli bir benzerlik söz konusudur. (Arayıcı, 2008:29).

ya da önceden kendilerine verilen etnik isimlerle anılırlar. Her yörede farklı isimlerle anılmalarına rağmen, aynı yörede farklı zanaat alanlarına, uğraşlarına göre de isimler almışlardır (Tarlan, 2016:43).

Domlar, Ortadoğu’da Kürt, Türk, Arap, Fars halkıyla ve İslamiyet dini ile iç içe yaşamıştır. Her ne kadar göçebe olsalar da bu kültürlerle de uyum içinde olmaları gerekmiş ve İslamiyet’i benimsemiş halkların yanında, onlar gibi İslamiyet’i benimsemişlerdir. Her ne kadar Müslüman Domlar olsa da Müslüman olmayan ya da farklı dinsel- mezhepsel kimlikli halkla yaşadıkları için farklı dinsel- mezhepsel kimlikleri benimsemiş olanlar da vardır (a.g.e, 2016:29). Bu daha çok, daha zayıf bir etnik grubun birlikte yaşayıp ticaret yaptıkları daha güçlü topluluklarla uyum içinde olması için benimsediği bir yoldur. Domlarda ve dolayısıyla bütün Çingene gruplarında bu, bir çeşit uyum sağlama ve güvende kalmak için yaşamsal pratiktir.

Domlar genellikle dişçilik, demircilik, elekçilik, sepetçilik, kalaycılık, avcılık, şifacılık, falcılık, müzisyenlik, tüfek yapımı ve küçük çaplı ticaretlerle uğraşmışlardır. Ortadoğu’daki halkın daha radikal ve geleneksel olması ve İslamiyet’in eğlence müziğine hoş bakmamasından dolayı müzikle uğraşan Dom grupları en aşağı kastı oluşturmaktadır. Müzisyenlik yapan gruplar hala eğlence ve düğün için müzikle uğraşmakta, hatta müzik eşliğinde dans eden Dom kadınlarının varlığı da bilinmektedir. Suriye’de ve Lübnan’da özellikle Haramshe ya da Hadjiye olarak adlandırılan Dom topluluklarının gece kulüplerinde müzisyen erkek ve dansçı kadınları hala çalışmaktadır ve Irak’ta ‘Kawila dansı’ olarak adlandırılan dans türünü icra eden Dom kadınları mevcuttur (a.g.e, 2016:43).

1.4.3.1. Türkiye’de Domlar

Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye’de Domlar, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin tamamı olmak üzere, Doğu Anadolu’da Elazığ, Malatya ve Hakkari çevresinde belli bölgelerde yoğun bir şekilde yaşamaktadır (Kolukırık, 2008:147).

Çingene peripatetiğinin alt grubu olan Domların çeşitli alt grupları mevcuttur. Yöre halkları tarafından Dom gruplara verilen isimleri sıralarsak bunlar; Diyarbakır

ve çevresinde ‘Aşık, Kareçi, Türkmen (yerel literatürde Tıurkman)¹⁰ Mardin ve çevresinde ‘Mıtrıp’, Adıyaman ve çevresinde ‘Gewende’, Gaziantep ve çevresinde ise ‘Qurbet’ ve ‘Abdal’¹¹. Bazı bölgelerde ise yaptıkları işlerle de anılmaktadırlar. Bunlar; ‘Arabacı, falcı, tilkici, elekçi, sepetçi, kalburcu, kalaycı, demirci, bohçacı, hurdacı, davulcu vs.’ (Tarlın, 2016:9).

Göçebe yaşamda müzisyenlik yapan ve yöre halkının, köylünün ürününe yönelik hizmet veren, şıfacılık ve falcılık yapan, müzisyenlik yapan, küçük çapta ticaretler yapan ve başak¹² yapan bu Dom grupları; yerleşik yaşam döneminde ise, daha büyük yerleşim alanları olan kentlere yerleşmiş ve göçebe yaşam meslekleri yok olmuş, buna bağlı olarak geçim stratejileri değişmiş, Yılgür’ün (2016:29) geç-peripatetik dönem dediği bu dönemde daha çok görünmeyen emek (mevsimlik tarım işçiliği, hurda toplama vb.), fabrikalarda vasıfsız işçilik, çiçekçilik, karaborsacılık, yardım toplama, müzisyenlik vb. çeşitli işlerde çalışmakta, ayrıca semt pazarlarında eski eşya satışlarını da gerçekleştirmektedirler.

Domlar, göçebe yaşam meslekleri yok olmuş olsa dahi hala bir kısmı yarı göçebe yaşam sürmektedir. Bu yarı göçebelik döneminde hurdacılık, dışçılık, kalaycılık, müzisyenlik ve tarım işçiliği yapmaktadırlar.

Domlarda müzisyenlik daha çok düğün, sünnet vb. eğlencelerde davul, zurna, rübab, klarnet, saz ve orkestra müzikleri de çalınır. Dom toplumunda eğlence ve hizmet amaçlı kadının dış topluluklar için dans etmesine Türkiye’de hiçbir Dom topluluğunda rastlanılmamıştır, fakat geçmişte göçebe yaşamda Suriye’den ‘Hacı Fetuma’ denilen Dom gruplarının gelip ağalara, beylere, paşalara dans gösterileri yaptıkları Domların bir alt grubunu oluşturan Kareçi toplulukları tarafından

¹⁰ Ergani bölgesinde Türkmen denilen göçebe yaşamda at (yılıkı) ticareti ve koşum takımları satışları gibi ticaretler yapan, yerleşik yaşam döneminde ise dışçılık yapan grup.

¹¹ Abdal gruplarının Dom alt grubu olup olmadığıyla ilgili çeşitli tartışmalar mevcuttur (Mezarcioğlu, 2010).

¹² Başak: 1. Tarlalarda, bağlarda dökülmüş ya da tek tük kalmış olan ürün. 2. Tarlalarda, bağlarda dökülmüş ürünlerden arta kalan, işleme alınamayan, ‘kurda, kuşa, yoksula’ bırakılan ürün. Ayrıca Dom toplulukları tarafından Domari dilinde ‘nev, neviş’ olarak kullanılır, ayrıca burada yerel halk dilinde, Kürtçede ‘pars’ da geçmektedir ve Dom topluluklarınca bu isim de kullanılır.

söylenmektedir. Aynı şekilde bu gruplara ‘Haciye’ diyen görüşmecilerim de olmuştur. Bunların, Ortadoğu’da yaşayan, kadınlarının dans icra ettikleri Hadjiye denilen gruplar olduğunu düşünmekteyiz ki Ortadoğu’da Hadjiye grubu dışında kadınların dans ettiği başka bir topluluğa rastlanılmamıştır.

“Bizde kadınlar müzik yapmazlardı, müzikle oynamazlardı. Buralarda yoktu zaten, onlar aşığılardan gelirdi buralara, biz görmedik annemler anlatırlardı, onlara Hacı Fetuma denilirdi. Ağalara, Beylere dans ederlerdi, erkekler de çalgı çalardı.” (C. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

Türkiye’de Domların çok az bir kısmı (Kareçilerde bir grup)¹³ müziği dinsel olarak icra etmektedirler.

“Bizde def çalanlar vardı, zikirlerde ve mevlit okununca gider çalarlardı. Ama eskiden bu deflerle köye gidip köylüleri eğlendirip kendi söyledikleri bir mani ile bulgur, buğday, ekmek, mercimek falan isterlerdi, damlara çıkıp çalıp söylüyorlarmış.” (C. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

1.5. Abdallar ve İlgili Tartışmalar

Ali Mezarciöğlü, Anadolu’da yaşayan Çingene toplulukları arasında Abdalların en kalabalık gruplardan birini oluşturduğunu ve diğer bütün Çingene toplulukları gibi kendilerini Çingene olarak adlandırmadıklarını belirtir. Ayrıca Abdal adının da Orta Asya’da yaşayan Çingene kavimlerine Gacolar tarafından verildiğini belirtir. Ayrıca Abdalların, kendilerinin Çingene olmadıklarını, Anadolu’da yaşayan başka Çingene gruplarıyla karıştırıldıklarını dile getirdiklerini söyler (Mezarciöğlü, 2010:153-154).

Gaziantep’te görüştüğüm görüşmecilerimden bazıları kendilerine Abdal diyorlardı, bazıları ise Abdal adlandırmasını ‘onlar (kendilerini dışladıklarını düşündükleri yerel halk) bize böyle diyor’ diyerek ‘Abdal’ adlandırmasını kabul etmediklerini kendilerine ‘Aşiret’ dediklerini ve Aşiret adlandırılmasının kullanılmasını istediklerini dile getiriyorlardı. Abdal olan bir görüşmecim ise Orta

¹³ Özellikle Karacadağ Bölgesi göçebe- çoban şeyh bir grubun varlığı ve onlarla birlikte göç mekânlarını kullanmış, tarikatlarına üye olmuş Kareçi Dom topluluğundan bireylerin varlığı görüşmemiz esnasında dile getirilmektedir.

Asya'dan geldiklerini, hatta Osmanlı'nın kuruluşundaki ilk göçebe topluluklardan olduklarını dile getirmekteydi.

“Biz aslında Horasandan gelmişiz, Horasan Erenleri derler. Anadolu'ya gelen ilk Türklerdeniz, Osmanlının kuruluşundaki ilk beyliğiz, onlar da çadırlarda yaşamıyorlar mıydı.” (İ. Erkek, 65 yaşında, Gaziantep, Abdal)

Altınöz (2013:87), Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde 'Abdal' adını taşıyan grupların olduğunu, yaşam şekilleri ve meslekleri açısından Çingene topluluklarına benzediklerini ve dolayısıyla halk tarafından kendilerine Çingene denildiğini ama kendilerinin bu isnadı asla kabul etmediklerini belirtmektedir.

“Köprülü, Abdal kelimesinin, “en çok Oğuz Türkleri'nin Şark ve Garp şubeleri arasında yaygın olduğu”ndan ve genel olarak “şaşkın, serser, ahmak, budala” anlamında, “serseri, dilenci dervişlere verilmiş özel isim” olduğundan bahsetmektedir” (Eşiğül, ve Çınar, 2018:588).

9. yy'dan sonra Abdal kavramı daha çok tasavvufi anlamında kullanılmıştır. Uludağ'a (Uludağ, 1988:59-61) Abdal isminin “Dünya ilgilerinden kurtularak kendisini Allah yoluna adayan ve ricâlü'l- gayb diye adlandırılan evliya zümresi içinde yer alan sûfi veya erenler” hakkında kullanıldığından bahsetmiştir. Anadolu coğrafyası dışına taşarak birçok ülke ve bölgede karşımıza çıkan bu kavram, İran'da mevcut olan edebî kaynaklarda ise, “12. ve 14. yüzyıllarda tasavvufî bir anlam içeren derviş vb. kelimelerle” ifade edildiğini belirtmiştir.

Tasavvufi anlamı olan 'Abdal' kavramında, dini yaşam ve müzisyenlik olgusu dile getirilmektedir. Dış topluluklardan bireyler gruba üye olup 'Abdal' olabilmekte ve dini ritüeller amacıyla tasavvufi müzikler çalmaktadırlar. Peripatetik olan 'Abdal' Çingene topluluğunda ise aynı soydan gelmek Abdal grubuna dahil olmak için yeterlidir. Aynı zamanda Abdal Çingene toplulukları, 'geçim şekli olarak' müzisyenliği benimsemiş ve geçimlerini sağlamak amacıyla yerel halklara eğlence müzikleri yapmaktadırlar.

Fakat aynı şekilde Diyarbakır ve çevresinde yaşayan 'Aşık' Dom topluluğu da Halk Edebiyatı literatüründe 'şaman, kam, baksı' geleneğine kadar inen 'ozan' anlamı olan ve müzisyenlik - çıraklık geleneğini işaret eden 'Âşık' (Şapkalı A ile) ismiyle nitelendirilmiştir. 'Aşık' ismini (Şapkasız A) ise müzisyen Çingene topluluğuna yerel halk vermiş olup bunu grubun müzisyenlik yapmasından dolayı ve

göçebe olmalarından dolayı verildiğini düşünmekteyiz. Peripatetik ‘Aşık’ Dom topluluğuna ‘Aşık’ isminin verilmesi de bu toplulukların, müzisyen ve göçebe olmaları dışında bir nedeni bulunmamaktadır. Nitekim Anadolu’da ‘Aşık’ geleneğinden gelen bireyler mevcut iken ‘Aşık’ Dom toplumunda topluluklar mevcuttur ve bu topluluklarının oluşumu, soy bağı aracılığıyla olmaktadır. Peripatetik olan Aşık Dom toplulukları da müzisyenliği sadece geçimlerini sağlamak amacıyla yapmaktadırlar.

Ötekileştirilmiş birçok Çingene topluluğu da kendilerinin Çingene olmadığını iddia ederek, kökenlerine dair hikayeler, efsaneler anlatmaktadırlar. Bu, aslında kendini ötekileştiren çoban – çiftçi köylü topluluklara, damgalanmış olan kimliklerini reddederek kendilerini kabul ettirip, Çingene kimliğini dolayısıyla damgayı reddetmektir.

Aynı durum Diyarbakır’da yaşayan Kareçi topluluklarında da mevcuttur. Ahmet Cihan’ın *Surdaki İz*¹⁴ (2017:143-144) adlı kitabında görüştüğü görüşmecisinde olduğu gibi benim de Kareçi Dom bireyiyle yaptığım görüşmede Bin Hilali aşiretinden geldiklerini söyleyen görüşmecimin ifadesi şöyledir;

“Biz aşğılardan gelmişiz, Suriye – İran – Bağdat dolaylarında bir yerde çok güçlü bir aşiretmişiz, bize Bin Hilali denirmiş, kitabımız Suriye’de hala var, Bin Hilali kitabı dersin bilirler. Şimdi bu aşiretimizin çok güçlü bir pehlivanı varmış, o da aşiret reisinin kardeşiymiş. Civarlardaki bütün pehlivanlara meydan okumuş ve hepsini yenmiş. Ama bir pehlivan varmış o da çok güçlü, yiğitmiş. Buna meydan okumuş bizimkisi ve öldürmüş onu da. Sonra o yerin ileri gelenleri bizim aşireti ömür boyu sürgünle lanetlemişler. ‘toprağınız olmasın, hep başkalarından geçinesiniz’ deyip Bin Hilali aşiretini toplu sürgün etmişler.” (C. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Kareçi - Dom).

Dolayısıyla bu çalışmada peripatetik Abdal topluluklarını da Dom çatısı altında ele alacağız.

1.6. Göçebe Yaşam ve Zanaatlarıyla Türkiye’deki Domlar

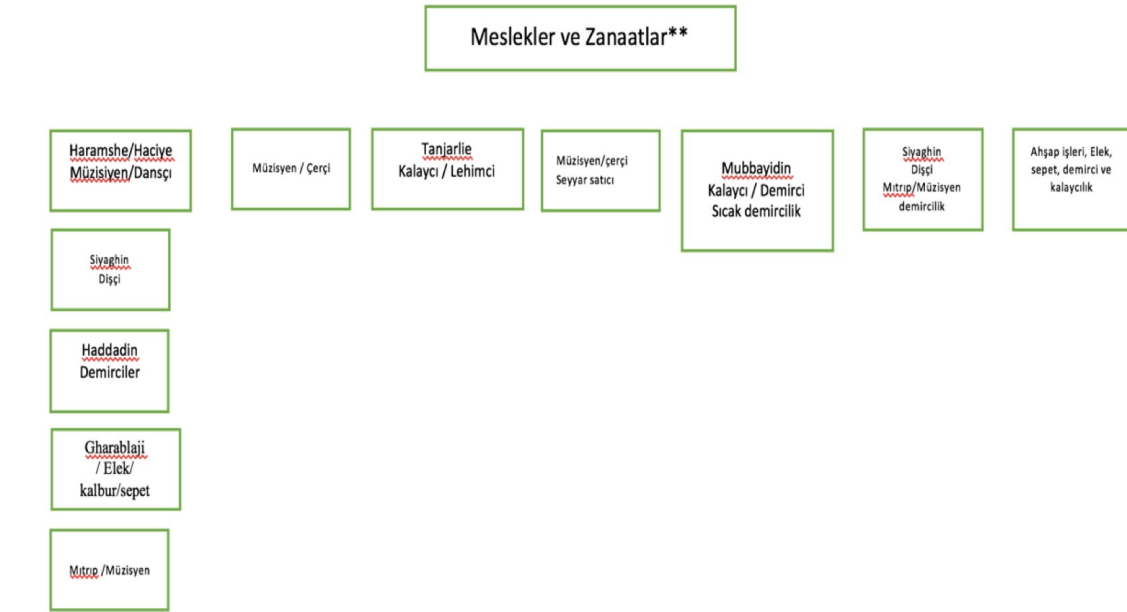
Göçebe yaşam ve zanaat, aslında peri-patetikliğin göstergesidir.

¹⁴ Diyarbakır’da yaşayan Kareçiler de Bin Hilali aşiretinden olduklarını, bir suç yüzünden sürgün edildiklerini dile getirmektedirler.

Domlar, Türkiye’de genellikle Güneydoğu’da yaşayan, geçmişten bu yana atalarının belirlemiş olduğu belli başlı göç mekânları üzerinden belirli köylere ve yakın kentlere giderek zanaat üreten ve karşılığında gıda alan Çingene topluluklarıdır.

Göçebe ve yarı göçebe yaşamlarında; gıdayı birebir üreten ve fabrikasyon ürünlerinden uzak olan köylülerle ticaret yapmış, onlara hizmet götürmüşlerdir.

Özellikle dişçilik, sepetçilik, kalaycılık, şifacılık, elekçilik, tüfek yapımı, at koşum takımı, nalbantçılık, bazı mutfak eşyalarının tahta saplarını yapma ve onarma, küçük çapta marangozluk, keklik besleme, avcılık (günlük yeme ihtiyacı için), müzisyenlik vb. işler yaparlar. Domlar, gittikleri köylerde zanaatlarını icra edebilecek sürelerde konaklamışlardır. Bu zaman aralıkları, bir gün ve üç ay arasında değişmekte olup, kış aylarını zanaat üretebilecekleri varlıklı bir köyde geçirmeye karar vermişlerse bu süre üç aya kadar uzamaktadır.

Şekil 1: Suriye’de Dom Topluluklarında Meslekler ve Zanaatlar ¹⁵

Çingene topluluklarının yaşam şekilleri bütün Dom topluluklarında benzer koşulları içermekle birlikte meslek, mekân, sanayileşmiş kent, gelişmişlik, birlikte yaşadıkları diğer peripatetik gruplar, yerel halk ve söz konusu dönem farklılığına bağlı olarak olması gerektiği gibi spesifik farklılıklar içermektedir. Görüşme yaptığım

¹⁵ (Tarlan, 2016:16)

Kareçi, Aşık, Kala-Dom, Gurbet, Abdal görüşmecilerim göçebe yaşamı sırasıyla şöyle anlatmaktadırlar;

“Biz köylere giderdik, köye yakın yerlerde konaklardık, bazen bir gece konaklayıp ertesi gün başka bir köye giderdik. Babam tüfek yapardı, diş yapardı, iyi iş getiren köylerde bazen üç gün kalırdık. O zamanlar çocuktuk biz, büyüyünce bu işi yapmadık tabi. Hayvanlarımızı alıp, eşyalarımızı yükler sonra yine yola düşerdik. Eşeklerimiz vardı, bizim için çok kıymetliydi, durumu iyi olan ailelerin kişi başı bir eşeği vardı, ama durumu kötü olanlar birkaç eşeği olurdu sadece ve bütün bir yolu yürüyerek geçirirdik. İki, üç saat durmadan yürüdüğümüz olurdu. Yollar bazen taşlı olurdu, ayaklarımız patlardı. Yürümekten ayaklarımız hep nasırlı olurdu, hep çatlak olurdu. Köylere yakın yerlerde durur, çadırımızı kurardık, annemiz çay yapar sonra da yemek yapar bir şeyler yedikten sonra da direk köye giderlerdi annelerimiz. Hem yiyecek bir şeyler getirir hem zanaat getirirlerdi, köylülere ‘biz zanaat yapıyoruz’ derlerdi. Diş, tüfek, sepet, kalaylama yapıyoruz derlerdi. Benim babam kamıştan, söğüt ağacından ve buğday saplarından sepetler yapardı. Buğday saplarından yapılanlara ‘zembil’ denirdi, sepet denilmezdi. Kamıştan ve söğüt ağacının saplarından yapılanlar isteğe göre büyük yapılırdı. Köylüler peynir, yoğurt, ekmeklerini bunların içinde muhafaza ederlerdi.” (A. 59 yaşında, Ergani, Kareçi - Dom)

Yaklaşık olarak 1955 – 60 yılları arası Kareçi Dom topluluğunun göçebe yaşamını, meslek farklılığından kaynaklı diğer Çingene toplulukları ile arasındaki farkı göstermektedir.

“Eskiden bizimkiler göçebe yaşarlardı, dilencilik yapıyorlardı, davul-zurna çalıyorlardı. Bizde de babam davul çalardı, erkek kardeşlerim bir şey yapmazlardı, onlar nefret ediyorlardı bu işten. Kardeşlerim ava çıkarlardı, babam da ava çıkardı.” (F. Kadın, 50 yaşında, Ergani, Aşık- Dom)

1960 – 70 yılları arası Aşık Dom topluluğunun göçebe yaşamının yerleşik yaşama yakın bir dönemi anlatması ve müzisyen bir topluluk olmalarından kaynaklı mesleklerinden utanan gençlerin bu mesleği öğrenmeme çabalarını anlatmaktadır.

“Köylere giderdik. Başak yapardık, oğlak verirdi köylüler bize. Biz sadece müzik yapar bunun karşılığında oğlak, kuzu, tavuk, erzak alırdık, başak yapardık. Kadınlar köye gidip yiyecek toplarlardı. Benim dedem de toplardı, babam da. Bizde erkekler de giderdi köylere. Evimizin önünde hep oğlaklarımız, kuzularımız, tavuklarımız olurdu ve bunları yerdik. Mesela diyelim yanımıza bir çadır gelirdi. Dom, Abdal hiç fark etmezdi yanımıza gelen bir çadır için keserdik onları.” (J. Erkek, 52 yaşında, Gaziantep, Gurbet- Dom)

1960 – 70 yılları arası Gurbet- Dom topluluğunun göçebe yaşamını, mekân ve birlikte yaşadığı diğer peripatetik grup farklılığından kaynaklı diğer Çingene

toplulukları ile arasındaki farkı göstermektedir. Gaziantep’te yaşamış Gurbet- Dom olan bu görüşmecim göçebe yaşamda da Abdal gruplarıyla iletişim içerisinde olduklarını belirtmiştir.

“Evlenmeden önce annelerle tarla işlerine giderdik yazın tarlalarda o zamanlar çadırlarda falan da kalırdık yazın hangi köyde, hangi şehirde iş varsa oraya giderdik biraz büyüdükten sonra fabrikalarda çalışmaya başladım. Okuyordum önceden ama sonra bıraktım, babam kızlar fazla okumasın, okumayı yazmayı bilsin yeter derdi sonra beni okuldan aldılar ben de sadece çalışmaya başladım. Bizim ailemiz hiç köylere gidip yiyecek toplamadı, biz onlar (Kareçiler) gibi olmadık. Annem bohçacılık yapardı. Ablamla ben, kot fabrikasında çalışırdık. Babamlar da çalışırdı, biz gezip de bir şeyler dilenmedik hiç. Ayrıca, mevsimlik işçi olarak çalışırdık ailece. Babamlar düğün ve sünnet törenlerine gidip davul, zurna, saz falan çalarlardı. Ben görmedim ama annem evlenmeden önce ninemlerle köy köy gezip yiyecek toplarlarmış, hatta bazen kışları bile çadırda kalırlarmış. Bazen de yazın çadırda kışın da ev kiralayıp şehirde, köyde falan kalırlarmış. Erkekler genellikle evde oturur, düğün falan olunca giderlermiş ama kadınlar her gün köylere, şehre gidip bohça satıp, yiyecek toplayıp gelirlermiş.” (N. Kadın, 38 yaşında, Elazığ, Aşık- Dom)

Kareçi ve Aşık Dom topluluklarında, yarı yerleşikliğe geçiş dönemi olan 1980 – 90 yılları arası dönem, Dom topluluklarında mevsimlik işçiliğin de başlangıç noktasıdır. Bu dönemde bütün Dom grupları tarla ve bahçelerde ot yolma, çapalama, kazma (karakazma¹⁶), pamuk toplama, buğday ve kurubaklagil hasadı vb. mevsimlik tarım işçiliği yapmışlardır. Ayrıca Elazığ’a yerleşmiş aileler fabrikalarda da çalışmaktadırlar.

“Babam başkasının tarlasını icar ederdi, biz de o tarlanın başına giderdik. Çadırımızı kurar, bahçemizi yapar, sebze ekerdik. İlk serada fidan ekerdik, fidanlar büyüyünce onları tarlaya ekerdik. Okullar tatil olmaya yakın da eşyamızı alıp giderdik, kasım ayına kadar orada kalırdık. Mayıs’ta gittiğimizde oralar çok güzel olurdu, bahar havası, her taraf yemyeşil, tertemiz hava olurdu ama biz hep çalışırdık tarlada. Yazın çok kötü olurdu. İki yıl Muş’a gittik, babam orada karpuz ekti, su çok diye gittik ama güneş yoktu, karpuzlar

¹⁶ Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde özellikle pamuk tarlalarında ekilip belli bir olgunluğa gelmiş olan pamuk fidelerinin köklerinin etrafının kazmalarla toprakla doldurulması işlemine verilen isimdir. Zor bir işlem olduğu için ve kazmanın çekildiği bölgelerdeki toprağın daha koyu renk almasından dolayı yerel halk tarafından ‘karakazma’ (bitişik yazılır) adı verilmiştir. Bu dönemde doğan Dom çocuklar, büyüdüklerinde doğdukları zamanı sorduklarında karakazma döneminde doğdukları cevabı verilmektedir.

yeterince olgunlaşamadı. Hep zarar ederdik zaten. Onun dışında kışın evdeydik. Ama her yaz başka bir ovada tarla alıp, çadır kurar çalışırdık.” (R. Kadın, 27 yaşında, İzmir, Kareçi-Dom)¹⁷

“Eskiden bizimkiler kalbur yaparlardı. Köylüler harman zamanı bizi beklerlerdi ki biz gidip kalbur yapalım, onlar da harmanlarını kaldırebilsin diye. Biz çadırdıydık, gider çadırlarımızla orda kalırdık, kalbur yapardık. Sonra kalbur bitti, biz de dış yapmaya başladık. Sonra dış yapılmaya başlandı. Gurbet, gurbetçi anlamına gelir, başka yerden gelmişler, kimseleri yok diye. Bize de burada ondan gurbet derler o yüzden. Biz artık hala çadırlarda gezenleri kınıyoruz. Antep içinde dolaşırdık, başka köylere çadırlarla gitmezdik. Antep, Urfa, Diyarbakır, Cizre, Afyon, Mardin, Hakkari, Uşak, Eskişehir, İstanbul’a kadar giderdik. Buralar ayaklarımız altındaydı. Benim dedem kalburcuydu, babamın dış çantası olurdu, her şeyi içindeydi. Annem çerçilik yapardı, boncuk satardık, iğne satardık, her şey satardık. Herkes aynı değil, kimisi hırsızlık yapar kimisi alının teriyle parasını çıkarırdı. Biz hep işimizi yaptık, hiç dilenmedik. Başkalarından para istemedik hiç. Hep çalışırdık, bizimkiler hala da çalışıyorlar. Biz köyde çadırımız kurardık, ekmeğimizi, yemeğimizi yapardık. Her işimizi kendimiz yapardık. Doğal beslenirdik. Bizim zamanımızda insanlar hastalanmazdı, eskiden kadınlarımız daha uzundu, şimdiki çocuklarımız hep kısa. Hep doğal beslendiğimiz için öyleydi. Çadırlarda ilkin eşeğe binerdik, sonra ata binmeye başladık. Ben 14, 15 yaşlarındayken ata geçtiklerini hatırlıyorum. At arabasına evimizi, eşyalarımızı yükledik. Giderdik en güzel yerlere konardık. Tertemiz mekânlardı.” (T. Kadın, 56 yaşında, Gaziantep, Gurbet- Dom)

“Biz göçebe yaşamda Ergani’ye hiç gelmedik, kışın Diyarbakır’a gelirdik ama yazın hep yukarı bölgelerde dolaşırdık. Erzurum, Haymana, Tezcan vb. yukarılarda dolaşırdık. Bizim şiveler de yukarı bölgelere yakındır. Çok önceleri hayvancılık yapıyorlarmış atalarımız, sonra da göçebe yaşama başlayıp kafti¹⁸ olarak çalışmışlar. Yani öyle bir söylenti var. İlk bir köye 10 kadın gider falcılık yapar, köydeki kadınlar arasında dolaşırlarmış, nerde ne var ne yok incelerlermiş, sonra da adamlar gidip kafti yaparlarmış. Kafti zamanında köylere yakın konmazdık, uzaklarda konardık, gençler önceden bir keşif yaparlardı sonra da köyde sürüleri bile kaldırırlardı. Eskiden kafti zamanında kondukları yerlerde gizlenirlermiş, habersiz konarlarmış yani, birileri onları orada görse de adamları öldürürlermiş ama biz öldürmezdik, bir ağaca bağlardık bizi gördüğünü kimseye gidip söyleyemezsin biz de o esnada kafti yapıp kaçabilelim diye. Çadırda yaşarken 12 evden aşağı dolaşmazdık. Çünkü kafti 12’den aşağı olmaz, 12’den biri içeri giriyor, biri kapıda fal açıyor,

¹⁷ Görüşmecim evlenmeden önce ailesiyle Diyarbakır’ın ilçesi Ergani’de yaşamaktadır.

¹⁸ Kafti: Domari dilinde meslek olarak ‘hırsızlık yapmak’ demektir. Ortadoğu’da eskiden hırsızlığın önemli bir meslek olduğu ve ağaların, beylerin, paşaların büyük hırsızlıklar yapan özel çalışanlarının olduğu da görüşmecilerim tarafından söylenmektedir. Örnek olarak da eşkıyalığı göstermektedirler.

biri de hikaye anlatıyor, biri çocukları oyalıyor. Her birinin bir görevi var, amaç dikkat çekmemek. İçeri giren de bir şey bulursa alıp çıkıyor, bulamasa da dikkat çekmeden çıkması önemli. Eğer çok iyi bir kafti yapmışsak, günlerce gecelerce giderdik ki köyden çok uzaklaşalım diye ama küçükse az giderdik. Bazen bizi şikayet ederlerdi, jandarmalara rüşvet verir kurtulurduk. Şikayet edeni de döverdük.” (Ü. 60 yaşında, Ergani, Kala- Dom)

Kala-Dom olduğunu söyleyen görüşmecim, göçebe yaşamda neler yaptığınız sorusuna yukarıdaki cümlesinde de görüldüğü gibi ilkin; göçebe yaşamda yaptıkları genel işleri anlatırken çok eskiden atalarının ‘kafti’ yani hırsızlık yaptıklarını dile getirmiş, sonra da o günlerin içinde olduğunu dile getiren zaman eklerini kullanmaya başlamıştır.

“Genellikle eşeklerimiz olurdu, köylere giderdik. Bir köyde günlerce, aylarca kalırdık. Bazen iki ay bile kalırdık. Hem oranın ve civar köylerin düğünlerini yapardık, hem de başak olunca bize bırakırlardı, başak yapardık. Kadınlar gider tarlalarda çalışırlardı bazen, bizim kadınlar evde oturur, ev ve çocukla ilgilenirlerdi genellikle. Sadece başak toplamaya giderlerdi. Ot toplarlardı, odun toplarlardı ama köylere gidip yiyecek toplamazlardı.” (İ. Erkek, 65 yaşında, Gaziantep, Abdal)

“Eşeklerimiz vardı, onlara binerdik. At kullananlar da vardı ama durumu iyi olanlar vardı, genellikle eşek. Biz bir aydan fazla kalırdık köylerde, gurbetler üç gün kalırlardı. Ava çıkarlardı bizimkiler, ama öyle her şey vurmazlardı. Köylere gider gelirdik, eşim ölünce bıraktık. Kimsemiz yoktu, biz de bıraktık. Kilis köyelerine gidip çadırlarda kalırdık, muşamba çekerdik çadırlara kullanırdık. Kara çadır yoktu, kara çadır çok daha eski zamanlardaydı. Eşim davul, zurna çalardı. Ben evde otururdum, çadırdaki otururdum. Eşim köylere gider arpa, buğday, bulgur getirirdi. Ben de çadırdaydım işte. Bizim zamanımızda her şey çok güzeldi, bolluk vardı. Ekmek de boldu, et de.. Kim tavuk yer, oğlaklar keser yerdik. Kazıklı ‘ya giderdik. Tilmiz vardı, Cercik, Karapınar, Kilis tarafı Kazıklının böyle yan tarafıydı. Eskiden Suriye açıktı ama biz gitmezdik. Başka giden vardı ama biz gitmezdik. İki tane eşeğimiz vardı, evlenince de iki tane oldu, hatta ilkin bir tane eşeğimiz vardı. Zaten köyden köye giyerdik. Yüklerimizi eşeğe yükler, yürüyerek giderdik. Bazen binerdik eşeğe, yorulan, hasta olan varsa binerlerdi. Çocukları bindirirdik. Tencirliiler vardı, onlar tilkiydi.” (Ö. Kadın, 70 yaşında, Gaziantep, Abdal)

Müziyenlik yapan Aşık olarak nitelendirilen Domlar ise; köylere genellikle müzik icra etmek için giderler. Yaptıkları müzikler ise genellikle düğün müzikleri, sünnet törenleri, ağıt yakma törenleri ve köylerdeki zengin ağa ve bey evlerinde isteğe bağlı olarak yapılan diğer müziklerdir.

Abdal topluluklarında ise, müzisyenlikle birlikte ‘başak’ yapmak da önemli bir geçim kaynağıdır. Abdal toplulukları Çingene alt grubu içerisinde yer almakla birlikte daha önce de belirttiğimiz gibi Dom toplumundan olup olmadıkları tartışmalıdır ve yine daha önce belirttiğimiz gibi Abdal gruplarını da Dom çatısı altında ele alacağız (bkz. s. 18).

Gaziantep’te görüştüğüm Abdal toplulukları, geleneksel zanaatlarının müzisyenlik olduğunu ve bunu icra edenlerin de Abdal erkekleri olduğunu söylemişlerdir. Abdal kadınlarının ise, genellikle ev işlerini yaptıklarını ve sadece başak toplamaya gittiklerini söylemişlerdir.

Abdal topluluklarına göçebe yaşamları ve zanaatları ile ilgili soru sorduğumuzda görüşmecimizin yanıtı şöyledir:

“Biz bir köyde aylarca kalırdık, ya iki köy değiştirdik, ya da üç köy. Gurbetler birkaç gün kalırlardı bir köyde. Hep köy değiştirirlerdi. Hatta bir köye iki, üç kez geldiklerini hatırlıyorum. Bizim kadınlar evlere gitmezdi, sadece başak yaparlardı. Gurbetler köye gider değişim yaparak yiyecek toplarlardı, eskiden dilencilik yoktu, kimse yapmazdı ama şimdi dilencilik yapıyorlar. Domlar şimdi çok sosyetik olmuş, eskiden böyle değildi, hatta bizde de var sosyetik olanlar.” (X. Kadın, 53 yaşında, Gaziantep, Abdal)

“Göçebeyken kadınlar dışarı çıkmazlardı, çadırdan çıkmazlardı. Şimdi her şey daha farklı. Eskiden kadınlar bahçeye çalışmaya gidince bizler o kadınları kınardık, bahçeye kötü şeyler için gidiyor diye.” (X. Kadın, 53 yaşında, Gaziantep, Abdal)

Abdal kadın görüşmecim, ilkin kadınların köylerde evlere gitmediklerini (gıda toplamak için) vurgulayarak dile getirmiş, bir sonraki görüşmemizde ‘bizde kadınlar köydeki evlere gidip yiyecek toplarlardı’ dediğimde; ‘evet, biz de köylere ekmek, peynir, süt almak için giderdik’ demiştir.

Bu görüşmelerde görüldüğü gibi göçebe yaşamda Abdal toplulukları da diğer Dom topluluklarıyla hemen hemen aynı yaşam koşullarına sahiptir. Abdal toplulukları, Aşık Dom toplulukları gibi müzisyen oldukları için ve bu müziği icra edenler Abdal erkekleri olduğu için Abdal kadın, geçimlik zanaatta üretici olmasa da emeğin karşılığı olan gıdayı getiren kişidir. Gurbet ve Kareçi Dom topluluklarında ise kadın, birebir zanaatını icra eden ve bu zanaatının karşılığı olan emeği alan kişidir. Fakat bu, Dom kadını Abdal kadınına göre daha üst bir seviyeye çıkaracak bir etken değildir.

“Erkekler diş yaparlardı, kalbur yaparlardı. Başka bir meslekleri yoktu. Ben atın nalını bile akardım, at arabasının tekerini bile yapardım, kaynak yapardım. Bir kez köye gidiyoruz, atımızın nalı düştü gitmiyor, kenara çektim arabayı atın nalını aktım. Abim hapisteydi, diğer erkek kardeşim küçüktü babam da hastaydı, evin her işini ben yapardım. Hem evin temizliğini, yemeğini yapardım hem de dşardaki işleri yapardım. Evin hem erkekliğini yapardım hem de kadınlığını yapardım. ” (T. Kadın, 56 yaşında, Gaziantep, Gurbet- Dom)

Birincisi Abdal toplulukları Alevi oldukları için Alevi olmayan köylülerle iletişimleri daha sınırlı olmuş, kendilerini daha fazla gizlemek zorunda kalmışlardır. Fakat Dom toplulukları Hanefi mezhebinden olup, İslamiyet’in daha baskın olduğu köylülerle doğrudan üretim ilişkileri kurmuş ve yöre halkının ‘kadın’a bakış açısına yakın bir tavrı almışlardır.

Dom toplumunun konaklama mekânları ve g yolları hiçbir zaman gelişigüzel olmaz, bu meknların ve g yollarının önceden ataları tarafından da kullanıldığını söyleyip geçmişte atalarının bazı anılarından da söz ederler. Bu anılar ya karanlıkta mezarlıktan geçiş ya karanlıkta ormanlık bir alandan geçiş ya da yine karanlıkta bir mekânda konaklayıp orda görülen tuhaf hikayelerle ilgiliydi.

“Biz bir köyde kalırdık, öyle çok g etmezdik. Tanıdık köylere gider orada aylarca kalırdık. Bizimkiler yani dedemler köylere giderlerdi, Suriye’ye giderlerdi, Halep’e giderlerdi. ” (J. Kadın, 52 yaşında, Gaziantep, Gurbet- Dom)

Göçebe yaşamın etkisiyle ve yk hayvanı olarak ‘eşek’ tercih etmeleri ev içinde kullandıkları eşyaları da sınırlamış, büyük boyutlu ve çok eşya yerine küçük, işlevsel ve az eşya kullanmışlardır. Genellikle günlük yaşamlarını idame edebilecek eşyalarla sınırlıdır. Köylülere büyük sepetler yaparken kendilerinin küçük sepetler kullanmaları ve temel gıdalarını muhafaza etmek için kuzu derisinden yapılmış tulumları tercih etmeleri de bunun kanıtı olarak verilebilir.

“Biz Domların böyle büyük sepetlere hiç ihtiyaı olmadı, bizim ev içinde kullandığımız sepetler daha küçüktü. Ama köylüler çok kullanırdı bunları. Biz genelde kuzu derisini dere kenarında yetişen naneye benzeyen otlar ve yoğurtla temizler, şeker ve yağla sıvalayarak işlemeden geçirirdik, sonra da o tulumu ayranımızı, yağımızı, yoğurdumuzu koyardık.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi - Dom)

Bunun dışında birkaç kap kakak, aile fertlerine göre birkaç döşek kullanılır. Babanın yastığı kaz tüyü, ördek tüyü ya da keklik tüyü ile yapılmışken çocukların

yastığı annenin diktiği kumaşlara günlük giyilen kıyafetlerinin koyulduğu torbalardır. Diğer önemli birkaç eşya da zanaat yaparken kullandıkları malzemeler, müzisyen olanların enstrümanları ve muşamba, keten ya da keçi kılından yapılmış çadırları, hayvanların üstüne attıkları kilim, çul (ki bunu konakladıkları yerlerde çadırların altına sererek de kullanırlar, minder olarak da kullanırlar, hatta soğuk havalarda uyurken üstlerine bile atarlar).

Göçebe yaşamda Domlar, konakladıkları mekânlarda köylünün hizmetini yaparken takas usulü çalışır, genellikle hizmetin karşılığı olarak gıda ve canlı hayvan alırlar.

Domlar, istisnaları olmakla birlikte hayvancılık yapmış bir topluluk değildir. At ve eşek genellikle göçebe yaşamda yük taşıma, bir konaklama mekânından diğer bir konaklama mekânına gittiklerinde ev eşyalarını taşımak için kullandıkları hayvanlardır. Özellikle Osmanlı döneminde yerleşik yaşamı teşvik etmek için göçebe topluluklara at bulundurmanın yasaklanması ve Çingenerin ellerindeki atların çok iyi olmasından dolayı da bunlara el konulması (Marushiakova, E. ve Popov V. 2016) Çingenerin at yerine eşek kullanmalarına neden olmuş, bu da göç alanlarını daha dar tutmuştur.

1960’lardan sonra gelir düzeyi iyi, saygın Dom aileleri at da kullanmaya başlamışlardır. Atın kullanımı hem göçebeliği kolaylaştırmış hem de Dom toplumunda atı olan aileyi daha saygın bir düzeye taşımıştır. Bu saygınlık; büyük kararlar almada, sözün dinlenmesinde, aile içi ve topluluk içi anlaşmazlıkları çözmede kişiye (özellikle atı olan Dom erkeğine) önemli görevler yüklemiştir.

Kendilerine Kala-Dom diyen bir görüşmecim ise yük hayvanı olarak ‘at’ kullandıklarını, daha geniş coğrafyada yıllık at değiş tokuşu, koşum takımı satışı ve Kafti yaptıklarını dile getirmiştir.

“Biz Derik ve Viranşehir’den cins tayları götürüp yukarı bölgelerde rahvanlarla değiştirdik. Hayvan koşumları, at nalları götürüp iki çift keçe ve halılarla değiştirdik, onlar bunların daha önemli olduğunu bilmezlerdi ama buradakiler çok iyi bilirdi, onları da buraya getirip satardık...Eğer çok iyi bir kafti yapmışsak, günlerce gecelerce giderdik ki köyden çok uzaklaşalım diye ama küçükse az giderdik. Bazen bizi şikayet ederlerdi, jandarmalara rüşvet verir kurtulurduk. Şikayet edeni de döverdük...” (Ü. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Kala- Dom)

Yüklerini taşıdıkları hayvan ya da araçlara bağlı olarak mesleklerinin ve gittikleri coğrafyaların da değişim gösterdiğini görmekteyiz. Özellikle daha geniş bir alanda göçebe yaşam süren topluluklarda yerel halkın bakışı da bu gruplara karşı değişmektedir. Daha geniş alanda göç eden topluluklar aynı mekânlara gidişleri ve oralarda konaklama süreleri daha kısa olmaktadır. Dolayısıyla yerel halk, köylüler tarafından bilinmeyen grupları oluşturmakta ve bu topluluklara karşı önyargılar da artmaktadır.

1.7. Dom Topluluklarında Komünal Yaşam

Dom toplumunda grup içinde eşit davranmak, adaletli olmak önemli bir ayrıntıdır. Çünkü iş bölümünde ya da grupla yapılan işlerde eşit davranmadıkları takdirde grubun dağılması, ailelerin birbirinden uzaklaşması söz konusudur. Bu da birlikte hareket eden bu grupların tek başlarına yerel halkın içinde barınamamalarına neden olur. Grubun dışında kalmış haneler tek başlarına göç edemez, zaten akrabalık ilişkisine dayalı, çok küçük gruplardan oluşan Dom halkının dağılması, diğer etnik göçebe ve yerleşik halk tarafından eziyete tabi olabileceği, göçebe yaşamda eşkiyalara karşı korumasız kalacakları anlamına gelir. Ki, zaten akrabalık ilişkileri olmayan, farklı Dom grupları arasında konaklama mekânları her zaman önemli bir sorun olmuş, konaklama mekânları paylaşılammıştır. Birlikte yaşamı kolaylaştırıp destekleyen eşitlik, Dom toplumunda önemlidir.

Bir grup içindeki kadınların birlikte hareket etmeleri, yani birlikte köylere gidip gıda toplamaları ve sonrasında bu gıdaların paylaşımında aşırı bir titizlik göstermeleri ‘çorba kaşığıyla paylaşım yapmaları’ birbirinden kopmaktan korkmalarının bir göstergesidir. Aynı şekilde erkeklerin avdan getirdikleri av hayvanları da eşit bir şekilde paylaşılır.

“Bizimkiler beraber gidip yiyecek getirdiklerinde ya da avlandıklarında kaç aile varsa ona göre bölüşürlerdi. Ekmek bile getirdiklerinde sıcak ekmek, soğuk ekmek, yumuşak ekmek, ince ekmek diye bölüşürlerdi, hak haktır. Getirdikleri erzakları miktarına göre tencerelerle, taslarla bölüşürlerdi, çok az kalınca da bu sefer avuçla bölüşürlerdi, her şey aynı olsun diye. Getirdikleri yağları da eritip tasla bölüşürlerdi, bir tasta daha az kalınca da kaşıkla bölüşürlerdi. Vallahi en son çorba kaşığıyla bölüşürlerdi.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi - Dom)

Neden bu kadar titizce paylaşım yapıldığını sorduğumuzda aldığımız yanıt; ilkin hepsinin akraba olduğu birbirine daha bağlı oldukları ima edilmiş ve dini öğelere dayanarak ‘helal rızık’ terimi kullanılmıştır. Fakat sonrasında verilen yanıt tezimizi doğrulamaktadır.

“...e hepsinin emeği var içinde, beraber gidip yiyecek toplarlardı, helal rızık için eşit bölüşüm yaparlardı. Zaten hepsi de birbirinin yakını, kimse yabancı değil ki. Ama bu şekilde hakkıyla bölüşmeyenle bir daha ortak olarak gidilmezdi.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi - Dom)

1.8. Yarı Göçebelik ve Yerleşik Yaşama Geçiş Süreci

Türkiye’de özellikle sanayinin gelişmesi, bütün Çingene topluluklarında olduğu gibi Domların da geçim koşullarını daraltmıştır. Fabrikasyon ürünlerinin artması ve bu ürünlerin köylü – çiftçi topluluklara kadar ulaşması Dom toplumunun zanaatına olan talebi azaltmış, Domlar geçim stratejilerini değiştirmek zorunda kalmışlardır.

Yapılan saha çalışmaları sonucu; aynı coğrafyada yaşayan, gıdaya yönelik hizmet götüren Dom grupları ile müzisyenlik yapan Dom grupların ve Abdalların hemen hemen aynı tarihlerde yarı yerleşik - göçebe hayata ve sonrasında da tamamıyla yerleşik hayata geçtiğini göstermektedir.

Gaziantep’te yaşayan Abdallar ve Domlar, Elazığ ve Diyarbakır’da yaşayan Domlardan daha erken tarihlerde yerleşik yaşama geçmişlerdir. Büyük kentlerde fabrikasyon ürünleri daha erken tarihlerde köylere gitmiş ve zanaatkar olan Dom ve Abdallar bu durumdan hemen etkilenip farklı iş kanallarına başvurmuşlardır. Diğer küçük ya da uzak kentlerde ise fabrikasyon ürünlerin köylere kadar gitmesi daha yakın bir tarihte gerçekleşmiş ve Diyarbakır, Elazığ örneğinde olduğu gibi Dom topluluklarınca yarı yerleşik döneme, farklı iş kanallarına geçiş 1980’lere dayanmaktadır. 1980’lere kadar göçebe veya yarı göçebe yaşayan bu gruplar, kentlerin daha güvenli olmasından dolayı da yerleşik olmaya başlamışlardır.

Özellikle topluluklara sorduğumuzda yerleşik yaşama geçiş nedenlerini birkaç başlık altında şöyle toplayabiliriz:

- 80 Darbesi ve yasaklar, kentlerin daha güvenli olması,

- Toprakların işlenmeye başlanması, konaklama ve göç mekânlarının köylülerce sahiplenilmesi ve bu toprakların işlenmesi,

- Fabrikasyon ürünlerinin mesleklerini yok etmesi, önemsizleştirilmesi

- Kentlerin daha iyi koşullar sağlaması.

Yarı yerleşik yaşamın ilk evresi, artık zanaatlarıyla geçimlerini sağlayamadıklarını gören ya da zanaatı yapacak kimsenin kalmadığı birkaç ailenin şehir çeperinde yıkık – dökük evlerde kiracı olarak ya da bu şehir çeperlerinde çadırlarını kurup kendilerini şehir halkı ile aynı yerleşik yaşamı paylaşıyor gibi görüp bu mekânlarda daha uzun sürelerle kalmasıyla başlamıştır.

Komünal yaşamın ve birbirine bağlı olan zincirleme hayatların değişim süreçleri, yeni bir başlangıç yapan bir grup veya bir ailenin peşi sıra diğer grup ve ailelerin de bu yeni başlangıçlara yönelmesi ile olur. Komün Dom toplumu da ilk evrede bir ya da birkaç ailenin daha önce belirtmiş olduğumuz bir takım nedenlerle kendi yaşamlarına uymayan yeni mekânlar ve yeni yaşam koşullarına yönelmeleri ile kısa süre içerisinde bütün aile, akraba bireylerinin bu yerleşik yaşama geçişine neden olmuştur.

“Artık iş yapamaz hale geldik, eskisi gibi kârlı kazanç yoktu. Köylüler de bizi eskisi gibi görmemeye başladılar. Konakladığımız mekânlar azalmaya başladı, hep tarıma açıldı. Artık yerleşik yaşama geçip başka şeyler deneyelim dedik ama onu da yapamadık. Tekrar göçebe yaşama devam edelim dedik onu da yapamadık.” (Ü. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Kala- Dom)

“Biz her zaman yerleştik, yazın giderdik çadıra 3 ay göçebe yaşadık. Köylerde iş tükendi, tarlalar kullanılmaya başlandı. Biz de bıraktık artık. Yani köye gidip düğün yaptık ama ailemizi götürmezdik, onlar şehirde evde kalırdı. Sonra fabrikalarda iş çıktı kadınlar çalışmaya başladı biz de artık tümünden terk ettik göçebeliği. Sadece erkekler gidip geliyoruz işte.” (İ. Erkek, 65 yaşında, Gaziantep, Abdal)

“Çok zorluk yaşıyorduk. Çadırda yaşam çok kötü. Bir yağmur yağdığında bile her yer çamur olurdu. Banyo yapamazdık, kıyafetlerimizi yıkayamazdık. Çok soğuk olurdu. Çalışınca da çok yoruluyorduk, öyle çadırda işe git, gel olmaz yani. Evlere geçtik, arabayla gidip gelmeye başladık. Çadıra gerek kalmadı. Ben de evlenince tam evlere geçtik. Çermik’te yaşıyordum ben. Ailem hep çadırdaydı ama evlenip Elazığ’a yerleşince evde yaşamaya başladım. Benim ailem de bir süre sonra Çermik’te evlere geçmeye başladılar.” (N. Kadın, 38 yaşında, Elazığ, Aşık – Dom)

“Eşim ölünce kimsem kalmadı, köye gitsek çalışacak kimse yoktu, kocam davul zurna çalardı ama o da öldü, artık (çadırda kalmaya) gerek kalmadı. Şehirde kaldık, çocuklarım eski kıyafetleri, sepetleri alıp pazarda satarlardı. Ben çalışmadım, sepete gittim sadece. Sepet dışında bir şey yapmadım.” (Ö. Kadın, 70 yaşında, Gaziantep, Abdal)

1.9. Yerleşik Yaşamın Sancılı Süreci

Özellikle 1980'lere kadar göçebe hayat tarzından ödün vermemiş olan Dom grupları için yerleşik yaşam, alışkın olmadıkları yeni hayat tarzına alışma sürecinde zor sonuçlara neden olmuştur. Bu zorlukların başında, kendilerine ait evleri olmadığı için ev için kira ödeme, ev eşyası (özellikle buzdolabı) yokluğu sayılabilir. Dom, Kareçi topluluğunda aradan otuz, kırk yıl geçmiş olmasına rağmen 'ilk evlere geçtiğimizde evimizde buzdolabı yoktu, yazın içme suyumuz çok sıcaktı, komşudan buz alırdık.' gibi ifadelerle aslında olağan bir durumun bu toplulukta ilk zamanlarda nasıl da travmatik sonuçlara neden olduğunu gözler önüne sermektedir. Ki göçebe Dom topluluklarının serin sulara yakın mekânlarda konakladığını ve asla sıcak su içmediklerini de belirtmekte yarar var.

Fabrikasyon ürünlerin çoğalmasıyla zanaatları hemen hemen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Dom toplumu, yerleşik yaşamda da geçim sıkıntısı ile uğraşmış, alternatif geçim arayışlarına girmişlerdir. Mevsimlik tarım işçiliği bu yerleşik yaşamın ilk dönemlerinde daha dar bir alanda karşımıza çıkmaktadır.

“Bir süre tarlalarda çalıştık. Ergani'de Pamuk topladık, tarlalarda çapa- kazma işlerini yaptık. Sonra başka şehirlere gidip tarlalarda çalıştık, ormanlarda fidan diktik, kömür yaptık, defne toplayıp sattık. Memlekette de motosikletle taksicilik yaptım, hazır giyim açtım, kıyafet sattım. Bohçacılık yaptım, manav dükkânı bile açtım. Pamuk sulamacılığı yaptım, şimdi de sebze ekiyorum.” (C. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

Domlar, yakın bölgelerde pamuk çapalama, pamuk toplama, ot yolma vs. tarım işlerinde çalışmışlardır. Zanaatında 'usta' olan Dom erkekleri, meslekleri dışında hiçbir iş yapmadıkları için bu alanda ilk zamanlarda çok zorlanmış; kadınlar ve çocuklar bu alanda çalışırken onlar kendi mesleklerini yapmaya çalışmışlardır. Yaşadıkları şehre yakın şehir, kasaba ve köylere tek başlarına günübürlük ya da birkaç günlük giderek kendi mesleklerini yapmaya çalışan Dom erkek bireyleri bir süre bu şekilde kendi mesleklerine devam etmişlerdir. Aileleri şehirde yerleşik ve kendileri günübürlük yada birkaç günlük yolculuklarla kendi zanaatlarını icra etmeye devam etmişlerdir.

“Biz sadece davul, zurna çaldık. Yerleşik hayata geçince de köylere günübürlük ya da düğün süresince gider müzik yapardık. Şehirde sokak düğünleri olurdu, oralarda çalar, söylerdik. Eşlerimiz ilkin evde otururlardı.” (İ. Erkek, 65 yaşında, Gaziantep, Abdal)

Ailenin genç erkek bireyleri ise farklı iş kanallarında çalışarak yapabilecekleri yeni meslekler edinmeye çalışmışlardır.

“Önceleri iş yoktu, küçük küçük işlerde, günübürlük çalıştım. Hamallık yaptım, ikinci el eşya sattım, gidip tarlalarda, zeytin bahçelerinde çalıştım. Sonra fabrikaya girdim, baktım oradaki iş daha güzel. Hem sigorta da yapılıyor. Ben de fabrikada çalışmaya başladım, hala da fabrikalarda çalışıyorum. Emekli olmama daha çok var ama kazanıyoruz da.” (M. Erkek, 46 yaşında, Gaziantep, Gurbet- Dom)

Göçebe yaşamda elekçilik, sepetçilik, kalburculuk yaparak geçimini sağlayan Kareçi Dom ailesinin genç erkek bireyi yerleşik yaşamın ilk döneminde mevsimlik işçilik yaparken, bir süre sonra şehir merkezinden köylere yük ve yolcu taşımaya başlamış, sonrasında bohçacılık yapmış, giyim mağazası açmış, manav dükkanı açmış, motosiklet tamirciliği yapmış ve tamirci dükkanı açmış, sonrasında da senelik tarla icar edip bu tarlalarda çeşitli tarım ürünleri ekmiştir.

“...bizimkiler bahar olunca tekrar köylere gittiler ama ben eşimin ve kardeşlerimin gitmesini istemedim. Bir süre Adana, Mersin, İzmir’e falan gidip tarlalarda çalıştık, burada pamuk topladık. Motosiklet aldım, hamallık yaptım bununla. Sonra da motosiklet tamirciliği yaptım. Bohçacılık yaptım, tuhafiyeye açtım, köylere ve yakın şehirlere gidip giyim eşyaları sattım. En son da tarlalarda sebze ekmeye başladık.” (C. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Kareçi - Dom)

Yerleşik yaşam sadece geçim koşulları ve iş kanallarında sıkıntılar getirmemiş, ayrıca sosyal dışlanmanın, ötekileştirilmenin, damganın bu topluluklarca daha çok hissedilmesine neden olmuştur. Göçebe yaşamda ticari ilişkiler dışında insanlarla temas kurmayan Dom toplulukları yerleşik yaşama geçerken diğer insanlarla aynı mekânları paylaşmak zorunda kalmış, yabancı statüsünden çıkamamış ve bu yabancılık hiçbir zaman değişmemiştir. Yerleşim yerlerinin genellikle şehir çeperlerinde olması, gettolarda yaşam sürmeleri, iş yaşamları dışında bu gettolardan çıkmamaları, yöre halkı ile iletişimindeki kopukluk, şehir veya mahalle yönetimine dahil olmamaları, kamusal alanlardan uzak durmaları, kamu kurumlarıyla temastan kaçınmaları sosyal dışlanmanın görünür en önemli kanıtlarıdır.

“Eskiden Maden’de oturuyorduk, kışın evde otururduk yazın köylerde dolaşırdık, yarı göçebe dolaşırdık. Yerleşik hayata geçince ‘Domluğu’ terk ettik. Kimse gezmiyor artık. Babam Cami önünde tuvalet bakıyordu. Sigorta yapmıştı, şimdi de emekli oldu. Kocam da biz evlenince yerleşik hayattaydık zaten, orda burada çalışıyordu.” (F. Kadın, 50 yaşında, Ergani, Aşık – Dom)

İKİNCİ BÖLÜM

2. KİMLİK VE GELENEKSELLİK

2.1. Damgalanma ve Kimlik

2.1.1. Damgalanma

“Görsellikten faydalanma hususunda oldukça maharetli olan Yunanlar, işaret edilen kişinin ahlaki statüsünde olağandışı ve kötü ne varsa ifşa etmeye yönelik bedensel işaretleri kasteden ‘damga’ terimini aslen ilk kullananlardır. Bu işaretler bedene kazılır ya da yakılır ve taşıyıcının bir köle, suçlu veya hain olduğunun kanıtı olurdu” (Goffman, 2014:27).

Goffman, damgalanmış olan kişilerin, sosyal açıdan tamamen kabul görme vasfından men edilmiş kişiler olduğunu söyler. Ayrıca damgalı olan kişiler, toplum içinde sakınılması, dikkat edilmesi gereken birey olma durumuna düşerlerdi. Damgalanmış olan bireyler ya da toplumların bu damgadan kurtulmaları olanaksız değildir, fakat bu damga nesilden nesile aktarılabilir ve damgalı bireyin bütün çevresini de kapsayabilir. Damga eğer bir bireye mahsus ise, ailesi, akrabası ve yakın çevresi de bu damgadan etkilenir, damgalı bireyin yaşadığı dışlanmayı yaşayabilir ya da onlar da damgalı akrabayı reddederek damgalanmaktan kurtulmaya çalışabilirler (a.g.e, 2014:27).

Zamanla toplumların büyümesi, kalabalıklaşması, hak - hukuk sisteminin güçlenmesi, bireyin beden dokunulmazlığının hukuki sonuçlarının doğmasıyla damga; bedene kazılmış görsel bir işaret olmaktan çıkmış daha çok sembolik bir hal almıştır. Sembolik olan bu damga yine de güçlü bir şekilde devam etmiş, bireylerin değil de grupların damgalı olduğu bir hale gelmiştir (a.g.e, 2014:27).

Damgalı olmanın başlıca nedenlerine gelince; bu nedenleri, damganın ortaya çıktığı mekâna, zamana ve psikolojik, sosyo- antropolojik koşullarına bakmak gerekir. Damgalı bireyin yaşadığı sosyal alandaki davranışları, gelenekleri, görenekleri, inançları, yaşam koşulları, geçim koşulları, yönelimleri, hastalıkları, bedensel

değişiklikleri vs. birçok farklılık arz eden etkenler sayılabilir. Damgalı olmak, farklı olmak demektir. Bu da toplum ve grup içinde dışlanmanın yegane belirleyicilerindedir.

Çingene toplumunun yerel toplumlarca damgalanmış olmasının belirleyicileri ise; ilk olarak göçebe yaşam şeklini benimsemiş olmalarıdır. Göçebe yaşam koşulları, Çingeneleri yerel topluluklara karşı her zaman yabancılaştırmış ve farklı olan, damgalı olan, dolayısıyla kirli olan topluluk haline getirmiştir.

Göçebe yaşamın benimsenmesi ve geçim şekillerinin farklı olması Çingene toplumunun yerel toplumlara göre kültürel özelliklerini, yaşam şekillerini ve hatta iletişim şekillerini bile farklılaştırmıştır. Farklılaşan bu ana etmenler ve daha nice farklılık gösteren yaşam koşulları nedeniyle Çingene toplumunu diğer yerel topluluklarca damgalı gruplar olarak gösteren ana unsurlar oluşmuştur.

Yaptığımız görüşmeler neticesinde gözlemlediğimiz; Domlarda, damgalı olma, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçince daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Bunun yerleşik yaşamla birlikte Dom toplumunun yerel halka daha fazla temas etmek zorunda kalmasının neticesinde hissetmeye başladığını söyleyebiliriz.

2.1.2. Sosyal Kimlik

Richart Jenkins (2016;19) kimlik kavramının benzerlik ve farklılık olarak kişiler ya da şeyler arasında iki kriteri içerdiğini belirtir. Ona göre kimlik; somut ya da net tanımının yapılacağı bir şey değildir. Kimlikle ilgili her bir çağrışım, her bir tanım, kimliği pratikte bir yere koyar.

Taifel (Akt. J. G. Turner ve H. Giles: 38-39) ise kimliği şahsi ve sosyal kimlik olarak ikiye ayırır ve bunların birbiriyle etkileşim ve iletişim içinde bulunduğunu söyler; Ona göre şahsi kimlik; fiziksel, zihinsel vb. unsurları, sosyal kimlik ise sınıf, millet, cinsiyet, din ve meslek gibi sosyal kategoriler özellikleri içine alır. Fakat bu iki kimlik birbirine aktarılmaz özelliği gösterir. Birinin sosyal kimliği, belirli sosyal kimlikleri kapsar. Şahıs kimliğinden sosyal kimliğe geçiş ise kişilerarası davranışlardan, gruplararası davranışa geçişe uygunluğu sağlar (Sözen, 2011:94).

Tajfel ve Turner'a göre sosyal kimlik bireyin aiditeyi, kendini farklı hissetme, farklı olduğunu gösterme, çevresinden saygı görme ve temsiliyet kazanma gibi ihtiyaçlarını karşılar. Bireyin farklı olan sosyal kimliklerine verdiği önem, kişinin o kimlikteki konumuyla ilişkilidir. Kişinin hangi konumdaki kimliği yüksekse o konumdaki kimliğini öne çıkarır ki, bununla toplum içindeki değerini yükseltip, kendilik değerini yükseltecektir (Şen, 2014:6).

Yerleşik toplumlar tarafından damgalanmış ve dışlanan Domlar; kimliklerini çok daha güçlü taşıyabilir ya da kimliklerini reddedebilirler. Bin Hilali aşiretinden geldiklerini söyleyen Erganili Kareçi topluluğundan bir görüşmecim (bkz. s. 20) ve aslında Orta Asya'dan geldiklerini söyleyen Gaziantep'li Abdal görüşmecimde (bkz. s. 19) olduğu gibi Türkiye'nin farklı bölgelerinden ve farklı şehirlerden 'göçü yaratan bir olay' nedeniyle göçebe yaşama başladıkları yeni yerlere geldiklerini ya da sürüldüklerini söyleyen görüşmecilerim de olmakla birlikte, dedelerinin 'perev' yani Dom olmayan yöre halkından bireylerle evliliklerin olduğunu vurgulayarak söyleyen, hatta bununla gurur duyduğunu da vurgulayarak söyleyen görüşmecilerim de vardır.

“Ben bilmiyorum (göçebe yaşamı), kendimi bildim bileli yerleşmişiz. Hep evde kaldık. Benim dedem eskiden Karşlıymış, ağa torunuymuş. Atatürk zamanında savaş çıkınca kaçıp buraya gelmişler. Çok konuşmazlardı ama ben sordum. Dediler dedelerimiz 6 kardeşmiş, buraya gelip yerleşmişler, çoğalmışlar her biri ayrı yere dağılmış ve bizim gruplar oluşmuş. Biz aslında Dom değiliz yani.” (G. Erkek, 31 yaşında, Elazığ, Aşık – Dom) Not: Dom olduğunu kabullenmemekte ama bütün bir kültürel özelliği ve dışlanmayı yaşamakta bir birey.

“Annemin annesi Zaza'ydı. Bunu özellikle belirt tamam mı, bizde Dom olmayan kadınlar da var yani, hep bununla övünürüm.” (kocasını yan taraftan gülüyor). (F. Kadın, 50 yaşında, Ergani, Aşık – Dom)

Amin Maalouf (2000:27), kendinizi en fazla saldırıya uğrayan aidiyetinizle tanımlamaya eğilimlisiniz der ve ardından ekler, kimi zaman bu aidiyeti savunacak gücü kendinizde bulmaz onu gizlersiniz.

2.1.3. Sosyal Dışlanma

Sosyal dışlanma, bireylerin ya grupların toplumdaki kısmen ya da tamamen dışlanması, entegrasyona dahil olamamasıdır. Toplumlar, şehirlerde özellikle

gettolar ötekileştirilmiş, dışlanmış ve dışarda bırakılmıştır. Sosyal dışlanma nedeniyle topluluklar, sisteme dahil ol/a/madığı için genellikle sistemin kabul etmediği birçok davranış bu gettolarda görülmektedir.

Çingene toplumu da yerleşik yaşama geçmeden evvel göçebe yaşamda da aynı şekilde sosyal dışlanmaya uğramıştır. Fakat göçebe yaşamda zanaatlarının devamlılığı kültürel devamlılığı da sağlamış, yaşam kaliteleri daha iyi seviyelerdeyken şimdi gettolarda Dom topluluklarının yaşam kalitesi çok fazla düşüktür. Yoksullukla birlikte aslında bu topluluklarda bile eskiden kabul edilmeyen davranış ve yaşam biçimleri gelişmeye başlamıştır. Gettolarda barınma, temiz suya erişim, eğitim, istihdam ve sağlık gibi insanın temel yaşam haklarına erişimi vb. yoksunluklar ciddi bir hak eksikliği olarak belli bölgelerde devam etmektedir.

2.1.4. Domlar ve Sosyal Dışlanma

Göçebe Dom zanaatkar grupların köylülerle iyi ilişkiler kurmalarının nedeni sadece zanaat icra etmeleri, köylüye hizmet götürmeleri değildir. Aslında göç ettikleri yerlerde farklı kültürlerle karşılaşmış ve bu yeni kültürlerle uyum sağlamaya çalışmışlardır. Belki de sürekli aynı göç mekânlarını kullanmaları bu farklı kültürleri tanımaları açısından önemlidir; ama farklı kültürlerle, yöre halkının kültürüne, giyim kuşamına adapte olmaları kendilerine ait birçok kültürün de kaybolmasına neden olmuştur. Gittikleri göç mekânlarında yöre halkına özgü giyinmeleri, köylülerin kendilerini garipsemelerinin önüne geçmiş, bir nevi ‘yabancı’ olmadıklarını göstermeye çalışarak köylüler tarafından kabul görmeye çalışmışlardır. Ayrıca bu davranış, ‘yabancı’ kimliğinden tanıdık olmaya geçip, farklı olanı saklama, damgayı gizleme açısından da önemlidir.

Bir görüşmecim, aslında gittikleri yerlerdeki kıyafetleri çok sevdiklerini ve yöre halkı gibi giyinmeye özendiklerini söylese de bunun altında yatan neden; köylüler tarafından garipsememek, ötekileşmeye engel olmak. Bu yüzden konakladıkları yerlerdeki köylüler gibi giyinmeye özen gösterdiklerini dile getirmektedir.

“Biz de köylüler nasıl giyiniyorlarsa onlar gibi giyiniyorduk. Derik tarafına gidince onlar gibi uzun beyaz örtüleri takardık, uzun elbiseler giyerdik. Kıyafetlerimize kimse bir şey demezdi, biz severdik onlar gibi giyinmeyi. Bir keresinde eşim askerdeyken Derik’e gitmişiz yine, önceki gün normal oyalı yazma takmışım, ertesi gün onların taktığı

gibi uzun örtüyü taktım. Bize gelen adam dedi ‘ya dün kısa boyunlu, sırtı geniş bir geliniz vardı burada, bugün yok’. Amcam, onun ben olduğunu söylese de inanmadı onun ben olduğuma. Kadınların taktığı uzun örtüler boyun ve sırtı ince ve uzun gösteriyor, oyalı yazma kısa ve geniş gösteriyor. Onlara garip geliyor. İşte bu yüzden nereye gittiysek onlar gibi giyinmeye çalışıyorduk ki bizimle dalga geçmesinler.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

Ayrıca kıyafetlerini satın aldıkları ayrı bir satıcının olmaması, kıyafetlerini çerçilerden almaları da yöre halkının giyimine benzer giysiler giyilmesinin diğer bir nedenidir.

Her ne kadar giyimlerinin köy halkına benzediğini, farklı giyinmediklerini söyleseler de, Dom ve Abdal topluluklarında farklı mekânlarda, farklı geçim koşullarına sahip olsalar dahi yöre halkından farklı; ama Dom toplumu olarak birbirine benzer, giyim, kuşamlarının olduğunu da görmekteyiz. Aşağıda belirtildiği gibi; Abdal kadın görüşmecimin ‘kayten denilen ipler olurdu onlarla saçları örer, içine katarlardı’ dediği, renkli iplerle saçların örüldüğü kumaşlar aynı şekilde Ergani’de göçebe yaşamda Kareçi kadınların da bu iplere ‘kayten’ dediğini ve saçları aynı şekilde ördüklerini görmekteyiz.

“Göçebe yaşamda köylülerle aynı giyinirdik, hep aynı giyindik. Tek farkımız köylüler daha temiz giyinirdi, bizim kıyafetler kirliydi. Çerçiler parça getirir, annelerimiz ellerinde dikerlerdi, fistan giyerdik. Kayten denilen ipler olurdu onlarla saçları örer, içine katarlardı bizde. Renkli renkli olurdu bunlar. Öyleydi o zamanlar, bir nedeni yoktu, severdik işte.” (K. Kadın, 53 yaşında, Gaziantep, Abdal)

Fakat yine de kendilerini köylülerden ayıran özellikleri de vardır. Bebeklerini boyunlarına asmaları, peştamal takmaları kadınların yaşam koşulları ve yaptıkları işler de düşünülünce işlevsel olan bu yöntemlerin devam ettirildiğini görmekteyiz.

Sosyal dışlanmaların başlıca belirleyicisi ‘farklılık’tır, ve damgalı toplulukların diğer topluluklardan ayırıcı özelliklerindedir. Damgalı topluluklar, bu belirleyici özelliklerini ya ‘kimlikleri’ olarak taşır ve bununla gurur duyarlar ya da bu kimliklerinden utanıp bunu gizlerler.

Aynı dışlanmaları yaşayan, ötekileştirilmiş olan Çingene toplulukları birbirleriyle çok iyi ilişkiler kurmakla birlikte, aslında birbirlerini de fazlasıyla dışlarlar. Özellikle farklı ağlardan olan topluluklar, aynı yaşantılara sahip olsalar bile

birbirlerine karşı tavır alırlar. Bu tavır, dolaylı olarak birbirlerini dışlamaya, ötekileştirmeye yöneliktir.

“Onlar (Aşık denilen müzisyen bir topluluktan bahsetmektedir) büyük kabilelerle dolaşırlardı, zaten köylüler onları sevmezler, onlara erzak bile avuçlarına parmaklarını koyarak verirlerdi, çok yoksuldu onlar. Viranşehir ve Derik taraflarındaki köylüler de yoksuldu, gelir yok. Gelen gidene evdeki eşyaları çok verirlerse bu sefer onlar aç kalırlardı, ne yapsın onlar da... Ama bizimkiler asla avuçla ya da tasla erzak almazlardı, kabul etmezlerdi ya ölçekle olacak ya da elekle. Bütün çevre köylerden toplar, birkaç aile birlikte kamyona atardık eşyaları götürüp şehirde satardık. Köylüler görünce ‘bak sizinki bizimkinden çok oldu’ deyip gülerlerdi. Biz de diyorduk siz de toplayın sizinki de çok olsun.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

Sonrasında Gaziantep’te yaptığım saha çalışmasında Abdal olan kadın görüşmecim de Gurbet, yani Gaziantep’te yaşayan dışçı ve sepetçi Domlardan bahsederken Domların ‘kavgacı, şiddet eğiliminden’ söz etmektedir.

“Gurbetler oldu bitti kavgacı olur, Abdallarda kavga yok. Silahla böyle birbirini vurmak yok ama Gurbetler birbirini de vurur.” (Ö. Kadın, 70 yaşında, Gaziantep, Abdal)

Aynı mekânları kullanabilirler, aynı çevreden beslenebilirler, hatta birbirlerine misafir dahi olurlar. Fakat aralarında sınır noktalar vardır ki, bu hassas oldukları durumlarla ilgilidir. Mesela iki farklı Dom topluluğundan iki kişi evlenemezler ki, en önemli hassasiyet noktaları da budur. Bu toplulukların çoğunda endogami evlilikler vardır.

“Genellikle birbirimizle oyun oynardık, zaten bizde çocuk çok olur. Biz bize yeterdik. Ama zaten köylü çocukları da Domlarla, Abdallarla oynamazlardı, bit var diye bizden uzak dururlardı. Zaten onlarda bit olurdu. Bizde eskiden beri çocukların saçlarını tıraş ederlerdi, bit olmasın diye. Genellikle biz bize olurduk, zaten bizde çocuk çok. Hep akrabaydık, kuzenler, yeğenler.. çocuk olan her Dom, Abdal birlikte oynardık işte. Kız çocukları ve erkek çocukları hep beraber oynardık. Hatta suda beraber yıkanırđık, aklımıza kötü şeyler gelmezdi bile, ama köylü çocuklarını suya bırakmazdık. Bizim kızları korurduk.” (İ. Erkek, 65 yaşında, Gaziantep, Abdal)

Gaziantep’te saha çalışmamızda bir görüşmemiz esnasında gruba dahil olmaya gelen iki kadın; ‘Bizimkilerin ne yararı oldu, eşeğe binip köy köy geziyorlardı, sanki bir şeye mi yarıyorlardı. Bize de yararları olmadı, bir şey bırakmadılar bize’ demişlerdi. Aslında bu sözleri bir çok saha görüşmemizde topluluklar tarafından söylendiğini fark ettiğimiz için eklemek istedik. Yerleşik yaşama geçen yoksul Dom

ve Abdal toplulukları maruz kaldıkları ayrımcılık ve yoksulluğun sebebini atalarına ve geçmişlerine bağlayıp göçebe yaşamlarını ve atalarının geçim şekillerini eleştirmişlerdir.

Dışlanmanın doğurduğu sonuçlar ise karmaşıktır. En ön sırada ise gettolar yer almaktadır. Getto yerleşimlerine baktığımızda, toplulukların geçim sağlayabilecekleri düzenli iş alanlarının yoksunluğu, yoksulluk ve bu yoksulluğun aidiyet kazanması, bununla birlikte ailelerin parçalanması ya da ailelerin çocuklarına yaşam alanları ve güvenli alanlar yaratamaması, güvenli bir gelecek sağlayamaması ve bunların neden olduğu belirsiz bir yaşam.

Çocuklarına iyi bir hayat sunamayan bazı aileler çocuklarını yurtlara teslim etmiş ve bu çocukların iyi bir eğitim alıp, kamu kurumlarında memur olarak çalıştıklarını görmekteyiz.

“Keşke ben de yurttan kalabilseydim kardeşlerim gibi okuyabilseydim ama olmadı, hep çalışmak zorunda kaldım. Üvey babam olmasaydı keşke. En büyük hayalim üniversiteyi de böyle açıktan bitirip ilerde anaokulu öğretmeni olmak. Çocukları çok severim çünkü, onlarla daha iyi anlaşırım. Mahallede arkadaşlarla vakit geçirmem ben, gidip çocuklarla oyun oynarım. Ya da tek başıma durur hep düşünürüm. Bunu çok seviyorum. Zaten mahalledeki arkadaşlarının çoğu esrarcı, hapçi. Ben hiç içmedim, esrar da kullanmadım, hap da kullanmadım. Hiç sevmem böyle şeyleri.” (G. Erkek, 31 yaşında, Elazığ, Aşık – Dom)

31 yaşında Elazığlı, Aşık- Dom erkek bireyi ile yaptığım görüşmede aslında ilk defa yaklaşık 15 yıl önce çocuklarını yurda vermiş ve bu çocukların eğitim alıp kamu kurumlarında çalıştıklarına şahit oldum. Demek ki her çocuk gibi aralıksız eğitime devam etmiş ve önyargısız yaşam alanları sunulmuş ‘damgasız’ Dom çocukları eğitimlerini tamamladıktan sonra kamu kurumlarında memur olarak çalışabilme potansiyeline sahiptirler. Fakat güvenli yaşam alanlarına sahip olamayan, çalışmak zorunda kalan, damgalı ve yoksul Dom çocukları eğitimlerine devam edememekte, çocuk işçi olarak çalışmaktadırlar.

Bu görüşmecim ayrıca, kendi topluluğundaki gençlere de benzemediği için, ki muhtemelen hem getto dışındaki topluluklarla hem de getto içindeki kendi topluluğu tarafından dışlanmakta ve kendisi de her iki tarafı dışlamaktadır. Sonuç olarak sadece çocuklarla iyi anlaşabildiğini, çocukları çok sevdiğini dile getirip yalnızken de durup sadece düşündüğünü dile getirmektedir. ‘gidip çocuklarla oyun oynarım’ diyen

görüşmecim aslında sosyal çevresi olmadığı için bu eksikliği bir şekilde tamamlamaya çalışmaktadır.

2.1.5. Dom Topluluklarının Yerel Halkla İlişkileri ve Sosyal Dışlanma

Göçebe yaşamda, köylünün ürününe yönelik hizmet veren, köylünün ihtiyacını gideren Dom zanaatkar grupları, köylülerle daha fazla temas kurmuş, saygınlık kazanmış gruplardır. Zanaatlarını icra edebilme yöntemi olarak da çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Mesela küçük gruplar halinde dolaşmaları hem kendi zanaatlarına daha fazla kaynak bulmalarını sağlamış hem de köylülerin onlardan sıkılmalarını engellemiştir. Köylülerin onlardan sıkılma nedenine gelince de; zanaat icra etmek için gittikleri yerlerde kendilerini o köylülerin işlerini yapmak için gelen misafirler olarak görüp yiyeceklerini onlardan karşılamak için toplayıcılık yapmalarıdır.

Geniş gruplar halinde bir köyde konakladıkları takdirde hem zanaatlarına çok az kaynak bulacak hem de köydeki her aile onlara büyük oranlarda yiyecek temin etmek zorunda kalacak, bu da zaten yoksul olan köylülerin Domlara yiyecek vermemesine neden olacaktır. Dolayısıyla zanaatkar Dom grupları genellikle üç, dört aile olarak köy çeperlerinde konaklamıştır. Ama avcılık ve toplayıcılık yapan diğer Dom gruplarının bir kabile olarak göç ettiklerini ve köylülerin onlara daha az gıda vermeleri dolayısıyla yoksulluk içinde oldukları da zanaatkar Dom grupları tarafından söylenmektedir.

“Genellikle üç, dört ev olurduk, fazla olunca gittiğimiz köyde yiyeceğimiz de yapacağımız zanaatlar da kısıtlı olurdu, sonuçta aynı işleri yapıyorduk. Köylüler sıkılırdı bizden. Üç kabile (aile anlamında kullandığı bir terim) bir köyde, diğer üç kabile diğer bir köyde olurdu. Birbirimize yakın olurduk ama beraber olmazdık, akşamları bir köyden diğer köydeki Dom akrabalarımıza bizim erkekler gider misafir olurlardı, onlar gelirdi bize. Bu şekilde haberleşirdik. Birbirimizden çok uzaklaşmazdık. Onlar (zanaat yapmayan Dom gruplar) büyük kabilelerle dolaşırlardı, zaten köylüler onları sevmez, onlara erzak bile avuçlarına parmaklarını koyarak verirlerdi, çok yoksuldu onlar. Viranşehir ve Derik taraflarındaki köylüler de yoksuldu, gelir yok. Gelen gidene evdeki eşyaları çok verirlerse bu sefer onlar aç kalırlardı, ne yapsın onlar da.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi - Dom)

Göçebe yaşamda Abdal topluluklarının köylülerle ilişkisi daha sıkıntılıdır. İslamiyet'in getirdiği din ve inanç ilişkisi ve Ortadoğu toplumlarının baskın olmaları

Alevi – Bektaşî inancına sahip toplulukların daha zor süreçlerden geçmesine neden olmuştur. Türkiye’de özellikle 1970 – 80 arası ülke genelinde siyasi karışıklıkların olduğu bir dönemdir. Bu dönemde göçebe toplumların çoğu geçici ya da kalıcı yerleşik hayata geçmiştir. Dini inancın çok önemli olduğu bir toplumda, böyle bir dönemde göçebe, Çingene ve Alevi – Bektaşî olan Abdal toplulukları zor süreçlerle karşılaşabilmişlerdir. Müzisyen Abdal topluluğundan gelen bir görüşmecim şöyle demektedir;

“Bizde Hıdırellez kutlanırdı ama gizlice kutlanırdı, askerlerden korkarlardı, biz Aleviyiz sonuçta cem de yapardık ama gizlice yapardık. Yasaktı, askerler gelip tutuklardı. Köylüler de kızardı, köye uzak çadır kurardık, sadece bir çıra yakardık, kimse görmesin diye, gizlice cem yapardık. Kadınlar ve erkekler beraber kutlar, cemi de beraber yaparlardı. ” (İ. Erkek, 65 yaşında, Gaziantep, Abdal)

2.2. Etnisite, Etnik Köken ve Geleneksellik

“Etnisite, bir kişinin kendisine atfettiği ve diğerleri tarafından da kabul gören bir toplumsal ya da grup kimliğini ifade eder. Köken, dil ve/veya din bakımından toplumsal olarak algılanan farklılıklar üzerine kurulu kategorilerin oluşumunun temelidir. Etnik köken birçok açıdan soy ideolojisini andırır; kişinin toplumsal kimliğinin bir parçası olarak kişinin kökenine veya soyuna vurgu yapar ve bireye genellikle doğumunda atfedilir.” (Bates, D. G., Rassam, 2016:124).

20. yy.’da Weber (Somersan, 2004:22), etnisiteyi biyolojik kökenleri olmakla birlikte ırktan da ayrıldığını; ortak tarih, örf ve adet gibi olgulara dayandırıldığına değinir ve bu bağlamda etnisiteyi özel bir inanç olarak vurgular.

Eriksen ise (1993:34- 1997:37), kültürel sınırların net bir şekilde çizilemeyeceğini, etnisitenin daha çok akrabalık/ yakınlık ilişkisi olduğunu ve dolayısıyla grupların temasları ve etkileşimleriyle de ilintili olduğunu vurgular (Tohumcu, 2006:721-722).

Sosyal biyologlar da etnik kökenin akrabalık ilişkisiyle olduğunu, doğuştan edinilen ve grup içi evliliklerin gerçekleştiği gruplar olarak tanımlar.

“Sosyalbiyologlar ısrarla etnisitenin akraba seçilimi uzantısından başka bir şey olmadığını ileri sürmüşlerdir. Etnik gruplar ortak soyla tanımlanır ve doğuştan edinilen, kalıtsal ve genel olarak akraba içi evliliklerin gerçekleştiği gruplar olarak kabul edilir” (Malesevic, 2019:9).

Bir grup kimliği olarak etnisite; Dom toplumunda da aynı geçim koşullarına sahip, aynı tarihselliği olan, akrabalık ve yakınlık ilişkileri bulunan grupları içinde barındırır. Çünkü Domlar, genel olarak aynı coğrafyada yaşamamış, aynı meslekleri edinmemiş, akrabalık ilişkileri yok denilebilecek birçok mikro gruplardan oluşmaktadır. Yapılan saha araştırması ve görüşmeler neticesinde de Domların, karmaşık sınıfsal örüntülere sahip oldukları görölmüştür. Aynı şehirlerde, hatta aynı gettolarda yaşam koşulları ve yaşam tarzları farklı gruplara rastlanılmıştır. Bu ulus-devlet düzenini tehdit etmeyen, toplulukların geçim stratejileri ve yaşam koşullarıyla ilerleyen bir kimlik inşa yaratımıdır.

Bu etnik Dom grupları, aynı mekânda yerleşik yaşama geçmiş olsalar dahi göçebe yaşamda farklı mesleklerle uğraşmış, farklı göç mekânlarını kullanmış, farklı coğrafyalarda gezinmiş ve farklı etnik yerel gruplarla iletişim kurmuşlardır. Dolayısıyla aynı şehirde yaşayan ya da aynı mahallede yaşayan bu farklı Dom gruplarının gelenekselliği ve yaşam pratikleri de birbirinden farklıdır.

Örneğin Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde 'Aşık' ve 'Kareçi' Dom grupları iki farklı topluluk iken aynı zamanda 'Aşık' denilen Dom grubunda birbirinden ayrı olan, ayrı soy bağları olan birkaç Aşık Dom grubu yaşamaktadır. Aynı şekilde çok uzun zaman önce Ergani'den İzmir'in Bayındır ilçesine göç edip burada yaşamaya başlayan Kareçi Dom grubunun akrabaları aynı soy bağına sahip olmaları ve dönem dönem Ergani'de yaşayan Kareçi Dom grubuyla birlikte aynı işleri yapma amacıyla birlikte göç etmeleri (Bursa'da domates toplama, Mersin ve Adana'da narenciye toplama, Nazili, Mersin ve Adana'da çöp alanlarında atık ve hurda toplama), farklı coğrafyada yaşasalar da aynı etnisiteye dahil olduklarını göstermektedir. Dom toplumunda akrabalık ilişkileri, aynı soydan gelmek ve aynı soydan gelen ailelerin birlikte aynı işleri yapması demektir ve bu da grup ilişkilerinde çok önemli bir etkidir.

Yani, Dom toplumunda etnik köken, bütün Dom topluluğunu bir arada tutan bir terim değildir. Sadece aynı aileden gelen, akrabalık kan bağı olan grupların birlikte yaşamaları mümkündür. Bu birlikte yaşam, aralarında evliliklerin olabileceği anlamına gelir. Akrabalık bağları olmayan ingene grupları birlikte göç etmez ve aynı konaklama mekânlarını kullanmazlar. Aynı konaklama mekânlarında tesadüfen bulunmuş olsalar dahi, ya çadırlar arasında mesafe olur, ya da bir grubun konaklama mekânını terk etmesi gerekir.

2.3. Emek ve İktidar İlişkileri

Ortadoğu toplumlarında geleneksellik, özellikle güçlü aşiret bağlarıyla birbirine bağlı olan göçebe çoban topluluklarında çok daha katı ve güçlüdür. Geçim kaynaklarının hayvancılık olması, bu toplulukların kırsal alanlarda göçebe yaşam sürmelerini de beraberinde getirmiştir. Devletlerden, şehir yönetimlerinden uzak olan göçebe çobanlar, güvenliklerini ve sürülerini, yani mal varlıklarını, koruyabilmek için her zaman birlikte hareket etme durumunda kalmışlardır. Öncelikle güvenli kırsal alanlar yaratma, kendi yasalarını oluşturup, aşiret büyüklerinden oluşan cemaatlerin yasa koyucu olarak görev yapmaları ve aşiretteki herkesin bu yasalara kesin uymak zorunda olması çoban göçebe topluluklarda teşkilatlanmayı güçlü kılmıştır. Örf-adetler, geleneksellik ve etnisite bu teşkilatlanmanın en önemli temel taşlarıdır (Bates G.D., ve Rassam A.:123-170).

Göçebe Çingene topluluklarında ise, ürettikleri ürünlerin sadece gündelik hayatı kolaylaştırıcı olması, doğada çok kolay bulunabilen malzemelerden yapılması ve bu ürünlerin genel olarak en fazla bir senelik kullanılabilmesi güvenli ticaret alanlarının da doğal olarak oluşumunu sağlamıştır. Ayrıca Çingene toplumunun ‘kirli’ olarak görülmesi, yoksul olmaları ve birlikte hareket etmeleri, tek başlarına göç etmemeleri vb. nedenlerle bu topluluklara maddi zarar verebilecek dışardan müdahalelere engel teşkil etmekle birlikte göçebe Çingene topluluklarında da çoban göçebeler kadar güçlü aşiret teşkilatlanması vardır.

Dom toplumunda bu yapılanma gruplara göre değişmektedir. Sürekli aynı güzergahları kullanan, bilindik köylere giden, göç ettikleri mekânlara yakın köylü halkını çok iyi tanıyan Kareçi toplumunda birkaç ailenin birlikte köye yakın konaklaması güvenlikleri açısından yeterlidir. Fakat geçim koşulları dolayısıyla farklı göç güzergahları kullanan, bilinmeyen yerlere giden Dom toplulukları daha iyi teşkilatlanarak ve ondan fazla aile birlikte göç emişlerdir.

“Bazen birkaç aile bir olup köyde bir ev kiralardık, kışı orada geçirirdik. Ama çoğu zaman birkaç köye aynı mesafede sel olmayacak yerlerde çadırları kurar, etrafını taşlarla örür, kışı geçirirdik. Kış bitince de hep çadırlarda kalırdık, sonuçta bir köyde en fazla 3 gün kalırdık, öyle eve gerek yoktu. Hem çadır daha temizdi.” (C. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

“Biz çimenlik, geniş alanlara konardık. Çadırları etrafa kurur ortayı açık bırakır oraya atları bağlardık, hırsızlar vardı çünkü, her gece de biri nöbet tutardı. Biz de hırsızlardan korkardık.” (Ü. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Kala- Dom)

Grup içinde söz sahibi birkaç aile büyüğü bulunur. Ailenin en yaşlı, mesleğinde usta, saygın büyüğü söz sahibidir. Birkaç aileden oluşan küçük Dom gruplarında bu söz sahibi grup lideri, baba ya da dede olan kişidir. Büyük topluluklarda ise, grup lideri aynı zamanda topluluğun ‘ağa’ sıdır. Halkına karşı sorumluluğu vardır.

“Hamza adında bir dedemiz vardı, yedi kardeşiler, kabilemiz onu dinlerdi. Çalışkan, zeki bir insandı, sonra yaşlanıp egemenliği bitince herkes kendi evinin reisi oldu ama göçerken yine kararı ona bırakırlardı.” (C. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TOPLUMSAL CİNSİYET

3.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Cinsiyet Roller

Cinsiyet, toplumlarda öngörülen hali ile biyolojik olarak daha çok dişi ve erkek olarak tanımlanır. Cinsiyet rolleri ise sosyo-kültürel bir olgu olarak daha çok dişi ve erkek olarak, bireyin biyolojik cinsiyetine göre davranması beklendiği davranış ve tutumlardır. Kadınlık ve erkeklik kavramı da bu noktada oluşur (Saygılıgil, 2015:100).

Dökmen (2004:3-10) cinsiyetin kadın ve erkek olarak biyolojik olduğunu, toplumsal cinsiyetin ise kadın ve erkek olmaya yönelik toplumun sosyo- kültürel özelliklerine göre yüklediği anlam ve beklentiler olarak ifade eder (Ersoy, 2009:210-211).

Stone, (2016:53) cinsiyetin biyolojik olduğunu ve insanların dişi ve erkek olduğunu, ayrıca toplumsal cinsiyetin ise toplumsal olduğunu ve şu maddelerden oluştuğunu söyler.

1. Hangi davranış ve tutumların erkek ve dişi bireylere uygun olduğuyla ilgili toplumsal beklentiler ve varsayımlar.
2. Bireylerin bu toplumsal beklentilerin etkisi altında geliştirme eğiliminde oldukları psikolojik tutumlar ve kendilerini kavrayış biçimleri.

“Eğer bir kişi, dişi (veya erkek) bireylere uygun görülen toplumsal beklentileri karşılıyorsa o kişi dişildir (veya erildir)” (Stone, 2016;53- 54).

1968’lerde cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin birbirinden farklı olduğuna dair ilk ayrımlar oluşmuş ve kısa zamanda benimsenmiştir. Toplumsal cinsiyetin, cinsiyetten ayrı tutulması, bunun toplum ve kültür aracılığıyla öğrenilip benimseniyor olması demektir. Bu da toplumsal cinsiyete karşı beklentilerin değişebilir olması demek olup kadın ve erkek biyolojilerinin toplumsal statü ve konumunu belirlediğini

savunan yaklaşıma karşı meydan okumuştur. Biyolojik belirlenimcilik olarak adlandırılan bu yaklaşım, biyolojinin toplumsal düzenlemeleri şekillendirdiğini savunur. Feminist teorisyenler ise toplumsal beklentilerin cinsiyete uygun düşen kavramları ve rolleri oluşturduğunu savunur ve örnek olarak da Afrika’da geleneksel topluluklarda kadınların ağır tarım işlerinde çalıştıklarını ve kadınların güçlü olarak tanımlanmasından bahsederler. Stone’a göre toplumsal cinsiyet kavramını sadece biyoloji belirlemiş olsaydı, bütün toplumlar aynı cinsiyet kavramlarını sahiplenirdi (a.g.e, 2016:53-62).

Mudd (2002:59) ise kadınların erkeklere göre farklı psikolojik yanlarının olduğunu ve bu psikolojik durumları nedeniyle toplum içinde farklı tavır ve tutum içerisinde olduklarını söyler. Kadınlar toplum içinde daha çok sevgi, şefkat, adanma gibi duygular içindeyken; erkekler daha çok başarı, mücadele, koruma duygularıyla donanmıştır. Kadın ve erkek cinsiyeti arasındaki bu yapısal farklar sadece biyolojik, fizyolojik ve psikolojik değil aynı zamanda kültürel ve sosyolojiktir (Ersoy, 2009:210-211).

Toplumların yaşam koşulları, yaşam pratikleri, inançları, gelenek ve görenekleri birbirinden farklı olduğu gibi toplumsal cinsiyet ve cinsiyet normları da ayrıntılarda birbirinden farklıdır, hatta aynı gibi görünen olgular arasında çeşitli değişkenler mevcuttur. Yani toplumsal cinsiyet, toplumların yaşam pratiklerindeki kodlamalarla oluşturdukları biyolojik olan cinsiyete yükledikleri sosyo-kültürel anlam ve olgulardır. Bu sosyo-kültürel anlam ve olgular, cinsiyetler arası farklı anlam ve beklentiler getirmiş ve cinsiyetler arası eşitsizliğe neden olmuştur.

3.2. Geleneksel Topumlarda Toplumsal Cinsiyet

Toplumlar, yaşam koşulları nedeniyle birtakım geleneksel pratiklere sahiptir ve bu pratikler, zaman içerisinde yaşam koşullarının değişmesiyle dönüşür. Buradaki yaşam koşullarının değişiminden kastımız farklı coğrafyalarda yaşayan, farklı işlerde çalışan ve geçimlerini farklı alanlardan sağlayan toplumların birlikteliği değil; aynı meslek grubunda aynı coğrafyayı paylaşan, aynı inanç sistemine sahip grupların daha çok zaman içerisinde değişen geçim ve yaşam koşullarından dolayı dönüşen pratiklerdir.

“Yapısal işlevselciler ile yorumlayıcı sosyologlar arasında yapı ve eylem (toplum ve birey) arasındaki belirleyicilik noktasında ihtilaf vardır. Yapısal işlevselcilere göre, yapı eylemi, yani toplum bireyi belirler. Bu varsayıma göre toplum, bireyin dışında bir gerçeklik olarak yer alır ve bireyi üretir. Birey, toplum karşısında pasiftir ve kendisine verilen rolü oynar” (Metin, 2008:75).

Yerleşik yaşama geçilmiş, emek- sermaye piyasasına dahil olmuş olsalar bile Dom toplumunda hala komünal yaşam izleri mevcuttur. Komünal yaşam gereği olarak bireysellikten ziyade grup ve topluluk çok daha etkin ve önemlidir. Dom topluluğunun yaşam biçimi, bütün bireyleri kapsar ve etkiler. Dom bireyinin yaşam biçimi ve özgünlüğü ise soy bağı ile bağlı olduğu kendi topluluğunun yaşam biçimini ve özgünlüğünü değiştirememektedir. Yani Dom toplumunda yapı, eylemi oluşturur. Fakat yine de bireyin özellikle gündelik yaşam pratiğinde ve geçim şeklindeki değişimi kısa sürede grupta da oluşmaya başlayabilir. Bu anlamda Dom toplumunda toplum bireyi değiştirirken, birey de toplumu dönüştürebilmektedir. Bu dönüşüm hızlı ve net sonuçlar vermemekte, tam tersine dalgalanmalar ve kesitlerle olmaktadır. Aşağıda verdiğimiz görüşmede elek, sepet, kalbur yapan Kareçi topluluğunda dışçiliğe geçişi şöyle anlatmaktadır;

“Amcamlar sepet, kalbur, elek yapardı. Kocam da tüfek yapardı, silah tamir ederdi, diş yapardı, sepet ve kalbur da yaptık. İlk dışçiliği kocam yaptı bizde sonra birbirinden öğrenerek hepsi de yapmaya başladı. Kocam dışçiliği de diş yapan Domlarla dolaşarak öğrendi. Kışın ben çocuklarımla köyde evde kalırken o diş yapan Domlarla birlikte seyahat etti. Sonra gelip ilk benim dişimi yaptı. Sağlam dişimi kapladı, baktık ki çok güzel olmuş. Valla çok güzel diş yapardı. O kış dışçilikle çok iyi para kazandık. Sonra çadırlarla köylere gidip diş yaptık, o zaman da kızım yeni evlenmiş, onlar da bizimle geliyorlar. Kocam damadıma da kuzenine de öğretti diş yapmayı. Sonra, kendi kuzeniyle birlikte gidip iş yapıyordu ama benim damadım boşta kalıyordu.” (Q. Kadın, 68 yaşında, Ergani, Kareçi-Dom)

Göçebe yaşam mesleği aslında kalburculuk olan bu görüşmecim, bir süre sonra dışçilik yapmaya başladıklarını ve dışçiliğin kısa sürede akrabaları arasında yayıldığını anlatmaktadır. Buradan hareketle topluluğun geçim şeklinin değişmeye başladığını ve bunun bireyden gruba doğru olduğunu görmekteyiz. Aynı şekilde bu mesleği yapanların sadece erkekler olduğunu da görmekteyiz.

Toplumlarda, toplumsal cinsiyetin oluşumu önceleri daha çok yaşam koşullarına bağlı günlük ihtiyaçlar dahilinde kadın ve erkeklere yüklenen roller

olmuştur (Vatandaş, 2011:35). Fakat bu yüklenen cinsiyet rolleri, cinsiyetlere statü atfedip, cinsiyetler arası eşitsizliğe neden olduğunda patriyarkanın başlangıcı olmuştur.

Yarı göçebe Dom topluluklarında toplumsal cinsiyet rolleri göçebe yaşamdaki haliyle kısmen devam etmektedir. Fakat yaşadıkları mekânlardan göç edip başka yerlere giden ve yıllarca orada yaşayan gruplarda gelenekselliğin yaşanılan mekândaki diğer azınlık gruplara göre değişip bu azınlık grupların cinsiyet rollerine göre devam ettiğini görmekteyiz.

“Mahallemizde bizim Domlar da var, kürtler de, Türkler de var yani. Ama Domlar birbirine daha yakın. Romanlar da var ama mahalleleri farklı, Türklerle bizim aramızdaki mahallede yaşıyorlar. Bizim mahalleler yamaçta kalıyor. Eskiden bizim Domların yaşadığı yer tam da dağın en üst tarafıydı, oralar yıkıldı, toki kuruldu şimdi. Bizimkiler de buraya gelmişler, hepsi de bizim mahalleye gelip buraları mahvetmişler. Bizimkiler Dom kelimesinden nefret ediyorlar, kendilerini Dom olarak kabul etmiyorlar, biz Kürt’üz diyorlar. Ben Dom’um dediğimde kızıyorlar, onlar Kürtleşmiş.” (R. Kadın, 27 yaşında, Bayındır, Kareçi-Dom)

Bayındır örneğinde olduğu gibi, Çingene- Dom kimliğini gizleyerek Kürtlerin daha fazla yaşadığı getto alanlarında çalışan Kareçi topluluğu, topluluktan ayrıldıkları bu otuz yıl içerisinde kendi kimliklerini gizleyerek, Diyarbakırlı Kürt kimliğini kullanarak Kürt topluluğundaki cinsiyet rollerine bürünmüşlerdir.

3.3. Dom Toplumunda Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Roller

Avcılık-toplayıcılık döneminde sınıf ve sömürünün olmadığı bir toplum yapısı görülmektedir. Bu dönemdeki kadın ve erkek arasındaki farklılıklar biyolojik farklılıklardır. Kadınlar, cinsiyete dayalı iş bölümü olarak; göçebe yaşam şekli dolayısıyla daha çok toplayıcılık (meyve, kök, bitki toplama vb.) ve ev içi işlere yönelmiş, kas gücü gerektirmeyen işlerde çalışmışlardır. Erkekler ise avcılık yapmışlardır (Yılmaz, 2018:7). Avcı-toplayıcı grupların peripatetik gruplara dönüşümü ile peripatetik Dom grupları da toplayıcılık (bitki toplama, başak yapma vb.) yapmakta ve bunu genellikle kadınlar yapmaktadır.

Toplum içerisindeki kadın- erkek cinsiyet rolleri, cinsiyetler arası ilişkiler, bir ev içerisindeki anne, baba ile karı - koca ilişkileri, erkek kardeş ile kız kardeş arası

ilişkiler ve erkek çocuğu ile kız çocuğu arkadaşlık ilişkileri üzerine çeşitli sorular sorularak, toplum içindeki cinsiyete yüklenen anlamlar sorgulanmıştır.

Dom toplumunda kadın ve erkek, toplumun kadın ve erkek cinsiyetine yüklediği anlam ve roller, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama doğru geçim koşullarının değişmesine bağlı olarak dönüşüme uğramıştır. Kısaca şöyle açıklayabiliriz:

Göçebe Dom toplumunda kadın, günlük iş faaliyetlerinde yerleşik toplumlardaki kadınlara oranla daha aktif olmak zorundadır. Kadınların hem daha çok çalışmak zorunda olmaları hem de özel alanın belirsiz olmasından kaynaklı, kadının hareket alanı daha geniştir. Dom kadını, köylü erkekler tarlalarda çalışırken ya da sürülerini otlatırken köyde kalan kadınlarla iletişim kurabilir. İslamiyet'in baskın olduğu, köylü kadınların yabancı erkeklerle iletişiminin kısıtlı olduğu kırsal alanlarda, köylü kadınlarla iletişimi kurabilen yine kadınlardır. Dolayısıyla, göçebe Dom toplumunda kadın olmak; köye ve evlere daha rahat girebilen, köylü kadınlarla iletişim kurabilen, ürünü pazarlayan ve satışını yapan, ürünün satışı sonucu alınması gereken gıdayı alan, güvenli iletişimi olan (Kadın, daha güvenli geldiği için köylere daha rahat giren bireydir), zanaatın üretiminde yardımcı olan, bazen zanaatta usta olan, ev içi işlerde etkin olan, yani çocuklarının veya kardeşlerinin bakımından sorumlu, yemek yapan, çamaşır yıkayandır. Erkek olmak ise, zanaatın temelinden sorumlu ve usta olan, konaklanacak mekânları ve göç zamanını belirleyen, strateji uygulayabilen, köylü erkeklerle iletişimi gerçekleştiren, çadırın bakımından ve onarımından sorumlu, güvenlikten sorumlu, aynı zamanda kadın ile birlikte odun toplayan, yenilecek bitkileri toplayan, gıdanın korunmasında ve şehirlerde pazarlanmasından sorumlu, farklı göç mekânlarında konaklayan diğer Dom aileleri ile iletişimi sağlayandır. Müşterek yapılan bazı zanaat alanlarında, sepet örme, kalburculuk, çerçicilik¹⁹, bazı durumlarda gıda toplama (özellikle harman yerlerinde), odun ve bitki toplama, yük hayvanların bakımı vb. alanlarda kadın da erkek kadar usta olarak görülebilmektedir.

“Erkekler kalbur zamanlarında kalbur yaparlarmış, davul- zurna çaldıklarında da köylere gider müzik yaparlardı. Köylülerden oğlak, kuzu alırlardı, tereyağı alırlardı. Başak alırlardı. Kadınlar da çocuklara bakar, eve bakar, köylere gidip yiyecek toplar ve başak

¹⁹ Küçük çapta ticaretler, iğne, iplik, düğme, küçük ev eşyaları vb. satışını köylerde ve kasabalarda yapan Dom kadınları mevcuttur.

yaparlardı. Ot toplama işini kadınlar daha çok yapardı ama bazen erkekler de yapardı. Mesela bir yere gitti, orada güzel otlar vardı, toplarlardı.” (J. Erkek, 52 yaşında, Gaziantep, Gurbet-Dom)

Kendini Kala- Dom olarak tanımlayan ‘Kafti’ topluluğundan geldiğini belirten görüşmecim, toplulukta kadının görevinin çok daha önemli olduğunu ve kafti mesleğinde usta olan kadının, kocasının grubun lideri olduğunu söylemektedir. Zanaatında usta olan birey ‘kadın’ olmasına rağmen iktidarın usta olan kadının kocasına yani ‘erkek’e ait olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte zanaatında usta kadın her zaman saygı görmüştür.

“Çadırda hepimiz akraba değildik, kaftikar olan kadın vardı, hırsızlıkta usta olandı. Bütün kabile kaftikar kadının çadırının peşinden dolaşır. O kadın cesurdu, içeri girdiğinde risk alan oydu, öldürülebilirdi de. Kabilde onun sözünden çok kocasının sözü geçerliydi.” (Ü. Erkek, Ergani, 60 yaşında, Kala- Dom)

Yerleşik yaşamda ise geçim koşullarının değişimiyle toplumun kadınlık ve erkeklik cinsiyet ayrımına atfedilen roller daha keskinleşmiş ve kadının yaşam pratikliğindeki zorluklar daha fazla artmıştır.

Yerleşik yaşamda Dom toplumunda kadın olmak; ev içi hizmette çok daha etkin, çocukların ve ailenin bakımından sorumlu, günlük en az iki defa yemek yapan, temizlik ve çamaşır yıkayan, mevsimlik işçi olan Dom gruplarında hem işçi olan hem de işçi olacak çocuğu doğuran; erkek olmak ise, iş bulan, ev dışında çalışan ve pazarlama alanı bulan, evin güvenliği ve dış bakımından sorumlu, gıdayı getiren ve mevsimlik işçilikte çalışma alanı bulan ve ailenin işçiliğinin karşılığı olan ‘para’yı alıp bununla ailenin ve evin ihtiyaçlarını gideren olmuştur.

Kentlerde iş imkanlarının daha kısıtlı olması, kadınların ve çocukların daha ucuz yevmiyelerle çalışması, fabrika sahiplerinin işçi önceliğini kadın ve çocuklara vermesine neden olmuş, bu da erkeklerin iş alanlarını kısıtlamış ve erkeklerin hayatlarında daha fazla zorluğu getirmiştir. Dolayısıyla Domlarda, erkeklerden daha çok, kadınların ve çocukların çalıştığı yoksul bir toplumla karşılaşırız.

“...bizimkiler genellikle kadınlar fabrikalarda, konfeksiyonlarda, giyim mağazalarında, kuaförlerde çalışıyorlar. Erkekler de valla çoğu işsiz, güçsüz dolanıyorlar ortalıkta. Kötü işlere bulaşmışlar, ancak serserilik yapıyorlar.” (K. Kadın, 53 yaşında, Gaziantep, Abdal)

“Babam Çermik’te (Diyarbakır’ın ilçesi) düğünlerde davul çalardı. Annem de bohçacılık yapardı. Bizdeki herkes böyleydi zaten. Mevsimlik işçiydik. Tarlalarda çalışırdık. Adana’ya, Mersin’e gider bahçelerde, tarlalarda çalışırdık.” (N. Kadın, 38 yaşında, Elazığ, Aşık- Dom)

Özellikle mevsimlik işçilikte, kas gücü gerektiren işlerde erkekler daha iyi günlük yevmiyelerle çalışmakta, kadınlar ve çocuklar kas gücü gerektirmeyen işlerde daha ucuz yevmiyelerle çalışmaktadırlar. Tarla sahipleri birkaç erkek işçi alıp diğer bütün işlerde kadın ve çocukları çalıştırmaktadırlar.

Diyarbakır’dan İzmir’in Bayındır ilçesine göç etmiş ve orada ilk dönemlerde ormanlarda yaşayan, kömür yapan ve ağaç kesimlerini yapan, ağaç ekimleri için alanlar açan Kareçi Dom toplumundan bir grup aile zamanla ilçeye taşınmış ve buralarda seralarda, tarla işlerinde çalışmaya başlamışlardır. Zamanla bazıları sera sahibi bile olan Kareçi topluluğuyla yapılan görüşmelerde aslında erkek işçiler için piyasanın daha kötü olduğu, ucuz iş gücünün bu çiçek seralarında da görüldüğü söylenmektedir. Bu seralarda en fazla iki yetişkin erkek çalışırken diğer bütün işçiliği kadın ve kız çocukları üstlenmektedir.

“Bizim oralardaki Domlar hep başkalarına çalışıyorlar, kendi seraları yok. Bizim oralarda hep kadınlar çalışıyor. Özellikle bizim Domlarda. Sadece benim ailede erkekler de çalışıyor. Erkeklerle iş yok diyorlar ama neden benim eşim iş buluyor. Sadece bahane arıyorlar. Seralarda torba doldurulması var, küçük torbalara toprak ve gübre koyup çiçek yetiştiriyoruz, bunu genellikle kadınlar yapıyor. Torbaları çekme, saksıları kaldırma, sulama erkek işidir, erkeklerle iş var, neden yok. Sadece bahane buluyorlar. Onlar ancak esrar içip, alkol alıp kahvelerde otururlar.” (R. Kadın, 27 yaşında, İzmir- Bayındır, Kareçi- Aşık)

Görüşmecim, erkeklerin işsizliği bahane ettiğini söylese de aslında mevsimlik işçiliğin ve diğer birçok kent işçiliğinin başlıca sorunu olan ucuz iş gücü alımı nedeniyle erkekler işsiz kalmaktadır.

Erkeklerin iş bulamadığı alanlarda işin çok olduğu ve erkeklerin iş bulamadıklarını söyleyip bunu bahane olarak kullandıkları, aslında çalışmak istemedikleri aileleri tarafından dile getirilse de bunun da aslında patriyarkanın nedeni olduğu ve erkeğin, Dom toplumu tarafından da ‘çalışması gereken, üretime birebir dahil olması gereken ve geçimi sağlayan birey’ anlamına geldiği söylenebilir.

Ayrıca 12- 13 yaşlarında erkek çocuklarına göre, 12- 13 yaşlarındaki kız çocuklarının çalışması daha çok tercih edilmektedir. Bunun nedenlerini sorduğumuzda erkek çocuklarının söz dinlemediklerini, yorulunca işi baştan savdıkları ya da işi terk ettikleri söylenmektedir. Kız çocukları ise daha uyumlu oldukları için, bu tarla ve seralarda işçi olan annelerini dinledikleri için kız çocuklarının çalışması patronlarca tercih edilmektedir. Dolayısıyla kız çocukları mevsimlik işçiliğe çok daha erken dönemlerde başlamaktadırlar.

“Okullar tatil olunca kızlarım da benle seralara gelip çalışıyorlar, oğlum inşaatta çalışıyor şimdi, diğer oğlum daha 15 yaşında öyle işlerde çalışamaz, seralara da götürmem, genellikle kızlarımı götürürüm. Çünkü tarla sahipleri erkek çocukları değil kız çocuklarını istiyor, kızlar söz dinliyor çünkü. Kızım da beni dinliyor, yazın benle tarlaya, seraya gelip çalışıyor.” (S. Kadın, 34 yaşında, Bayındır, Kareçi-Dom)

Dom toplumunda göçebe yaşamda, çadır kurma ve çadırı indirme görevi erkeğe ait olmakla birlikte birçok ailede bunu sadece kadınlar yapar, bazı ailelerde ise erkek, kadın birlikte yaparlar. Erkeğin (babanın) zanaatı eğer çok güçlüyse, iyi gelir elde ediyorsa erkek sadece kendi zanaatını yapmakla yükümlüdür. Bu planlanmış bir durum değil olağan bir şekilde oluşur ve devam eder. Kadın, hem çadır kurma ve indirme işini yapar, hem de çocuklarıyla birlikte eşyaların yüklemesini ve indirmesini yapar. Ailede erkek çocuk varsa kadının işi çok daha kolaylaşır ve bu işleri erkek çocukları yapar. Ailenin kız çocukları da varsa eşya taşıma, yükleme işini bu kız çocukları yapar. Ailenin çocuk sayısının, erkek ve kız çocuklarının varlığı ve bu çocukların iş yapabilme olgunluğuna erişmiş olması anne ve babanın işini çok hafifletir. O zaman anne ve baba sadece gelir getiren işlerini (zanaatlarını) yaparlar. Fakat burada annenin görevi, temel işleri yapmak ya da bunlarla ilgili talimatlar vermektir. Temel işler ise; kazanılmış gıda ürünlerinin muhafazasını sağlamak, bunlarla ilgili talimatlar vermektir. Erkeğin iş aletlerinin iyi korunmuş olmasına dikkat etmek de kadının görevi olmakla birlikte bu iş aletlerinin kontrolünü de erkek yapar.

“...köylere yakın yerlerde durur, çadırımızı kurardık, annemiz çay yapar sonra da yemek yapar bir şeyler yedikten sonra da direk köye giderlerdi annelerimiz. Hem yiyecek bir şeyler getirir hem zanaat getirirlerdi, köylülere ‘biz zanaat yapıyoruz’ derlerdi. Diş, tüfek, sepet, kalaylama yapıyoruz derlerdi. Benim babam kamıştan, söğüt ağacından ve buğday saplarından sepetler yapardı...” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi - Dom)

Göçebe Dom toplumunda kadın – erkek cinsiyet rolleri; elekçilik, sepetçilik, kalburculuk vb. gıdaya yönelik üretim yapan gruplarda aslında aynı işi kadın ile erkeğin birlikte yaptıkları görülmektedir. Bu zanaat uğraşlarında kadın ayrıca, hazırlanmış olan bu ürünleri köylülere satan kişidir. Kadın, ‘köyden zanaatı getiren’, üretim aşamasındaki en önemli olguyu yani arz – talep ilişkisini kırsal alanda oluşturan kişidir. Ayrıca bu ürünlerin karşılığında takas yapan, gıda alan, eve ekmeği getiren birey de kadındır. Şehirlerde ise satışı genellikle erkekler yapmakla birlikte kadınlar da şehirlerde satışları yapmaktadır.

“Kadınlar genellikle köylere giderlerdi, elek yaparlardı, sepet yaparlardı. Mantar, kenger, ot toplarlardı, yemeklerini yapardı, ekmek yaparlardı, çamaşır yıkarlardı. Çocuklarına bakarlardı. Erkekler de ava çıkarlardı. Diş, tüfek, elek, sepet yaparlardı. Şehre gider toplanan şeyleri satarlardı, eve bir şeyler alırlardı.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi - Dom)

Fakat müzisyenlik yapan gruplarda, erkekler müzik yaparken kadınlar ağıt yakma, başak toplama, köylülerden gıda toplama, bazı topluluklarda köylünün tarlasında çalışma, bazı gruplarda ise grup içerisinde çok ender olmakla birlikte köy ağasının evinde temizlik yapma gibi (halı, kilim yıkama, yün eğirme ve yıkama, yatak-döşek yıkama vb.) işler yaparlar.

Ayrıca Domlarda da Abdallarda da ev içi hizmette kadın çalışmaktadır. Çocuklarının bakımından sorumlu kişi de kadındır.

3.3.1. Dom Toplumunda ‘Aile’

Geleneksel toplumlarda, genellikle birçok işlevi kendisinde toplayan ve üç kuşağın birlikte yaşadığı geleneksel geniş aile yapısı vardır. Bu aile türünde ev içi ilişkileri düzenleyen hiyerarşik bir yapı mevcuttur (Eyce, 1994:19). Bu hiyerarşi sisteminde yaş ve cinsiyete göre belli roller ve aile içinde bireylerin farklı statüleri olur. Gelinler en düşük statüdeyken, en yüksek statüde ailenin en büyüğü, yaşlısı olan kayınbaba-baba-dede olan erkek olur (Taylan, 2009:120).

Gelişmekte olan/gelişmiş, sanayileşmiş toplumları inceleyen yapısal işlevselcilere göre aile (Erdoğan, 2008:127), toplumsal düzenin başlıca otoritesi ve toplumsal dengenin temel unsuru olarak kabul edilir ve düzenin sürekliliğinde aile içinde cinsiyet rollerinin farklılaşması gereklidir (Günay G. ve Bener Ö., 2011:158).

Yapısal işlevselcilerin bu görüşleri bu açıdan kuramsal çerçevemizin bir boyutunu oluşturmaktadır.

Göçebe Dom toplumunda zanaat üretiminde müşterek iş bölümleri ve aile içinde anne, kaynana, büyük gelin olan kadın liderliği eline almış olsa dahi kadın ve erkek arasındaki ayrım sert olabilmektedir. Lider olan kadının, eşi daha yumuşak ve ılımlı olsa dahi bir noktada lider olan kadını durduran cinsiyet rollerinden kaynaklı geleneksel yaklaşımlar ve cinsiyet normları mevcuttur.

Cinsiyet rolleri sadece ataerkil topluluklarda değil, anaerkil topluluklarda da görülür ve bütün geleneksel topluluklarda olduğu gibi cinsiyetler arası ayrım sert çizgilerle birbirinden ayrılırlar. Bu ayrımlar bazen geçim koşullarından kaynaklı olmayabilir de.

“Erkekler davul çalardı, zurna çalardı. Kadınlar da yiyecek toplardı, evi temizlerlerdi, yemek yaparlardı, çocuklara bakarlardı. Babamın evindeyken kız kardeşlerimle yiyecek toplamaya giderdik, şehirdeki her eve girerdik. Sonra evlenince sadece evime baktım. Eşim, buradaki en iyi zurna çalan insandı. Eşime burada ağa derlerdi. Çok sosyetydi ve iyi para kazanırdı. Gırnata da çalardı.” (Ş. Kadın, 60 yaşında, Elazığ, Aşık-Dom)

“Zaten meslek olarak sadece kalburculuk ve diş vardı, başka iş bilmezlerdi, yapmazlardı da. Bu işleri erkekler yapardı, kadınlar da kalbur için deri işlemini yapar, deriyle kalburun etrafını çerçevelerlerdi. Biz çocuklar da hep eşekleri otlatırdık, eşeklerin bakımı bize aitti.” (V. Erkek, 50 yaşında, Ergani, Kareçi-Dom)

“Kadınlar ya evde oturur, çocuk bakar, evini temizler ya da mevsimlik işlere giderler hep birlikte çalışırlar. Erkekler de burada dükkan açan var, ticaret yapan var, mağazalarda çalışanlar var, hurdacılık yapanlar da var. Çoğu hala dışçılık de yapıyor zaten ama yasaklandığı için eskisi gibi iş getirmiyor. Mevsimlik işlere gidince de erkekler de çalışıyor orada.” (U. Erkek, 28 yaşında, Gaziantep, Gurbet-Dom)

Dom kadını görüşmecime yönelttiğim ‘Dom topluluklarında bir ailenin sadece kız çocuklarının olması sorun yaratır mıydı?’ sorusuna görüşmecimin verdiği yanıt şöyledir;

“Erkek çocuğu olmayan sadece biziz. Gerçi bir aile vardı iki kızları tek vardı, başka ne evlilik yaptı adam ne de erkek çocuk istediler. Zaten mal, mülk mü var erkek çocuk istesinler. Kuzenim Hatun’un da bir erkek çocuğu var dokuz kızı var ama hiç umurlarında değil, kızlarını da çok seviyorlar. Bizim bir akrabamız kızı doğmadan önce ‘eğer kızım olursa

kürekle kafasını keseceğim diyordu, sonra kızı doğdu, erkek çocuklarından daha fazla seviyordu onu' hatta söylediklerinden bile pişmandı. Tabi erkek çocuk sevgisi daha çok ama kızlarını da seviyorlar. Malımız, mülkümüz yok erkek evladı ne yapalım ki derlerdi. Bak bizim bir dedemiz vardı onun da bir oğlu, yedi kızı vardı, birileri kavga edince kızları sopalarla saldırdırlarmış erkeklere, kendilerine özel çivili sopalar yapmışlardı, vurdukları insanlar da bayılırlarmış yani. Babaları bu tek oğlum da kız olsaydı diyormuş hep.” (A., 59 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

Dom toplulukları yerel toplumlardaki birçok özelliği de kendi içinde barındırmaktadır. Kız çocuklarına ve erkek çocuklarına verilen değer aynı değildir. Fakat, sadece kız çocuğunun olması erkeğin ikinci bir evlilik yapmasına da neden olmamıştır. Bunun nedenini sorduğumuzda Domların ‘varlığımız mı var sanki ne yapalım erkek çocuğunu’ dediklerini görmekteyiz. Aslında bu da kız çocuklarının bir dışlanma şeklidir. Mal varlığı ile erkek çocuk, yoksulluk ile kız çocuğu ilişkilendirilmiştir. Ama yine de ailelerin kız çocuklarına verdikleri değerleri de göz önüne almalıyız.

“Bir gün Derik’ten Karabend adı verilen bir köye gittik, su yok hiçbir yerde, köyün yanından bir dere geçiyor ama köpekler bir yandan, diğer köy hayvanları bir yandan o suyun içinde, insanlar da içiyor o suyu. Ama bizim midemiz kaldırmıyor, kumu eşeledik, çukur açıp su çıkardık, yok olmuyor çok sıcak su, onu da içemiyoruz. Valla köylüler kovaları doldura doldura götürüp içiyorlar. Küçük kız kardeşim susuzluktan halsiz düşmüş. Babam anneme çadırı indir dedi, annem çadırı indirdi arabadan, babam kız kardeşimi aldığı gibi atla dörtnala Buxur adlı köye gitti (bahsedilen köy, yeraltından çıkıp tekrar yeraltında kaybolan buz gibi suyu ile meşhur). Sonra gelip bizi aldı, direk o köye gittik. O köyde de su değirmeni var, pirinç yetiştiriliyor.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

Görüşmecim, sadece üç kız çocuğu olan bir aileden geliyor ve babasının yaptığı aslında kız çocuğuna verdiği değer kanıtıdır. Ama aynı şekilde kız çocuğu olursa öldüreceğine dair yemin eden bir akrabası da var, tabi kız çocuğu olunca söylediğinden pişman olmuş ve bu pişmanlığını sürekli belirtiyormuş.

Göçebe yaşamda Dom toplumunda kadınların da ailede iktidarı ellerinde tutabildiğini görmekteyiz.

“Ben babamı daha çok severdim. Beş kız, üç oğlan kardeştik. Babam kızlarını çok severdi, oğlan çocuklarını pek sevmezdi. Kızların hayrı vardır derdi. Başlık parası da çok az alırdı. Annem çok sertti. Abilerim de çok sertti.” (Ş. Kadın, 60 yaşında, Elazığ, Aşık-Dom)

“Annem hala da yaşıyor, tek başına kalıyor şimdi. Biz hep bakıyoruz ona. Ama zaten annem benden sağlıklı, beraber ot toplamaya gidiyoruz ben yürüyemiyorum ama annem çok sağlıklı. Annem çok sert bir kadın, annem babama sebep oldu. Çok sert, aksi bir kadın. Evladını bilmez, duygu diye bir şey yok. Babam çok yufka yürekliydi, çocuklarını çok severdi. Babamı daha çok severdim, annemi sevmem ben.” (T. Kadın, 56 yaşında, Gaziantep, Gurbet-Dom)

Yerleşik yaşamda daha küçük kentlerde birlikte yaşayan Domlar; genellikle ailedeki bütün yaşlılara değer verir ve kendi ailesindeki bütün yaşlı erkek ve kadınlara, dede ve anne diye hitap ederken; gettonun büyümesi, yaşanılan kentin büyümesi ya da farklılaşması ve Dom kültüründen uzaklaşmasıyla zamanla bu aile iletişimlerini ve bağlarını kaybetmeye başlamışlardır.

“Bizim oralarda herkes kendi kafasında, kimse büyükleri dinlemiyor. Mesela oradaki en yaşlı adam normalde dinlenmeli, saygı gösterilmeli ama bizim oradaki ortalgın şarlatanı olarak görülüyor, kimse hiç takmıyor. Artık kimse abilerini bile dinlemiyor orada. Bak mesela Ergani'deki akrabalarımızda yaşlı kişi çok değerlidir, oradaki bütün çocuklar mesela benim neneme anne diyorlar, büyüklerine saygılılar. Ama bizim orada yok bu.” (R. Kadın, 27 yaşında, Bayındır, Kareçi-Dom)

Ataerkilliğin daha yoğun yaşanmaya başladığı yerleşik hayat, Dom kadınları için ev içi hizmette daha fazla sorumluluk getirmiştir. Göçebe yaşamda ev içinde disiplinli çalışmamış olan Dom kadını bu alanda eksik kaldığı için yerleşik yaşamda yerel halk (komşuları) tarafından sosyal dışlanmaya uğrarken aynı şekilde Dom erkekler/ kocalar tarafından da yargılanmaya başlamış ve Dom erkekleri, çevrelerinde gördükleri yerleşik kadın imajını Dom kadınları üzerinde oluşturmaya çalışmıştır. Görüşmecimin yerleşik yaşama geçtikleri ilk zamanlardaki yaşantısı şöyledir;

“Kocam motosiklet almış, bununla insanları ve eşyaları köylere götürüyordu, bense evde otururdum hep. Dışarı çıkmam yasaktı, hele ki tek başıma kapıya bile çıkamazdım. Kayınvalidem de çok sert karakterliydi, ev içinde biz ancak temizlik yapardık, yemeği genellikle kayınvalidem yapardı ya da o ne yapılacağına karar verir, biz gelinleri ya da kızlarından biri yapardı. Bir öğle yemeği zamanı kocam geldi, sofrayı hemen kurduk, tabakta bulgur pilavını sofraya bırakır bırakmaz kocam aldığı gibi duvara çarptı yemeği, ‘yine mi bulgur, başka yemek bilmez misiniz? Ben yemem bunu!..’ diyerek bağırıp çağırıp çıktı gitti. Biz yemek yapmayı bilmiyorduk, bulgur pilavı, kuru fasulye, mercimek çorbası ve güveç yapardık sadece.. Sonra bir gün köşede komşularla otururken yaşlı bir komşum; ‘bugün çok güzel bir yemek yaptım’ dedi, sonra başladı anlatmaya kış için kuruttuğu bamya, patlıcan, domatesle yemek yapmış, tarifini verdi resmen. Ben de gizlice hepsini aklımda

tuttum, sonra koşa koşa eve geçtim hemen yaptım o yemeği, kocam bir bayıldı yemeğe anlatamam.. Ondan sonra hep komşulardan tarif alıp, yeni yemekler öğrendim.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

Komşuları tarafından dışlanmaktan çekinen, yadırganmak istemeyen görüşmecim, yemek tarifini gizlice almış ve öğrendiği bilgiyi heyecanla kullanmaya çalışmış, bu alanda başarılı olduğunu hissedince her şeye rağmen yeni bilgiler edinebilmek için komşuluk ilişkilerini daha sıkı tutmuş, bu yönüyle kendi entegre sürecini başlatmıştır.

Yerleşik yaşam, Domların iş alanlarını en alt katmanda genişletmiştir. Genellikle ilk zamanlarda kadın evde otururken Dom erkekleri günlük geçimlik işlerde çalışmış, bu işler de fazlasıyla eksik ve yarım olduğu için geçimlerini karşılamamıştır. Ve tabii ki bu süre zarfında Dom kadını da yerel kadın gibi evde oturmuştur, fakat bunu daha önce deneyimlemediği için ve Dom erkek bireyi kadının çalışmamasına alışkın olmadığı için Dom kadını ilk zamanlarında eşi tarafından; çalışmayan, tembel, evde boş boş oturan olarak görülüp bunun getireceği bütün olumsuzlukları yaşamıştır.

Dom toplumundaki bu ilk yerleşik yaşam deneyimleri, günlük geçimlik işleri aileyi geçindirmemiş, daha sonra mevsimlik tarım işçiliği yapmışlardır. Mevsimlik tarım işçiliğiyle birlikte Dom kadını, artık geliri eve getiren birey değil geliri sağlayan ve çalışma kaynakları bulan Dom erkeğin işçisi olmuştur. Dom topluluklarında kadının erkekle birlikte zanaat ürettiğini, iş yaşamında aktif olduğunu daha önce de belirtmiştik. Aynı zamanda geliri eve getiren de kadın olduğu için bazı yerlerde emeğine sahip çıkabilmiştir. Fakat, yerleşik yaşamla birlikte Dom kadınının özelde ev içi hizmet alanında çalışması aynı zamanda da tarlada mevsimlik işçi olarak çalışması görünmeyen emek kapsamına girmiştir. Geliri toplayanın Dom erkek bireyi olması kadının emeğine sahip çıkmasına olanak tanımamış ve kadın daha fazla emek sömürüsüne uğramıştır.

“Çadırlarda hep kavga ederlerdi, pamuk toplamaya gittiğimizde oğlum önlüğünü atıp köydeki kahveye giderdi, biz kadınlar ve gelinlerim çalışıyorduk. Erkekler kaçardı.” (E. Kadın, 65 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

“Bizim oralarda daha farklı. Kadın olunca haklı isen bile haksızsın. Hep kadınları dövüyorlar, kadın hep küsüp ailesinin evine gidiyor. Dom kadını olmak daha zor, çünkü çadırda bile yaşamak zorunda kalıyorsun. Yağmur yağınca çamur oluyor, temizlik yok. Çamaşır yıkamak zor. Mesela çadırda kalırken tarla işine gidiyorlar buradakiler, beraber

gidip çalışıyorlar ama eve gelince kadın yemek, çamaşırıyla uğraşiyor. Erkek ise dinleniyor. Ergani'deki kadınlar bence daha rahat, çünkü erkek onları çok zor durumda bırakmıyor, ailesine saygı gösteriyor. Daha vicdanlılar. Ama Bayındır çok kötü, kadının hiç değeri yok. Yaz kış kadın çalışmak zorunda, çoğu Dom erkeği de serseri gibi dolanıyor. Yine de kadının sözü geçerli değil.” (R. Kadın, 27 yaşında, Bayındır, Kareçi-Dom).

3.3.2. Dom Toplumunda ‘Evlilik’

Domlarda genellikle endogami evlilikler olup aile büyükleri bu evliliklere karar vermektedir. Genellikle 18 yaş altı kız çocukları, 18 yaş altı erkek çocuklarla evlendirilmektedir. Özellikle göçebe yaşamda tamamıyla bu şekilde evlilikler olurken yerleşik yaşamda, özellikle günümüzde artık dönemin değiştiği, kızların ve erkeklerin buna karar verdikleri söylenmektedir. Yine de 18 yaş altı evlilikler yoğun bir şekilde devam etmektedir.

“(Eskiden) 13 yaşlarında kızlar evlenirdi. Daha bebeğe bakmayı bilmeden doğum yapıp bebek bakardı. Ama genelde bebeğe de kaynanaları bakardı. Şimdi çok küçük yaşlarda evlilik olmuyor. Hem böyle daha iyi bence. Biraz büyüyüp de evlenmeli, ne o daha küçücük çocukları evlendiriyorlar. Hem çocuk yaşta evlendiriyorlar hem de bir sürü çocuk yapıyorlar. Eskiden bebekleri süttten kestikleri gibi hemen yeni bebeği kucağına alırlardı. Sürekli çocuk yaparlardı.” (E. Kadın, 65 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

“Eskiden kızlarda 13 yaşında bile evlilikler olurdu, erkek de 14 yaşında oldu mu yeterliydi. Şimdi de öyle bir şey değişmedi ki. Ama (şimdi) 13 yaşında değil de 14,15 yaşında evlendiriyorlar. Başlık parası da çok olur bizde. Hele kız çalışkansa, güzelse ve iyi oynuyorsa başlık parası ikiye katlanırdı. Ama kendi düğününde iyi oynamalı, öyle başkalarının düğününde değil.” (J. Erkek, 52 yaşında, Gaziantep, Gurbet- Dom)

Göçebe yaşamda Dom topluluklarında evlendikten sonra genellikle erkek, kadının ailesiyle birlikte yaşamaya başlar, birlikte göç edip aynı mekânlarda konaklarlar, bunun istisnaları olsa da genel olarak böyle olmuştur. Erkeğin kadının ailesiyle birlikte yaşamaya başlaması göz önüne alındığında aslında Dom toplumunun anaerkil olduğu söylenebilir.

“Damadım bizim kabile ile dolaşırđı, kızım hep yanımdaydı. Bunun böyle olmasını ben istedim. Hem kızım eziyet görmesin hep yanımda olsun istedim hem de damadımı çok severdim, oğlum gibiydi, beni dinlerdi hep. Ergani’ye geçtiğimizde küçük kızımın kocası da evini benim evimin yanına yaptı, hala da evlerimiz yan yana...” (Q. Kadın, 68 yaşında, Ergani, Kareçi-Dom)

Domlarda çok eşliliğe rastlanmakla birlikte bu tür evlilikler çok az olmuştur. İkinci evlilik yapanlar da genellikle toplulukta yaşı büyük ve sözü geçen erkeklerdir. Genellikle endogami ve tek eşlilik görülmektedir.

“İşte bu dedem tam 9 evlilik yaptı, tabi hepsi aynı anda değil. Bir eşi öldü diğerini aldı, birini boşadı diğerini aldı ama üç evlilik beraber yaptı yani. Dayım da iki eşi vardı, ama bütün kadınlar aynı evde yaşamazdı, hepsinin çadırı farklıydı. Ama tek kadınla evlilikler daha çok var.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

3.3.3. Dom Toplumunda ‘Kadın’

Domlarda, göçebe yaşamdan ve gıdanın kadın tarafından getirilmesinden kaynaklanan kadının kamusal alanda olması kadını güçlendirmiş, fakat bu da kadının sömürülmesine engel olamamış, aksine kadın, daha güçlü emeğiyle sömürülmüştür.

“Dom erkekleri, eşlerini de severlerdi, ne kadar çalışkansa kadın, ne kadar çok (gelir) getirirse eve o kadar severlerdi. Erkekler eşlerini sevmek zorundaydı zaten, kadın sinirlenirse gider bir yerde gün boyu oturur, eve boş gelir bugün kimse bir şey vermedi derdi. Adam biliyor kadının bunu kasıtlı yaptığını ses çıkaramazdı, daha fazla kızarsa ertesi gün kadın yine aynı şeyi yapardı. Benim annem de bunu çok yaptı. Bazen getirdiklerini babama da göstermezdi, bize verirdi. Bu yüzden annemin sözü evde geçerdi, çünkü gelecek benim annemin elindeydi, köylüler de annemi çok severdi...” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

Foucault (2007a:73-4), iktidarın olduğu her yerde direniş de vardır, der. Aynı zamanda Scott (1985:29) kolektif ya da kamusal niteliğe sahip olmayan, gündelik görünen, politikanın geleneksel tanımına uygun düşmeyen, alt sınıftan gelenlerin yani ‘zayıfların silahı’ olarak nitelediği ‘iktidarın tekerine çomak sokma’sını sağlayan ‘gündelik direniş’ biçimlerinden bahseder. Ona göre bu, doğrudan çatışma kapasitelerinin olmadığı aşağıdan gelenlerin yani zayıfların, ‘ayak sürüme, örtbas etme, rol yapma, bilmezden gelme, anonim tehdit, sabotaj, kaçak avlanma vb.’ iktidar olana karşı başvurdukları gündelik direniş biçimleridir. Bu direniş biçimleri, her kültürde farklı şekillerde olur (Özmkas, 2019:657). Scott’un zayıfların silahı olarak bahsettiği ‘gündelik direniş’ kavramı ve Foucault’un iktidar - direniş kavramsalı çalışmamızın bu boyutunu oluşturmuştur.

Bunları söyleyen görüşmecim daha sonra da annesi ve kardeşleriyle birlikte yaşadıkları sıkıntıları da dile getirmiştir.

“Göçerken çadırımızı annem kaldırır, babam bir şeye sinirlenir gider uzakta otururdu. Biz çocuktuk ama anneme yardım ederdik, çadırı indirip eşeğe yüklemek çok zordu ama anneme yardım ederek yüklerdik. Aslında babam erkekti sonuçta, kolaydı onun için ama hiç yardım etmezdi. Sadece bizimki böyleydi, babam çok tembeldi. Diğer Dom akrabalarımız yükleri hep erkekleri indirip kaldırır. Erkekler yolda odunlarını toplarlardı, mantar toplarlardı, kenger toplamaya giderlerdi. Ama bizim babamız yapmazdı, hepsini biz yapardık.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

Diğer Dom topluluklarında, erkeklerin de kadınların yaptıkları işleri yapmaları aslında haneler arasında farklılık olduğunu gösterir. Kadın- erkek iş bölümünde de farklı işler yapmalarına rağmen ortak yaptıkları işler de vardır.

Kavgaların en çok hayvanlar, göç mekânları ve kadınlardan dolayı (kadınların saldırgan davranışları, grubu yönetme/kışkırtma şekli) çıkması, kadının bu gruplarda da hassas bir yer teşkil ettiğini gösterir. Ama Dom topluluklarında kavgalarda kadın aktiftir, sözleri ve tutumlarıyla kavgalara sebep olmuştur. Ya da topluluğun anlatımları bu yöndedir, hafızalardan silinmeyen kavgalarda kadınlar suçlanmış da olabilir!...

“Halamızın eşeği diğer Domlar tarafından çalındı, tutturdu ‘eşeğimi getireceksiniz, sizde namus yok mu hiç, erkek değil misiniz, cesur olun be!.. Gidip eşeğimi getirin’ demeye. İki yeğeni kalktı gitti, Bu Domlar da çok pislerdi, silahlarla bizimkileri kovaladılar, bir yeğeni öldü orada. Jandarma geldi, o Dom toplulukları kadınlarını, çocuklarını bırakarak kaçtılar.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

Dom toplumunda geçim şekillerine göre gruplardaki kadın erkek ilişkisi de farklılaşmaktadır. Genellikle gıdaya yönelik iş yapan, köylülerin kap kacak vb. ihtiyaçlarına yönelik somut ürünler ortaya çıkaran Dom grupları köylüler tarafından çok sevilmiş ve bu gruplar hem ticari hem de sosyal ilişkiler dolayısıyla köylülerle her zaman iletişimde olmuşlardır. Bu iletişim ve etkileşimle Dom kadını grup içerisinde çiftçi – köylü topluluklarda olduğu gibi bir tavır almış ya da öyle olmak zorunda kalmıştır. Müzisyen olan Aşık Dom grupları köylülerle ve diğer yöre halklarıyla iletişim ve etkileşimleri çok daha az olmuş; özellikle Arap, Türkmen ve Kürt aşiretlerde eğlence müziği çalmak ayıplandığı için (Tarlan, 2016:60), bu zanaatı icra eden gruplar, daha da damgalı hale getirmiştir. Bu ve benzeri sebeplerle çiftçi- köylü halkla çok fazla iletişime girememiş, dolayısıyla etkileşimleri de az olmuştur. Dolayısıyla müzisyen Dom toplulukları yerel halklarla etkileşimleri daha az olmuş ve bu topluluklarda geleneksellik daha çok korunmakla birlikte, ataerkillik daha az gruplara yansımıştır.

“Evdeki parayı eşime veriyorum, biraz da yanıma alıyorum onunla eve bir şeyler alıyorum. Evimde karımın sözü geçerli, valla benim sözüm hiç geçerli değil, bizde söz hakkı kadınlarındır. Genellikle kadınlar yemeği yapardı ama evde kadın yoksa mecbur erkek de yapardı. Zaten eskiden kadınlar da yemeği hep yapmazlardı ki, köylülerden aldıklarımızı yiyorduk. Bizim evde annemin sözü daha geçerliydi. Babam, annemin yanında ses çıkaramazdı bile. Biz artık yerleşik yaşama geçtik, Domluğu bıraktık, yapamıyoruz. Domluğun vakti geçti çünkü. Artık yiyecek toplamak ‘haram’ oldu. Gelenek bitti.” (Y. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Aşık-Dom)

3.3.4. Dom Toplumunda ‘Erkek’

Göçebe yaşamda Dom topluluklarında erkek, elinde zanaatı olan ve sadece yaptığı zanaatla üretime dahil olan bireydir. Topluluğun ve ailenin erkek bireyden başka beklentisi yoktur. Çoğu zaman ailenin et yemeği gereksinimleri için olmasa da ava çıkma, bazen kırsal alanlarda yürüyüşler yapıp bölgedeki bitki türlerini keşfetme, su kaynaklarını bulma, zanaat üretimlerini yapacak yeni yerleri ve yakın köyleri gezme, çevre mekânlardan bilgi toplama, köylülerle tanışma, topluluğunu ve ailesini yabancı kişilerden ve yabani hayvanlardan koruma, bazen bitki toplamada yardımcı olma, bazen de kış aylarına yakın dönemlerde konaklayabilecekleri korunaklı mekânlar keşfetme ve kışlık odun toplanacak yerleri keşfetme vb. işler de yapmaktadır.

Domlarda aileyi ve mallarını (çoğu zaman eşekler) yabani hayvanlardan korumak her ne kadar erkeğe ait olsa da bunu kadınlar da yapmaktadır. Aşağıdaki görüşmemizde görüldüğü gibi ailenin erkek bireyi, sağlıklı olmasına rağmen kurtların çadır alanlarına saldırısında (tüfeği patlatarak) kurtları korkutma eylemini kendisi yapmamakta, karısı ve yeğenine yaptırmaktadır. Aynı şekilde çelişki de burada doğmaktadır ki, yeğenin becerisini övüp onun bu cesareti ve becerisiyle erkek olması gerektiğini söylemiştir.

“Çadırdan uzaklaşmışız bir kere, aniden kurtlar ulumaya başladı, biz çocuktuk ödümüz koptu, kaçta kaçta eve gittik, ben düştüm. Büyük kuzenim tuttu beni kaldırdı. Sonra eve vardık, annemle amcam ne oldu dediler, kurtlar bastı dedik. Amcam, tüfeği alıp patlatın da kurtlar kaçsın dedi. Ayşe (amcasının karısı) aldı tüfeği ama patlatamıyor, bana ver ben yaparım dedim benle dalga geçti, ben yapamıyorum sen mi yapacaksın dedi. Amcam hele ver belki patlatabilir dedi, aldım elime tüfeği patlattım. Tüfeği patlatınca kurtlar kaçtı.

Amcam, bana bir sürü övgüde bulundu, keşke erkek olsaydın sen dedi. O zaman ancak 10 yaşında vardım.” (Q. Kadın, 68 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

Kırsal alanlarda gezme konusunda erkekler kadınlardan daha rahattır. Dom kadınları topluluk dışındaki alanlarda genellikle tek başına gezmemektedir. Kendilerini koruma adına birkaç Dom kadını birlikte gezerken, Dom erkekleri tek başlarına gezebilmektedirler.

“Yok, korkmazdık. O zamanlar şimdiki gibi değildi ki, kimse kimseye karışmaz. Hatta perv erkekleri görünce ablamla onların tarafına geçerdik ki kurtlar, köpekler bize yanaşmasın diye. Ama kadınlar köylere giderken tek başlarına gitmezdi, en az iki kadın beraber giderlerdi, köyün içinde tek başına dolaşır ama gelince yine beraber gelirlerdi. Erkekler tek başına dolaşırlardı tabi.” (A. Kadın, 59 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

Kareçi- Dom toplumundan erkek görüşmecim ‘Aşıkların karı- kocaları beraber gelirlerdi.’ derken bunun yanlış olduğunu ve bu cümle ile Aşık grupları aslında dışlama; köylü halkın, Aşık topluluğunun karı-koca birlikte konaklama mekânlarına geldikleri için dalga geçtiklerini söyleyip ‘erkek iktidarıyla’ kendi Dom, Kareçi kimliğini yüceltmeye çalışmıştır.

“Kareçilerin ve Aşıkların grupları belliydi, köylüler bile derdi biz anlıyoruz diye. Bir köye konaklamaya giderken Aşıkların karı- kocaları beraber gelirlerdi, her aile tek tek dolaşır, kendine göre hareket ederlerdi. Biz Kareçilerin ise konaklamaya giderken erkekler hepsi beraber, kadınlar beraber giderlerdi, yani biz daha sosyaldik, birbirimizi bırakmazdık ama âşıklar birbirini tutmazlardı.” (B. Erkek, 64 yaşında, Ergani, Kareçi - Dom)

Mesleğinde usta olan, risk alan, bütün grup ferdinin mesleğini devam ettirebilmesinde en önemli kişi kadın olsa bile, kocası grup lideri olur. Yani emek tamamıyla ‘kadına’ ait olunca da iktidar ‘erkek’e geçmektedir.

“Çadırda hepimiz akraba değildik, kaftıkar olan kadın vardı, hırsızlıkta usta olandı. Bütün kabile kaftıkar kadının çadırının peşinden dolaşırdı. O kadın cesurdu, içeri girdiğinde risk alan oydu, öldürülebilirdi de. Kabilde onun sözünden çok kocasının sözü geçerliydi.” (Ü. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Kala- Dom)

“Ağanın ya karısı ya da bacısı kaftıkar olurdu, biz de onun sözünü dinlerdik. Benim dayım ağaydı, dört bacısı da kaftıkardı. Ama ağanın işi zordu, mesela çarşıya pazara gitti, kendine ne almışsa grubuna da onlardan alırdı. Bir yerde kaftı mi yaptı, bütün bacıların payını saklar gelince onlara verirdi. Devlet işlerinde de ağa uğraşır, ağa girişkendi. Her şeyi hallederdi. Gençler ona saygı duyarlardı, misafiri gelince gelip misafirine hizmet ederlerdi.

Eskiden gelenekler çok katıydı, kimse büyüğünün yanında sigara içmez, çocuğunu sevmez, hanımıyla konuşmazdı.” (Ü. Erkek, 60 yaşında, Ergani, Kala- Dom)

Dom toplulukları anaerkilliğe yakın topluluklardır fakat ataerkilliğe doğru evrilen ve yaşam koşulları da bunu gerektirebilen yönleri vardır. Bunun başında da güvenlik konusunda kamusal alanda ve kendi topluluğunda Dom kadınlarının aslında şiddete daha fazla açık olmalarıdır. Yaşanılan coğrafya ve dönem de bunu gerektirebilmektedir. Önceleri sadece kendi ailelerini, kadınları koruma adına göçebe yaşamdaki günlük pratiklere daha fazla dahil olmaya başlayan Dom erkekleri bir süre sonra ailenin ‘başı’ ve ‘güvenlik kaynağı’ olarak görülmüştür.

“Kadınlar hep köye gidip yiyecek getirirdi, erkekler gölgelerde oturur, kadınların gelip onlara yemek yapmalarını beklerlerdi. Kadınlar gelince de yemek yapar, çocuklara bakar. Evi temizler, çocukları yıkardı. Erkekler genelde hep gölgelerde otururdu.” (E. Kadın, 65 yaşında, Ergani, Kareçi-Dom)

Ataerkil toplumlarda yemek yapmak her zaman ‘kadın’a aittir. Aynı şekilde bir çok toplumda ‘et’ ve ‘et yemeği’ de erkekle bütünleşmiştir (Ünlü, 2018:25). Dolayısıyla avcı toplumlarda bu gıdanın temini ve kontrolü de erkeklerin elindedir (Adams, 2017:90). Et yemeğini erkek yapabilir, hatta et yemeğini erkek yapmalıdır. Günümüzde de mangal yakma ve mangalda et pişirme erkeğe aittir. Dom toplumunda da et yemeklerini özellikle erkeklerin yapması aslında erkek egemen bir topluluk olduğunun ya da erkek egemen bir topluluk olmaya doğru yol aldığının önemli bir kanıtıdır.

“Erkekler yemek yapmazdı, bazı özel yemekler vardı, yapmak isteyen erkek yapardı. Mesela kelle paça yapanlar vardı, kuzu kesip pişiren vardı. Keklikleri bize yoldurup onlar pişirirlerdi bazen. Ama işte sevdikleri güzel yemekler olunca yaparlardı, başka da hep yemekleri kadınlar yapardı.” (E. Kadın, 65 yaşında, Ergani, Kareçi – Dom)

Dom grupları sanayileşme ile birlikte şehirlerle daha çok iletişim içinde olan erkeklerin teknolojik aletleri kullanmaya başlaması ve bu teknolojinin erkeğin elinde olması erkeğin egemenliğini pekiştirmiştir. Yerleşik yaşamla birlikte bu ataerkillik daha fazla hissedilmeye, aileyi etkilemeye başlamıştır.

“(Teknoloji aleti olarak) Radyo. Bizim yoktu, ilk radyoyu kuzenim almıştı, biz de dinlerdik, köylüler de dinlerdi. Gramofon vardı, bizden biri almıştı, köylere gidip çalardı sonra köylülerden para isterdi.” (B. Erkek, 64 yaşında, Ergani, Kareçi- Dom)

“Daha küçükken radyo vardı evimizde, kimsede yoktu ama bizde vardı. Gözümüzü açtığımızdan beri (doğduğumuzdan beri ya da çocukluğumuzdan beri anlamında) radyomuz vardı. Babamın saati de vardı, radyosu da vardı. Bu ona özeldi. 22 yıldır elektriğimiz var, eskiden gaz ocağı vardı.” (F. Kadın, 50 yaşında, Ergani, Aşık- Dom)

“Plak altı vardı, radyo vardı. Dedemin de vardı. Bazen açardı onu, bütün akrabalar oturur, haberleri izlerdik. Köyden de gelirlerdi, sırf haber izlemek için, türkü dinlemek için. Ağalar, beyler gelirdi evimize. Hep dinlerdik işte.” (İ. Erkek, 65 yaşında, Gaziantep, Abdal)

“Dedemin plak altı vardı. Ondan müzik dinlerdi. Sonra radyo aldı hatırlıyorum, çadırlarda öyle bir hürmete binerdi ki. Çadırında bunlar olanlar zaten saygı görürdü, herkes dinlemeye gelirdi. Ama kimseye dokundurtmazdı.” (M. Erkek, 46 yaşında, Gaziantep, Gurbet- Dom)

SONUÇ

Bu çalışmada Diyarbakır, Elazığ ve Gaziantep yöresinde yaşayan Çingene peri- patetiğinin alt grubunda yer alan Domların göçebe yaşamından yerleşik yaşamına değin gelenekleri, görenekleri, yaşam koşulları ve değışen, dönüşen geçim şekilleri üzerinden toplumsal cinsiyet rolleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Dom toplumunda cinsiyet anlayışı ve toplumsal cinsiyet rolleri, geçim kanallarına bağlı olarak toplulukların geçim koşullarından etkilenmiştir. Göçebe yaşamda eve ekmeği (emeği) getirdiği için daha güçlü olan Dom kadınları yerleşik yaşamla birlikte emeği yok edilmiş, çoğu zaman çocuklarıyla birlikte mevsimlik işçi olmuştur. Göçebe Dom topluluklarında cinsiyet rolleri ile yerleşik yaşama geçtikten sonraki cinsiyet rolleri de bu ‘emek’e göre değışmiştir.

Göçebe yaşamda, kamusal alanda da özel alanda da güçlü ve söz sahibi olan Dom kadını; yerleşik yaşamda, kamusal alanda hem Çingene toplumundan olma hem de kadın olmasından kaynaklı daha fazla dışlanmış ve Dom kadını kamusal alandan uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma hali ‘evine kapanmış evli kadın’ olarak değil; Dom kadını yerleşik yaşamda da ev dışında, yani kamusal alanda çalışmak zorunda kalmıştır. Dom toplumunda kamusal alan, sadece ev dışındaki alan değil, göçebe yaşamda konaklama alanı dışındaki yer ya da yerleşik yaşamda mahalle dışındaki alan demektir. Bu kamusal alandan uzaklaşmak, kadının getto dışına tek başına çık/a/mama, mahalleden tek başına ayrıl/a/mama, tek başına kamusal alanda çalışmama anlamında kullanılmıştır. Nitekim göçebe yaşamda da Dom kadınları tek başlarına konaklama mekânlarından ayrılmaz, diğer Dom kadınları ile birlikte kamusal alana çıkmışlardır. Fakat, doğurganlığını yitirmiş, daha yaşlı Dom kadınları tek başlarına köylere gidip, hatta daha uzak köylere gidip günlerce kalabilirken, kız çocukları (topluluk anlayışına göre evlilik yaşına gelmiş kız çocukları) ve genç gelinler konaklama mekânlarından ve yerleşik yaşamda mahallelerinden tek başlarına ayrılmamış, topluluktaki diğer kadınlarla birlikte (ya da genç kadınlarla) kamusal alana çıkmışlardır.

Güneydoğu'da yaşayan Çingene Dom topluluğunun göçebe yaşamında kırsal alanlarda yaşamaları, müşterilerin köylüler olması ve bu köylere, evlere kadınların daha rahat girebilmeleri Dom kadınlarının toplulukta sermayeyi yönetmelerini sağlamış ve Dom kadınları 'eve ekmeği getiren' aktör olmuşlardır.

Fakat yine de grupta ve evde söz hakkı olan birey erkek olmuştur. Yani emek kadının elinde olsa bile iktidarı ele alan erkek olmuştur. Bu tespitten yola çıkarak diyebiliriz ki Dom toplumunun, anaerkil yapıdan ataerkil yapıya dönüşmede yegane belirleyicilerinden biri emek olsa bile çok daha önemli bir belirleyici, ataerkil olan yerel/ köylü topluluklarla etkileşimi sağlayan 'iletişim', 'bilgi' ve 'uzlaşma' olmuştur. Bu iletişimi, bilgiyi ve uzlaşmayı da "yerel alanda iktidarı elinde tutan, kadınlarla bilgi paylaşımı ve uzlaşma yoluna gitmeyen, kadınlarla daha yüzeysel iletişim kuran yerel/ köylü erkekler" le iletişime geçebilen, Dom erkekleri sağlamıştır.

Bu tez, ayrıca farklı mekânlarda yaşayan, farklı zamanlarda farklı kentlere yerleşmiş, farklı mesleklere sahip ama aynı yaşam koşullarını yaşamış, 'damgalı', farklı Çingene gruplarıyla yapılan görüşmeler neticesinde yazılmıştır. Daha önceden Çingene toplumunun 'biricikliği' göz önüne alınmadığı için, farklı Dom gruplarla görüşmeler neticesinde çok daha ayrıntılı ve karşılaştırmalı tespitler yapılacağı düşünülmüş; neticesinde grupların aslında ne kadar da mikro topluluklar olduğu, grupların biricikliği ve akışkanlığı tespit edilmiştir.

Bütün Dom grupları biricik yaşam pratiklerine sahiptir. Her Dom grubu birlikte yaşadıkları ve iletişim kurdukları yerel halkın farklılığı, yaşam alanları, geçim koşulları, topluluk zanaatı ve diğer yaşam pratikleri açısından farklı deneyimlere sahiptir. Aynı mahallede yaşayan farklı Dom grupları dahi birbirinden farklı yaşam pratiklerine sahiptir. Bu farklılıkların en önemli sebepleri olarak; büyük kent yaşamı, küçük kent yaşamı, sanayileşme dönemlerinin farklılığı ve bu dönemlere bağlı olarak erken dönemde yarı yerleşik yaşama geçmiş, zanaatını kaybetmiş gruplar ile çok geç dönemde sanayi ile tanışan kentlerde çok geç dönemde yarı yerleşik yaşama geçmiş gruplar birbirinden çok farklı pratikler deneyimlemektedirler. Bunların yanında göçebe yaşamda da birbirinden farklı olan gruplar, zanaatları dolayısıyla farklı yaşam pratiklerini deneyimlemişlerdir. Bu biriciklikler, toplumsal cinsiyet normlarının da akışkanlığını beraberinde getirmektedir. Göçebe yaşamda da yerleşik yaşamda da Dom toplumunda 'kadın', bir noktada en önemli aktör iken, bir noktada da egemenliği

sarsılmaya başlamıştır. Bunu emek ve sermaye 'den ziyade her zaman etkileşim içerisinde oldukları yerel toplumlar ve bulunulan döneme bağlamak gerekir. Ayrıca İslamiyet'in hakim din olması ve bu dinin kadını eve kapatması, erkeğe daha bağımlı hale getirmesi de önemli bir belirleyici olmuştur.

Bütün bu araştırmalar neticesinde fark ettiğimiz en önemli ayrıntı, Dom topluluklarında göçebe yaşam ve kadının çalışma hayatında aktif olması, kadını kamusal alana taşımış, söz sahibi yapmış ama yine de kadının dışlanmasına engel olamamıştır. Aksine iş bölümündeki adaletsizlik ve katı çalışma disiplini kadını daha fazla ezmiştir. Kadın ev içi işleri yüklenmesine karşılık toplayıcılık ve diğer Dom kökenli erkeklere düşen birçok işi de yapmıştır. Dom topluluklarının diğer halktan farkı sadece, Dom kadınının ev içi işlere mahkûm edilmemesi ve yaptığı işi tehdit olarak erkeğe yöneltebilmesidir. Bunun dışında Dom kökenli kadın daha fazla iş yüküne sahip olduğu için daha fazla sömürülmüştür. Çünkü erkek gücüne gereksinim duyulan yerlerde bile kadın aktiftir. Erkek, korumacı ve uzlaşmacı yanıyla toplulukta gereksinim duyulan bireyken, diğer bütün işlerde kadına gereksinim duyulmuştur. Yerleşik yaşamla birlikte kadının dışlanması daha da artmış, Dom kadını emeğine sahip çıkamamış ve bu entegrasyon ya da asimilasyon sürecinde görünmeyen emekçi olmuştur.

KAYNAKLAR

Acar- Savran, G. (2009). *Beden, Emek, Tarih*. Kanat Yayınları, İstanbul.

Acar- Savran, G., ve Demiryontan, N.T. (2016). *Kadının Görünmeyen Emeği*. Yordam Kitap, İstanbul.

Adams, C.J. (2017). *Etin Cinsel Politikası: Feminist – Vejetaryen Eleştirel Kuram*. Tezcan G. ve Boyacıoğlu M. E. (Çev.), Ayrıntı yayınları, İstanbul, 3. Baskı.

Akgül, B. (2010). Türkiye Çingenerinin politikleşmesi ve örgütlenme deneyimleri. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 9 (34): 213- 222.

Altınöz, İ. (2013). *Osmanlı Toplumunda Çingenerler*. Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara.

Arayıcı, A. (2018). *Avrupa'nın Vatansızları: Çingenerler*. Kalkedon yayınları, İstanbul.

Bauman, Z. (2019). *Kimlik*. Hazır, M. (Çev.), Heretik yayınları, Ankara.

Bates, D.G., ve Rassam, A. (2018). *Ortadoğu Halkları ve Kültürleri*. Gümüşbaş M. B. (Çev.), Dipnot yayınları, Ankara.

Becker, H.S. (2017). *Hariciler (Outsiders): Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*. Geniş, Ş. Ve Ünsaldı, L. (Çev.), Heretik yayınları, Ankara.

Benhabib, S., Butler, J., Cornell, D., ve Fraser, N. (2008). *Çatışan Feminizmler*. Sezer, F. E. (Çev.), Metis Yayınları, İstanbul.

Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye’de kadınlık. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (1): 108-114.

Brizon, P. (1977). *Emeğin ve Emekçilerin Tarihi*. Süreya, C. (Çev.), Onur yayınları, Ankara.

Cihan, A. (2017). *Surdaki İz: Diyarbakır Karaçi Çingenerleri*. Akademik Kitaplar yayıncılık, İstanbul.

Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. Soydemir, C. (Çev.), Ayrıntı yayınları, İstanbul.

Çetinel, E., ve Ersoy Yılmaz, S. (2016). Feminist teori: yönetim ve organizasyon alanına eleştirel bir yaklaşım. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2): 119-148.

Davidoff, L. (2012). *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*. Ateşer, Z. ve Somuncuoğlu, S. (Çev.), İletişim yayınları, İstanbul.

Dingeç, E. (2009). XVI. yüzyılda Osmanlı ordusunda Çingenerler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2009, 20, 33-46.

Duygulu, M. (2018). Çingenerler: müzisyenlik ve değişen sosyal koşulların müzisyen kimliğine etkisi. *MSGÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 320 - 326.

Düvenci, S. (2018). Devletin köken teorileri açısından devleti doğuran etmenler: çeşitli uygarlıklar ve topluluklar üzerinden bir değerlendirme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1 (2): 66- 93.

Dündar, F. (2007). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913- 1918)*. İletişim yayınları, İstanbul.

Eşiğül, T., ve Çınar S. (2018). Abdallığın tasavvufi yönü ve kültürel aktarım aracı olarak Abdal müzik geleneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (66): 586-613.

Ersoy, E. (2009). Cinsiyet kültürü içerisinde kadın ve erkek kimliği (Malatya örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2): 209- 230.

Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar*. Ergüden, I. (Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Fraser, A. (2005). *Avrupa Halkları: Çingenerler*. İnanç, İ. (Çev.), Homer kitabevi yayıncılık, İstanbul.

Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. Gür, H. (Çev.), Dost kitabevi yayıncılık, Ankara.

Geertz, C. (2011). *Gerçeğin Ardından*. Türkmen, U. (Çev.), Dipnot yayınları, Ankara.

Gezgin, E. (2016). *Damgalanan Mekânda Yaşam: Bir Kentin 'Öteki'si Olmak*. Phoenix yayınevi, Ankara.

Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. Geniş, L. Ş. ve Ünsaldı, S. N. (Çev.), Heretik yayınları, Ankara.

Gümüş, T. (2011). Avrupa'da kara ölüm ve dönem kronikleri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (1): 139-164.

Günay, G., ve Bener, Ö. (2011). Kadınların toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde aile içi yaşamı algılama biçimleri. *TSA*, 15(3): 157- 171.

Hartmann, H. (2006). *Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği*. Aygen, G. (Çev.), Agora Kitaplığı, İstanbul.

Hartmann, H., Gardiner, J., Hirata, H., ve Savran, G.A. (2011). Ücretli - ücretsiz emek kıskacında kadın: kadın emeği konferansı. *Sosyalist Feminist Kolektif, Feminist Politika Özel Sayı*, 12-13 Kasım 2011, İstanbul.

İlhan, S., ve Fırat, M. (2017). Bir inşa süreci olarak Çingenelik: kuramsal bir çözümleme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (2): 265-276.

İlin, M., ve Segal, E. (1991). *İnsan Nasıl İnsan Oldu*. Zekerya, A. (Çev.), Say yayınları, Ankara.

Jenkins, R. (2016). *Bir Kavramın Anatomisi: Sosyal Kimlik*. Bostancı, G. (Çev.), Everest yayınları, İstanbul.

Kandiyoti, D. (2013). *Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler: Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*. Metis yayınları, İstanbul.

Keskin, N. (2016). *Müzik, Anlatı, Kimlik: Tur-Abdin'de Bir Anlatım Biçimi Olarak Mitriplik*. Gece Kitaplığı, Ankara.

Kenrick, D. (2006). *Ganj'dan Thames'e Çingeneler*. Tırnakçı, B. (Çev.), Homer kitabevi yayıncılık, İstanbul.

Kolukırmık, S. (2008). Türkiye'de Rom, Dom ve Lom gruplarının görünümü. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (8) , 145-154 .

- Koptekin, D. (2017). *Biz Romanlar Siz Gacolar*. İletişim yayınları, İstanbul.
- Lefebvre, H. (1996). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Gürbüz, I. (Çev.), Metis yayınları, İstanbul.
- Maalouf, A. (2000). *Ölümcül Kimlikler*. Bora, A. (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Malesevic, S. (2019). *Etnik Sosyoloji*. Tacoğlu, T. P. ve Güler, A. (Çev.), Nobel Akademik yayıncılık, Ankara.
- Mannheim, K. (2017). *Kültür Sosyolojisi*. Yalçınkaya, M. (Çev.), Pinhan yayınları, İstanbul.
- Marushiakova, E., ve Popov V. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerler*. Tırnakçı, B. (Çev.), Homer kitabevi, İstanbul.
- Marsh, A. (2008). Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi: Biz Buradayız!. Taboğlu, E. ve Öney S. (Çev.), *EDROM/ ERRC/ hYd*. Mart Matbaacılık yayınları, İstanbul.
- Metin, A. (2008). Kimliğin toplumsal inşası ve geleneksel kadın kimliğinin aktarımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1): 74-92.
- Mezarcıoğlu, A. (2010). *Çingenerlerin Kitabı: Tarihi, Sosyolojik ve Antropolojik Bir Kaynak*. Cinius Yayınları, İstanbul.
- Millet, K. (2011). *Cinsel Politika*. Selvi, S. ve Millet, K. (Çev.), Payel Yayınları, İstanbul.
- Monaghan, J., ve Just, P. (2013). *Sosyal ve Kültürel Antropoloji*. Gür, H. (Çev.), Dost yayınları, Ankara.
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. Liber Plus yayınları, İstanbul.
- Ökten, Ş. (2009). Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin toplumsal cinsiyet düzeni. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (8): 302-312.

Önen, S. (2011). Çingenerin sosyal haklara erişimindeki zorluklar: Roman ve Dom toplulukları karşılaştırması. *III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*, 2011-İstanbul. 465- 481.

Öner, S.G.I., ve Öner, N.A.Ş. (2016). *Küreselleşme Çağında Göç*. İstanbul, İletişim yayınları.

Özateşler, G. (2013). Dom insanların Diyarbakır'da 'Etnik tanımlama'. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Çağdaş Türk Tarihi Çalışmaları Dergisi*, 13 (27): 279-287.

Özmkas, U. (2019). 'Gündelik direniş' ve direnişin koordinatları. *Alternatif Politika*, 11(3): 651- 674.

Park, R.E., ve Burgess, E.W. (2017). *Asimilasyon ve Sosyal Kontrol: Sosyoloji Bilimine Giriş - II*. Kızılçalı, P. S. (Çev.), Pinhan yayıncılık, İstanbul.

Saygılıgil, F. (2015). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Dipnot yayınları, Ankara.

Scout, W. J. (2007). *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*. A. Kılıç, T. (Çev.), Agora Kitaplığı, İstanbul.

Sözen, Y. (2011). Sosyal kimlik kavramı'nın sosyolojik ve sosyal psikolojik bir incelemesi. *Journal of Sociological Studies*, 0 (23): 93-108.

Stone, A. (2016). *Feminist Felsefeye Giriş*. Cingöz, Y. ve Tanrısever, B. (Çev.), Otonom yayıncılık, İstanbul.

Şanlıer, S. (2013). *Hukuki Düzenlemeler Işığında Osmanlı Çingeneri*. Doğu Kütüphanesi yayınları, İstanbul.

Şen, E. (2014). Etnik Gruplarda Sosyal Kimlik ve Algılanan Ayrımcılık: Türk ve Kürt Etnik Grupları Üzerine Bir Çalışma. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tarlan, K.V., ve Foggo, H. (2016). En AlttaKiler: Suriyeli Dom Göçmenler. *Kalkınma Atölyesi Derneği*. Ankara.

Tarlan, K.V. ve Foggo, H. (2018). Domlar: Suriye'nin 'Öteki' Sığınmacıları. *Kırkayak Kültür - Dom Araştırmalar Atölyesi*. Gaziantep,

- Tarlan, K.V. (2019). Bölgesel Bir Sosyal İçerme Strateji Önerisi: Türkiye, Lübnan, Ürdün. *Kırkayak Kültür - Dom Araştırmalar Merkezi*, Gaziantep.
- Taylan, H.H. (2009). Türkiye’de köy ailesinde aile içi ilişkiler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 0(22): 117-138.
- Taylan, H.H., ve Barış, İ. (2015). *Romanlar ve Sosyal Dışlanma*. Çizgi Kitabevi, Konya.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih*. Layıkel, Ş. (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tohumcu, G. G. (2007). Örnek olay analizi: Ahırkapı Romanları’nda dil, müzik ve kimliksel sunum ilişkisi. *Müzik İleri Araştırmalar Merkezi*, 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 719- 736.
- Tohumcu, Z.G.G. (2007). Sulukule Romanlarında toplumsal cinsiyet ilişkileri: Erkek/ kadın Roman dansı. *Dans Çalışmaları* (Özel sayı): 13-21.
- Ünaldı, H. (2012). Türkiye’de yaşayan kültürel bir farklılık: Çingener. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1 (1): 615- 626.
- Ünlü, G. (2018). Etnin cinsel politikası: Feminist- vejetaryen eleştirel kuramın dayanakları üzerine bir okuma. *Fe Dergi*, 10 (2): 25- 30.
- Vatandaş, C. (2011). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (35): 29- 56.
- Yılıgür, E. (2015). Tarihsel perspektiften peripatetik ve avcı- toplayıcı stratejilerin geçişkenliği. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(1): 213- 231.
- Yılıgür, E. (2016). *Roman Tütün İşçileri*. Ayrıntı yayınları, İstanbul.
- Yılıgür, E. (2018a). Editöryel sunuş: Roman- "Çingene"- peripatetik. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (18): 219 - 232.
- Yılıgür, E. (2018b). Balkanlar, Anadolu ve Mezopotamya’da zanaat göçebeleri, peripatetik topluluklar üzerine bir deneme. *KA Dergisi*, 3 (8): 22- 29.

Yılmaz, S. (2018). Toplumsal cinsiyet rollerinin günlük hayattaki yansımaları: Çorum/Alaca örneği. *İmgelem*, 2 (2): 59- 79.

Yumul, A. (2018). Çingene'den hanım yaratmak. *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, 2(18): 236-248.

Yücedağ, İ. (2016). Habitus'tan "mutatlaştırma"ya toplumsalın inşâsı. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37): 111-133.

EKLER

Yaş grubu:

15 – 30 yaş arası:5 kişi ile görüşüldü.

30 – 50 yaş arası:9 kişi ile görüşüldü.

50 üstü:16 kişi olmak üzere 18 kadın ve 12 erkek, toplamda 30 kişi ile görüşüldü.

Yaş Grubu	15- 30 yaş arası	31 - 50 yaş arası	51 ve üstü yaş
Kadın	4	4	10
Erkek	1	5	6

Eğitim durumu :

Eğitim Durumu	Yok	Okur-yazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Lisans/Önlisans	Açık öğretim	Terk
Kadın	12	-	2	-	-	1	1	2/ ilkokul
Erkek	2	4	-	1	1	1	1	1/İlkokul 1/Lise

Görüşmeler bireysel ve odak grup görüşmeleri olarak yapılmış, gözlemler de eklenmiştir.

Sorulan Sorular:

Cinsiyet		Eşiyle akrabalık ilişkisi	
Yaş		Evlendiği Yaş	
Eğitim		Çocuk Sayısı	
Meslek		Hane Profili	
Yaşadığı Şehir		Ne zamandan beri yerleşik	
Medeni Durum		Kendisini nasıl tanımlıyor (Etnisite)	

1. Mesleğiniz nedir? Eşinizin mesleği nedir?
2. Kaç çocuğunuz var? Kızınla/ oğlunla aranız nasıl? Size nasıl davranıyorlar? Neden?

3. Size çocukların katkısı oluyor mu? Çocuklarının eşleri size yardımcı olmalarına izin veriyor mu?
4. Torunlarınızla aranız nasıl?
5. Anneanne, babaanne, dedelerinizle aranız nasıl?(Gençlere sorulacak)
6. Anneni mi en çok seviyorsun, babanı mı? Evde hangisinin sözü daha geçerli?(Gençlere sorulacak)
7. Eşinle aran nasıl? Evde kimin sözü geçiyor? Para kimin elinde?
8. Yerleşik hayata geçerken ne işler yaptınız?
9. Kadınlar şimdi ne tür işler yapıyor? Erkekler ne tür işler yapıyor?
10. Kaç yaşında evlilikler oluyor? Neden değişti?
11. Siz nasıl evlendiniz? Görücü usulü/ aşk evliliği.
12. Sizce gençler nasıl evlenmeli, evlendirilmeli? Neden?
13. Çocukların okuyor mu, okudular mı? Eğitim görmelerini ister miydiniz?
14. Sizce kadın olmak mı kolay, erkek olmak mı? Kendinizi kadın/erkek olarak şanslı hissediyor musunuz? Neden?
15. Çalışıyor musunuz? Eşiniz çalışmanıza izin verir mi? Eşinizin çalışmasına izin verir misiniz? Neden?
16. Çocukların için en büyük hayalin nedir/ ne yapmak isterdin? Neyi değiştirmek isterdin?
17. Kendin için ne yapmak isterdin? En büyük hayalin ne?
18. Domari dilini biliyor musunuz ve konuşuyor musunuz?
19. Evde kişisel yani kimsenin dokunmadığı bir eşyanız var mı? (Teknolojik alet ve kişisel eşya ile ilişkisi üzerine bir soru)
20. Sosyal medya ile aranız nasıl? Sosyal medyada en çok neyi takip edersiniz?
21. Eskiden medyayı nasıl takip ederdiniz? (Yerleşik hayata geçerken tv. radyo, gazete üzerine bir soru)

Göçebe Yaşam üzerine;

22. Göçebe yaşamda neler yapardınız?
23. Çocukken hangi oyunları oynardınız?
24. Oyun arkadaşlarınız kimlerdi?
25. Kız çocukları ve erkek çocukları beraber oyun oynar mıydınız? Neler oynardınız?
26. Topluluktaki zanaatınız neydi?
27. Göçebe yaşamda kadınlar / erkekler ne tür işler yapardı? (iş bölümü)
28. Göçebe yaşamda nasıl eğlenirdiniz? Kadınlar/ erkekler nasıl vakit geçirirdi.
29. Giyiminiz nasıldı? Neden?
30. Göçebe yaşamda hep çadırlarda mı yaşardınız?
31. İlk kullandığınız teknoloji aleti neydi?
32. Türkiye'deki ve dünyadaki gelişmeleri, haberleri nasıl öğrenirdiniz?
33. Evde dokunulması yasak olan bir eşya var mıydı? Bu kime ait bir eşyaydı?
34. Kişisel bir eşyanız olmasını ister miydiniz?

35. Yemeği Domlarda kadınlar mı yapardı, erkekler mi?
36. Kaç yaşında evlilikler olurdu?
37. Ailede söz hakkı kimindi?
38. Topulukta söz hakkı kimindi?
39. Dom kadınları ile Dom erkekleri arasındaki iş bölümü nasıldı?
40. Dom kadınları/ erkekleri/ gençleri nasıl giyinirdi?
41. Yerleşik hayata geçmeye nasıl karar verdiniz? Neden?

ÖZGEÇMİŞ

Zühal GEZİCİER, 1988 tarihinde Diyarbakır'ın ilçesi Ergani'de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Ergani'de tamamladı. 2012 yılında Gaziantep Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. 2014'te Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Pedagojik Formasyon eğitimini aldıktan sonra 2016 yılında Gaziantep Üniversitesi, Kadın Çalışmaları bölümünde Yüksek Lisans eğitimine başladı.

VITAE

Zühal GEZİCİER was born in Ergani to Diyarbakır in 1988. She completed her primary, secondary and high school education in Ergani. She graduated from the department of Turkish Language and Literature of Gaziantep University in 2012. She studied Pedagogical Formation at Erzincan University Faculty of Education in 2014 and started her graduate studies in Gaziantep University Women's Research Department in 2016.

